

ЛЬВІВСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ГО «НАУКОВИЙ КЛУБ «СОФУС»

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

Міжнародний науковий журнал

Заснований у 2013 році

Випуск 1

2019

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

Міжнародний науковий журнал

Заснований у 2013 році
Виходить до 4 разів на рік

Випуск 1. 2019

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

Співзасновники: Львівський торговельно-економічний університет, Подільський державний аграрно-технічний університет, ГО «Науковий клуб «СОФУС»

Головний редактор:

Башнянин Г.І. – д.е.н., професор (Україна)

Заступник головного редактора:

Іванишин В.В. – д.е.н., професор (Україна)

Виконавчий редактор:

Семенишена Н.В. – д.ф., доцент (Україна)

Відповідальний секретар:

Сидорук Б.О. – д.ф., с.н.с. (Україна)

Випусковий редактор:

Сава А.П. – д.ф., с.н.с. (Україна)

Редакційна колегія:

Анісіч З. – д-р н., професор (Сербія)

Барроз Р. – професор (Іспанія)

Білан Ю. – д.ф., (Польща)

Васильців Т. – д.е.н., професор (Україна)

Гаверсхо Т. – професор (Швеція)

Гайбура Ю. – к.е.н., доцент (Україна)

Дуганець Н. – к.е.н., доцент (Україна)

Герасименко Т. – д.ф., доцент (Україна)

Ілмаз Б. – д-р ф., асоц. професор (Туреччина)

Кіресєва О. – д.е.н., професор (Білорусь)

Копилюк О. – д.е.н., професор (Україна)

Корольонок Г. – д.е.н., професор (Білорусь)

Мовний редактор Гуменюк І.І. – д-р ф., перекладач (Україна)

Куцук П.О. – д.ф., професор (Україна)

Онофрей А. – д-р хаб., професор (Молдова)

Мушеник І. – к.е.н., доцент (Україна)

Пал Сігн Нетра – д-р ф., професор (Індія)

Пархомець М. – д.е.н., професор (Україна)

Рагуз І.В. – д-р, професор (Хорватія)

Редченко К. – д.е.н., професор (Україна)

Семак Б. – д.е.н., професор (Україна)

Сідорова М. – д.е.н., професор (Росія)

Ясінецька І. – д.е.н., професор (Україна)

Яновські А. – д.ф., (Польща)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського торговельно-економічного університету
(протокол № 7 від 15.03.2019 р.)*

*Свідцтво про державну реєстрацію
друкованого ЗМІ
КВ № 21695-1595P від 24.11.2015 р.*

*Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України
з економічних наук (наказ МОН України № 1222 від 07.10.2016 р.)*

Журнал індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах: Advanced Science Index (ASI), The Cite Factor, The Global Impact Factor (GIF) (IF - 0,676), International Society for Research Activity (ISRAJIF), The Journals Impact Factor, PIHЦ, ResearchBib, Directory of abstract indexing for journals (DAIJ), InfoBase Index (IF -3,3), Index Copernicus (ICV 2016 – 55,08), MIAR (ICDS - 0,3), Academia.edu, Scribd, The Electronic Journals Library, Universitätsbibliothek Leipzig (EZB), Open Academic Journals Index (OAJI), Scientific Indexing Service (SIS), International Institute of Organized Research (I2OR) database, Pak Academic Search WZB, WorldCat, EconBiz.

Адреса редакції:

ГО «Науковий клуб «СОФУС», Україна, 46027, м. Тернопіль, а/с 553. тел. +38 (098) 787-81-47.

E-mail: ijournal.ed@gmail.com. web: www.sophus.at.ua

Відповідальність за оригінальність (плагіат) тексту наукової статті, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації несуть автори наукових праць. Точки зору авторів публікацій можуть не співпадати з точкою зору редколегії збірника. Передрук та переклад статей дозволяється лише за згодою редакції та автора.

© Львівський торговельно-економічний університет,
Подільський державний аграрно-технічний університет,
ГО «Науковий клуб «СОФУС», 2019
© Економічний дискурс, 2019

LVIV UNIVERSITY OF TRADE AND ECONOMICS
STATE AGRARIAN AND ENGINEERING UNIVERSITY IN PODILYA
SCIENTIFIC CLUB «SOPHUS»

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

THE ECONOMIC DISCOURSE

International scientific journal

Founded in 2013

Issue 1

2019

THE ECONOMIC DISCOURSE

International scientific journal

Founded in 2013
Periodicity: up to 4 times a year

Issue 1. 2019

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

Founders: Lviv University of Trade and Economics, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Scientific Club «SOPHUS»

Editor in Chief:

Hryhorii Bashnianyn – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Associate Editor:

Volodymyr Ivanyshyn – Dr. sc. (Econ), Professor (Ukraine)

Executive Editor:

Nataliia Semenyshena – PhD, Assoc. Prof. (Ukraine)

Responsible Secretary:

Borys Sydoruk – Ph.D., Senior Researcher (Ukraine)

Managing Editor:

Andriy Sava – Ph.D., Senior Researcher (Ukraine)

Editorial Board:

Zoran Anišić – Dr., Professor (Serbia)

Rafael Hernandez Barros – Professor (Spain)

Yuriy Bilan – Dr. (Poland)

Taras Vasylytsiv – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Yuliia Haibura – PhD in Econ., Assoc. Prof. (Ukraine)

Nataliia Duhanets – PhD in Econ., Assoc. Prof. (Ukraine)

Tord Häversjö – Dr., Professor (Sweden)

Tamara Herasymenko – PhD., Assoc. Professor (Ukraine)

Yilmaz Berna Burcu – Dr. in Accounting, Assoc. Prof., (Turkey)

Elena Kireeva – Dr.sc.(Economics), Professor (Belarus)

Oksana Kopylyuk – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Gennadiy Korolenok – Dr.sc.(Economics), Professor (Belarus)

Petro Kutsyk – PhD., Professor (Ukraine)

Iryna Mushenyk – PhD (Economics), Assoc. Professor (Ukraine)

Aleksandr Onofrei – Dr.sc.(Economics), Professor (Moldova)

Pal Singh Netra – Professor (India)

Mykola Parkhomets – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Ivona Vrdoljak Raguz – Dr., Professor (Croatia)

Kostyantyn Redchenko – Dr.sc.(Accounting), Professor (Ukraine)

Bogdan Semak – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Marina Sidorova – Dr.sc.(Accounting), Professor (Russia)

Iryna Yasinetska – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Andrzej Janowski – Dr.habilitation (Poland)

Language Editors: Iryna Humeniuk I. – Ph.D. in Philology (Ukraine)

*Recommended for publication by Academic Council
Lviv University of Trade and Economics
(protocol # 7, from 03.15.2019)*

*State registration
KB № 21695-1595P reissued 11.24.2015.*

*The journal included in the list of scientific professional editions of Ukraine
by economic sciences (order by MES of Ukraine #1222 from 10.07.2016)*

The journal is indexed in international directories and scientometric databases: Advanced Science Index (ASI), The Cite Factor, The Global Impact Factor (GIF) (IF - 0,676), International Society for Research Activity (ISRAJIF), The Journals Impact Factor, PIHL, ResearchBib, Directory of abstract indexing for journals (DAIJ), InfoBase Index (IF -3,3), Index Copernicus (ICV 2016 – 55,08), MIAR (ICDS - 0,3), Academia.edu, Scribd, The Electronic Journals Library, Universitätsbibliothek Leipzig (EZB), Open Academic Journals Index (OAJI), Scientific Indexing Service (SIS), International Institute of Organized Research (I2OR) database, Pak Academic Search WZB, WorldCat, EconBiz.

Editorial Office:

Scientific club «SOPHUS», Ukraine, 46027, Ternopil, box 553. tel. +38 (098) 787-81-47.

E-mail: ijournal.ed@gmail.com; clubsophus@gmail.com. web: www.sophus.at.ua

Responsibility for originality (plagiarism) the text of the article, the accuracy of facts, quotations, statistics, proper names, place names and other information, as well as the fact that the materials do not contain data that can't be open publication are the authors of scientific papers. The opinions of the authors of publications may not coincide the views of the editorial board of the collection. Reprint and translation of articles is allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© Lviv University of Trade and Economics,
State Agrarian and Engineering University in Podilya,
Scientific Club «SOPHUS», 2019
© The economic discourse, 2019

З М І С Т

Економічна теорія

Татомир Ірина ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ ВЛАСНОСТІ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ОНЛАЙН-ПРАКТИКОЮ В УНІВЕРСИТЕТАХ	7-14
---	------

Економіка і управління народним господарством

Волошин Роман РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА РИНКУ ЗЕРНА УКРАЇНИ	15-21
Маршалок Тарас ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ	22-36
Риковська Оксана РОЗШИРЕННЯ КАНАЛІВ ЗБУТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ЯК НАПРЯМ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ФЕРМЕРСТВА	37-45

Економіка суб'єктів господарювання

Барна Марта, Мороз Світлана СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ В ЦЬОЇ СФЕРІ	46-54
Харченко Тетяна ВЕРТИКАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ	55-62
Хоменко Олександр АНАЛІЗ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОЗНАК МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ	63-69
Чикуркова Алла, Горіховський Максим СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	70-78

Регіональна економіка

Мацьків Романа ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ	79-86
--	-------

Технології менеджменту і маркетингу

Корчинська Олена СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	87-94
Лазаренко Владислав МЕТОДИ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ	95-101

Фінансово-кредитні відносини

Горлачук Микола РОЗВИТОК БІРЖОВОГО РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ	102-114
---	---------

Статистика та інформаційне забезпечення економіки

Кучин Сергій ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ БЕЗПЕКИ СФЕРИ КУЛЬТУРИ ЕКСПЕРТНИМ МЕТОДОМ	115-125
---	---------

Відомості про авторів	126-127
------------------------------	---------

C O N T E N T

Economic theory	
Iryna Tatomyr FEATURES OF STATEMENT OF THE OWNERSHIP AND CONTROL ON ONLINE-PRACTICE AT THE UNIVERSITY	7-14
Economics and management of national economy	
Roman Voloshyn REGULATION OF FOREIGN TRADE RELATIONS ON THE UKRAINE GRAIN MARKET	15-21
Taras Marshalok INFLUENCE OF POLITICAL TURBULENCE ON ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE	22-36
Oksana Rykovska NEW MARKET OPPORTUNITIES FOR FARMERS: STATE AND COMMUNITY SUPPORT	37-45
The economy of business entities	
Marta Barna, Svitlana Moroz MODERN CONDITION OF SMALL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN UKRAINE AND EFFICIENCY OF REGULATORY POLICIES IN THIS SPHERE	46-54
Tetyana Kharchenko VERTICAL INTEGRATION AS A FACTOR OF ENHANCING COMPETITIVENESS OF FARMING HOUSES	55-62
Aleksandr Khomenko ANALYSIS OF AUTHENTICATION OF SIGNS OF MECHANISM MANAGEMENT OF ENTERPRISES ON PROCESSING OF MILK FINANCIAL SAFETY	63-69
Alla Chykurkova, Maksym Gorikhovskyi MANAGEMENT SYSTEM FOR AGRICULTURAL ENTERPRISES COMPETITIVENESS	70-78
Regional economy	
Romana Matskiv FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF REGIONAL INFRASTRUCTURE	79-86
Technologies of management and marketing	
Olena Korchyńska MODERN TENDENCIES OF MARKETING ACTIVITY OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE	87-94
Vladislav Lazarenko METHODS OF MARKETING INVESTIGATIONS IN THE SYSTEM OF ENVIRONMENTAL MARKETING	95-101
Financial and credit relations	
Mykola Horlachuk DEVELOPMENT OF THE EXCHANGE MARKET FOR AGRICULTURAL PRODUCTS: CURRENT TRENDS AND CHALLENGES	102-114
Statistics and information provision of economy	
Sergiy Kuchyn EVALUATION OF THE SECURITY OF THE SCOPE OF CULTURE EXPERT METHOD	115-125
Information about the authors	126-127

УДК 37.018.43:347.77(485)
JEL Classification: A22, I21, I25

Татомир Ірина

к.е.н., доцент кафедри економіки та менеджменту
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
м. Дрогобич, Україна
E-mail: Tatomur@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ ВЛАСНОСТІ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ОНЛАЙН-ПРАКТИКОЮ В УНІВЕРСИТЕТАХ

Анотація

Вступ. З часу проголошення дотримання провідними університетами світу політики відкритого доступу до навчальних матеріалів ключовою проблемою в рамках наукового поля, котрий рік поспіль, залишається політика власності та контролю за онлайн-практикою в університетах. Саме тому, питання добросовісного використання навчальних матеріалів та інтелектуальної власності на вміст курсів стали предметом для обговорення.

Методи. У дослідженні використовувалися методи аналізу, синтезу, конкретизації, які дали змогу дослідити випадки, за яких університети можуть претендувати на право власності на навчальні матеріали своїх співробітників; метод абстракції – для розкриття особливостей співпраці університетів з онлайн-провайдером; метод спостереження допоміг визначити умови використання відкритих ліцензованих ресурсів, таких як GNU Lesser General Public license (LGPL) або Creative Commons (CC); логіко-графічної структуризації – використовувався для наочного представлення результатів; метод узагальнення – для формування висновків дослідження.

Результати. У роботі досліджено випадки за яких університети можуть претендувати на право власності на навчальні матеріали своїх співробітників, розкрито особливості співпраці університетів з онлайн-провайдером та визначено умови використання відкритих ліцензованих ресурсів, таких як GNU Lesser General Public license (LGPL) або Creative Commons (CC). Запропоновано модель, яка описує процес передачі й збереження авторських прав на інтелектуальну власність.

Перспективи подальших досліджень слід пов'язати з більш детальнішим вивченням питання, як масові відкриті онлайн-курси можуть загрожувати інтелектуальній власності професорів.

Ключові слова: інтелектуальна власність, авторське право, субліцензія, онлайн-курс, ліцензоване програмне забезпечення.

Вступ.

Дискусійним питанням для багатьох університетів залишається політика захисту авторських прав. Чергову хвилю інтересу викликала революція онлайн-курсів, під натиском якої чимало навчальних закладів намагалися позбавити викладачів своїх традиційних прав на навчальні матеріали, які вони створюють. Більшість із них стали широко та легко доступними в Інтернеті широкій аудиторії, а права власності ще більш крихкими, ніж раніше. Їх перетин з масовими відкритими онлайн-курсами (МВОК) відобразив тривалу напруженість між інституційною

автономією, академічною свободою освітніх інституцій, приватними особами та законом.

Питання добросовісного використання та інтелектуальної власності на вміст МВОК, який подорожує кіберпростором стали предметом наукових дебатов, через їх істотний вплив на різні зацікавлені сторони й потенційно значущі наслідки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що освітнім інституціям потрібні додаткові стандарти розвитку щодо політики власності та контролю за онлайн-практикою в університетах. Окрім інтересу та популярності, пов'язаної з масовими відкритими онлайн-курсами, кампуси ведуть серйозні дискусії щодо можливостей та викликів, з якими стикаються ці Інтернет-курси. Модератори брифінгу EDUCAUSE [1] відмічають, що МВОК можуть бути не такими відкритими, як це зазначено в назві, коли мова йде про тему авторських прав. Адже, деякі комерційні платформи мають високопрофесійні умови, які вимагають права на зміст курсу та забороняють обмін або перемішування матеріалу.

Західні популярні освітні видання [2] переповнені заголовками «Чи МВОК створює загрозу для інтелектуальної власності професорів», розглядаючи ці дебати як частину великої битви в галузі інтелектуальної власності, в якій майбутнє професії є настільки ж важливим, як і здатність викладачів отримувати прибуток від їх творіння. За словами екс-очільника Американської асоціації викладачів університетів (AAUP) Кері Нельсона права власності на МВОК мають важливе значення для професійного росту викладачів. «Якщо ми перестанемо змагатись за інтелектуальну власність, все закінчиться..., професорсько-викладацький склад, по суті, опиниться в галузі обслуговування», попереджав К. Нельсон [3]. У той же час профспілкова та академічна спільноти стурбовані іншими питаннями, а саме, тим, що професори звільняють факультети від прав інтелектуальної власності, коли вони добровільно навчатимуть безкоштовні онлайн-класи [4].

Мета.

Мета роботи полягає у дослідженні особливостей політики контролю й власності за онлайн-практикою в університетах світу та побудові описової моделі передачі й збереження авторських прав на інтелектуальну власність.

Методологія дослідження.

Матеріалами дослідження слугували праці зарубіжних учених, експертів та аналітиків практикуючих з даної тематики, які безпосередньо займалися вивченням питань власності авторів на онлайн-курси й навчальні матеріали. У дослідженні використовувалися загальнонаукові методи пізнання, а саме: методи аналізу, синтезу, конкретизації, які дали змогу дослідити випадки, за яких університети можуть претендувати на право власності на навчальні матеріали своїх співробітників; метод наукової абстракції – для розкриття особливостей співпраці університетів з онлайн-провайдерами; метод спостереження допоміг визначити умови використання відкритих ліцензованих ресурсів, таких як GNU Lesser General Public license (LGPL) або Creative Commons (CC); логіко-графічної структуризації – використовувався для наочного представлення результатів; метод узагальнення – для формування висновків дослідження.

Результати.

Виходячи з цих міркувань розглянемо дві моделі щодо збереження авторських прав на розроблені навчальні курси на базі кампусу та доставлені кінцевому споживачеві провайдером (рис. 1).

Поява нових моделей навчання спричинила загострення взаємовідносин між університетами, факультетами, користувачами та провайдерами МВОК щодо закріплення прав інтелектуальної власності на вміст курсів. Наявність необхідних онлайн-курсів змусила

університети бути основними правозахисниками моральних та економічних прав [5], таких як право на репродукцію й перегляд, використання в майбутньому та роялті, якщо вони комерціалізуються.

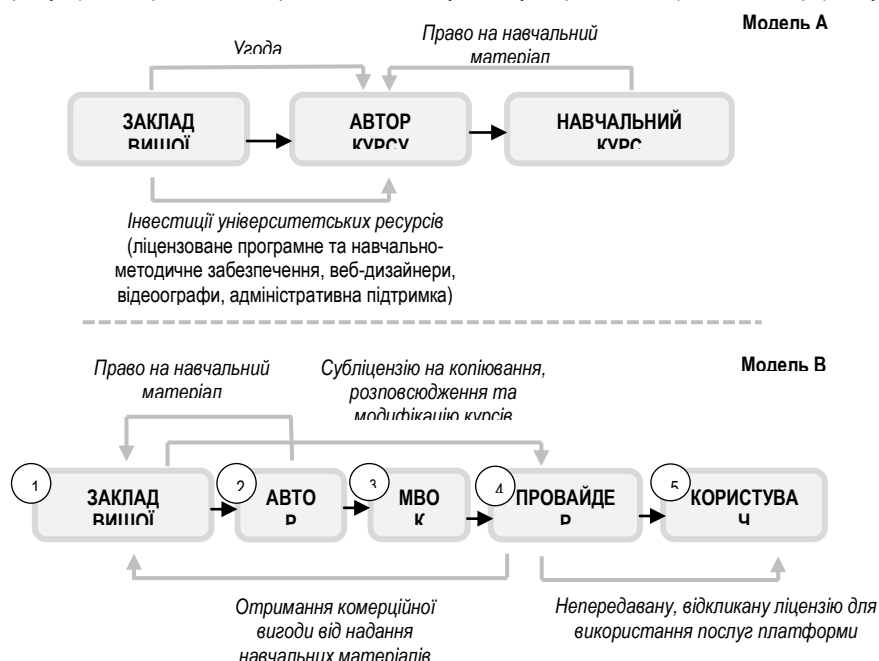

Рис. 1. Моделі передачі та збереження авторських прав на інтелектуальну власність*

*Джерело: складено автором самостійно.

Відповідно до того, якою мірою інституційні ресурси використовуються при створенні матеріалів онлайн-курсів, університет може встановити їх власність. Створення онлайн-матеріалів може спричинити значні інвестиції університетських ресурсів за допомогою інституційно ліцензованого програмного забезпечення, навчально-методичних розробок та веб-дизайнерів, відеографів, помічників навчання та адміністративної підтримки. У цьому випадку університет може претендувати на право власності через його значний внесок у створення матеріалів курсу. Так, для прикладу, політика інтелектуальної власності Університету Індіани розглядає онлайн-матеріали як традиційні роботи, що належать членам факультету, за винятком випадків, коли вони спеціально призначені або створені за допомогою «виняткової» підтримки університету.

Інститути володіють академічною роботою своїх співробітників, тому що матеріали курсів підготовляються в рамках навчальних обов'язків викладача кафедри. Деякі установи проводять доктрину «робота за наймом», яка передбачає, що роботи, виконані під час працевлаштування творця, належать роботодавцеві (це було у випадку з Університетом Вірджинії, Стенфордського та Чиказького університетів). Члени університетів, як дизайнери та видавці змісту курсу, мають природний інтерес у забезпеченні прав на матеріали, які вони створюють. Вони можуть присвятити значну увагу розробці нових курсів, пропонує виключно через платформу МВОК, або адаптуванню існуючого навчального курсу на кампусі до платформи МВОК.

Найбільш потужне лобі академічної власності на навчальні матеріали притаманне США, які зберегли традиції «винятковості професії вчителя» для роботи за наймом. У законі «про авторське право» йдеться, що у випадку зробленої роботи за наймом, роботодавець або інша особа, для якої підготовлена робота вважається її автором і, якщо сторони чітко не вказали інші умови у договорі,

він володіє всіма правами, що містяться в авторських правах.

Американська асоціація професорів іменитих університетів наполягає на наявності конкретної угоди між викладачами та їхніми університетами, за принципами академічної свободи, професори мають мати право розробляти зміст та матеріали курсу, а також володіти будь-якою інтелектуальною власністю, яку вони створюють, окрім випадків, за яких робота не є спеціально замовленою або фінансується за рахунок грантів (наприклад, Університет Карнегі Меллона), що дозволяє творцеві зберігати всі права на навчальний матеріал.

З історії діяльності університетів можна знайти чимало прикладів, які стосуються передачі прав інтелектуальної власності. Так, у 2002 р. університет Мічигану передав університетські авторські права на факультет для наукових робіт. Університет Техасу вважає, що мультимедійні навчальні програми є спільною роботою, що належить університету та членам факультету (система «Правила та регламенти рецензентів» від 2002 р.). У 2008 році Університет Мінесоти в своєму Положенні про авторське право заявив, що професорсько-викладацький склад володіє авторським правом на всі академічні роботи, зокрема матеріали в Інтернеті, створені членами викладацького складу [6, с. 12].

З часу появи перших МВОК уряди країн вдалися до перегляду закону «Про інтелектуальну власність». У 2000 році CUCFA (Рада університетів каліфорнійських факультетських асоціацій) успішно лобювала законодавство про те, що окремі професори, а не університет, володіють інтелектуальною власністю у своїх живих виступах та матеріалах курсу. Вплив цього законодавства полягає в тому, щоб розглядати запис та повторне використання курсів таким же чином, як і інші форми викладання факультативних занять, а також встановити, що Університет не має більше прав публікувати курси без письмової згоди професорів. Саме тому зросла кількість робіт, які передаються у відповідності до орендного законодавства з 26% у 2002 р. до 57% у 2005 р. [7, с. 112].

Перш ніж ефективно співпрацювати з третьою стороною – онлайн-провайдером університети мають узгодити питання авторських прав зі своїми факультетами. Кожен конкретний навчальний заклад має скласти угоду з ними. Інституції можуть переглянути поточну політику щодо інтелектуальної власності в контексті змісту курсу та співпрацювати з факультетом для вивчення того, наскільки ефективно ці існуючі політики можуть застосовуватися до курсів, що пропонуються на платформі МВОК. Оскільки обидва, інститути та викладачі мають інтереси за змістом курсу, розглядаючи лише курси на базі кампусу та ігноруючи феномен МВОК, це може призвести до розбіжностей. При формуванні політики чи угод інститути та факультети можуть розглядати такі питання, як унікальність пропонованого курсу, права комерціалізації, категорії матеріалів курсу, інституційні звичаї та норми та основні інтереси всіх зацікавлених сторін [8].

Курси та їх вміст, що розміщуються на платформі МВОК, можуть відрізнятися від навчальних програм на базі кампусу. Існують певні обставини, за яких вміст курсу може бути присвоєний установі. Якщо навчальний заклад надає програму курсу, то онлайн-курс та його вміст не може належати професору.

Так, для прикладу, профспілки факультету Каліфорнійського університету в Санта-Круз лобювали 12-річний Каліфорнійський закон, щоб гарантувати, що факультети, а не університети – володіють правами інтелектуальної власності на лекції та матеріали курсу. Проте перед тим, як професори зможуть викладати свої курси на Coursera, вони повинні відписати ті права університету, щоб університет міг надати професорську роботу Coursera. Власний контракт університету з Coursera залишається нейтральним і говорить лише про те, що права будуть залишатися за відповідним інструктором та університетом. Але профспілка зазначила, що відносини між університетом та професорами, пов'язані з Coursera, можуть розглядатися як зміна умов працевлаштування.

Основною умовою для використання матеріалів університетських курсів провайдером МВОК є наявність відкритих ліцензійних параметрів, таких як GNU Lesser General Public license

(LGPL) або Creative Commons (CC), виключно в некомерційних цілях. Вони працюють в рамках закону про авторське право для надання користувачам чіткого набору невиключних прав та дозволів. Оскільки багато МВОК хочуть підтримувати людей, які бажають поділитися своїми творіннями, а також відкритою співпрацею між учасниками курсу, МВОК може надати належну підтримку користувачам за допомогою цієї простої функції. Ліцензія CC, як правило, використовується, коли автор або власник авторських прав хочуть надати користувачам право використовувати їх роботу та адаптувати інші матеріали для інтерактивного вмісту. При цьому платформи отримують дозвіл на доставку курсів, а не право володіння ними. Наприклад, Великобританія вимагає, щоб її постачальники та університети отримали Creative Common License для цілей МВОК [9, с. 26].

Крім того, ліцензія CC стає дуже зручною, коли педагог МВОК хоче використовувати ресурси поза середовищем МВОК, оскільки ліцензія дає дозвіл всім учасникам онлайн-курсів незалежно від інструктора або студента для створення, використання та обміну вмістом. Слід зазначити, що МВОК, які видають вміст курсу за ліцензіями Creative Commons, автоматично надають користувачам дозволи на внесення доповнень до змісту у вигляді перекладів матеріалів, субтитрів, кодування, стенограми або відео-анотацій, вироблених у відповідь на запити про доступність. Так, курси MIT Open CourseWare були перекладені щонайменше на 10 мов, включаючи іспанську, португальську, китайську, тайську, французьку, німецьку, в'єтнамську та українську [10]. Coursera та Udacity вже активно декілька років поспіль працюють за цією схемою, зробивши свої відеокурси доступними на YouTube за ліцензією Creative Commons 3.0, згідно з якою відео можна переглядати та публікувати в некомерційних цілях.

Відкриті ліцензовані ресурси МВОК можуть призвести до цікавих нових курсів та освітніх продуктів й послуг. Наприклад, матеріали, випущені за ліцензією CC BY, можуть бути повторно використані для таких проєктів як Open CourseWare. Ліцензування відкриває набагато більш широкий спектр педагогічних підходів, які дозволяють всім учасникам, інструкторам та студентам МВОК створювати, використовувати та обмінюватися вмістом один з одним та підтримувати процвітаючий рух відкритої освіти. Ліцензії передбачають збереження будь-якого повідомлення про авторські права та URL-адресу оригіналу.

Постачальників МВОК може зацікавити монетизація власних інвестицій у свої платформи та бренди. З цією метою вони можуть вимагати широкого дозволу на вміст курсу. Інституції повинні забезпечити, щоб їхня згода з постачальником послуг МВОК належним чином захищала інтереси установи, факультету та студентів.

Щоб уникнути невизначеності стосовно власності, багато закладів вищої освіти укладають договори з інструкторами напередодні розробки онлайн-курсів. Відносини між професорсько-викладацькими складами (пов'язаними з виробництвом онлайн-курсів) та провайдером хостингу повинні бути чітко визначені. Іноді хостинг-провайдер підписує угоду з інструктором та / або його установою. Це може бути угода про розробку онлайн-курсу або навчальна політика та керівні принципи.

Огляд платформ Coursera, Udacity та edX, показав, що як правило, кожна компанія використовує в основному один і той же підхід. Відповідно до Умов та правил Політики прийнятного користування та Кодексу честі керівництво платформ зобов'язується надавати користувачеві обмежену, особисту, невиключну, непередавану та відкликану ліцензію для використання послуг платформи. Користувач отримує право завантажувати вміст із Служб провайдерів тільки для особистого некомерційного використання, окрім умов за яких він не отримав письмового дозволу, щоб за іншим призначенням використовувати вміст.

Крім того, споживач послуг повинен прийняти умову, що використовуватиме лише один обліковий запис користувача, і не надаватиме доступу стороннім особам до нього. При цьому використання сервісів платформи не дає користувачеві права інтелектуальної власності на послуги чи вміст, який він отримує. Провайдер, також залишає за собою право скасувати, переривати або

перепланувати будь-який курс. Служби дозволяють авторам ділитися своїм вмістом, наприклад домашніми завданнями, вікторинами, іспитами, проектами та іншими наданими дорученнями, повідомленнями, які вони роблять на форумах тощо («Вміст користувача»), з інструкторами або іншими користувачами. Автор зберігає всі права інтелектуальної власності на вміст Користувача, яким він ділиться, і несе відповідальність за це.

Закон про авторські права зобов'язує запитувати ліцензію перед використанням навчальних матеріалів, якщо не застосовується виняток чи обмеження авторських прав. Тому розробники курсів, які використовують запозичений матеріал мають два варіанти: шукати власника авторських прав для отримання ліцензії або посылатися на існуючі авторські винятки та обмеження. Отримання ліцензії на освітні цілі не завжди є легкою справою через умови і затримки в отриманні своєчасної відповіді. Але навіть, якщо власники авторських прав знаходяться і готові надати необхідну ліцензію, це може виявитись надзвичайно вартісним процесом. Тому законодавство ряду країн Європейського Союзу передбачає надання дозволів на відтворення робіт у деяких особливих випадках безкоштовно, за умови, що таке відтворення не суперечить законним інтересам автора.

До цих пір лише деякі країни (Греція, Іспанія) прийняли обов'язкове ліцензування для цифрового користування, яке не вимагає згоди власника. Така система також може мати форму розширеної системи ліцензування, яка передбачає надання ліцензій, наданих представницькою організацією – авторською особою, для охоплення прав правовласників, які не є учасниками. Водночас є ряд країн у яких використання авторських робіт для навчальних цілей підлягає сплаті справедливої компенсації (Бельгія, Німеччина, Нідерланди, Франція).

Експерти та аналітики [11, 12, 13, 14] освітнього ринку переконують, що феномену МВОК властиві не лише три рівні власності на вміст – викладацький, університетський та провайдерський, а й четвертий рівень – студентський (користувацький), який передбачає можливість закріплення прав інтелектуальної власності за вмістом курсу, запропонованим студентами. На їх переконання, студенти також мають право створювати та володіти інтелектуальною власністю й даними, пов'язаними з їх участю в онлайн-курсах. Інтернет-програми повинні заохочувати відкритість та обмін інформацією під час роботи, щоб навчити студентів різних способів захисту та ліцензування своїх даних та творчої роботи. Провайдер повинен чітко повідомляти будь-які зміни в послугах, і вони ніколи не повинні руйнувати оригінальні умови конфіденційності або права на інтелектуальну власність, на які студент погодився.

Цифрове середовище пропонує багато можливостей щодо різних способів експлуатації роботи, можливості відтворення творів у безлічі бездоганих копій та передачі їх мільйону користувачів. Однак, з іншого боку, цифрові технології дозволяють користувачам диктувати умови використання своїх творів легше, ніж раніше. Таким чином, подальше доповнення до арсеналу захисту від неправомірного використання – це можливість застосовувати технологічні заходи захисту, щоб запобігти несанкціонованому копіюванню авторських розробок. Такі механізми в основному відомі як Digital Rights Management (DRM) або технологічні заходи захисту (TPM), або технології запобігання копіюванню. За будь-яким іменем, системи DRM кодуються в цифровий вміст різними способами (наприклад, шифруванням або водяним знаком), так що користувачі не можуть переглядати або використовувати вміст у спосіб, який власник права бажає запобігти [15, с. 9].

Висновки і перспективи.

Отже, як бачимо промодернізовані, які створюють новий навчальний курс слід уважно підходити до того, яка інформація, уроки та матеріали будуть включені в МВОК, і на яких умовах користувачеві буде дозволено використовувати або реплікувати вміст, захищений авторським правом. А освітнім установам необхідно більш ретельно підходити до питань закріплення прав на інтелектуальний продукт створений у межах їх стін.

Особливо це є актуальним для українського ринку онлайн-освіти, який в останні роки почав швидко розвиватися. Перспективи подальших досліджень слід пов'язати з можливостями адаптації

зарубіжного досвіду щодо захисту прав інтелектуальної власності на навчальні матеріали, які використовують провайдери МВОК, в українську практику.

Список використаних джерел

1. Cheverie J. MOOCs and Intellectual Property: Ownership and Use Rights. *Educause Review*. April 8. 2013. URL: <https://er.educause.edu/blogs/2013/4/moocs-and-intellectual-property-ownership-and-use-rights>. (дата звернення : 15.12.2018).
2. Willumson R. Do MOOCs create threats to professors' intellectual property? *EdDiveRoger*. June 14. 2013. URL: <https://www.educationdive.com/news/do-moocs-create-threats-to-professors-intellectual-property/141333/> (дата звернення : 15.12.2018).
3. Nelson C. MOOCs a threat to intellectual property – Professors. *University World News*. 15 June 2013. №276. URL: <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20130614162601619>. (дата звернення : 15.12.2018).
4. Gregory T. Myers MOOCs Shake Up Intellectual Property Rights for Professors. *Albany Government Law Review*. November 9. 2014. URL: <https://aglr.wordpress.com/2014/11/09/moocs-shake-up-intellectual-property-rights-for-professors/> (дата звернення : 15.12.2018).
5. Gadd E., Weedon R. Copyright ownership of e-learning and teaching materials: policy approaches taken by UK universities. *Education and Information Technologies*. 2017. №22 (6). P. 3231-3250.
6. Driha O., Zafriilla V. Massive Open Online Courses and Intellectual Property Rights Issues. *BizMOOC*. 2018. 35 p.
7. Kromrey J., Barron A., Hogarty K. Intellectual property and online courses: policies at major research universities. *Quarterly Review of Distance Education*. 2007. №8. P. 109–125.
8. Meloy A. Legal Watch: Who Owns Your MOOCs? Updating Intellectual Property for the Modern Era. *American Council on Education*. 2013. №5. URL: <http://www.acenet.edu/the-presidency/columns-and-features/Pages/Legal-Watch-Who-Owns-Your-MOOCs.aspx>. (дата звернення : 15.12.2018).
9. Wahid R., Sani A., Mat B., Subhan M. Sharing Works and Copyright Issues in Massive Open Online Courseware (MOOC). *International journal for research in emerging science and technology*. 2015. Volume 2. P. 24–29.
10. Vollmer T. Keeping MOOCs Open. *Creative Commons*. 2012. URL: <https://creativecommons.org/2012/11/01/keeping-moocs-open/> (дата звернення : 15.12.2018).
11. Megan W. Pierson, Robert R. Terrell & Madelyn F. Wessel *Massive Open Online Courses (MOOCs): Intellectual Property and Related Issues*, Nat'l Ass'n of Coll. and Univ. Attorneys. 1–2 (June 19, 2013).
12. Peralta C. Online Courses Raise Intellectual Property Concerns, *The Stanford Daily* (Nov. 1, 2012).
13. A Bill of Rights and Principles for Learning in the Digital Age. *The chronicle of higher education*. January 23. 2013. URL: <https://www.chronicle.com/article/The-Document-A-Bill-of/136781>. (дата звернення : 15.12.2018).
14. Cheverie J. Copyright Challenges in a MOOC Environment. *EDUCAUSE*. 2013. P. 1–6.
15. Papadopoulou M.D. Copyright Limitations and Exceptions in an E-Education Environment. *European Journal of Law and Technology*. 2010. Vol. 1. Issue 2. P. 2–33.

Статтю отримано: 23.01.2019 / Рецензування 26.02.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Iryna Tatomyr

PhD. (in Economics), Associate Professor
Departments of Economics and Management
Drohobych State Pedagogical University after Ivan Franko
Drohobych, Ukraine
E-mail: Tatomur@gmail.com

FEATURES OF STATEMENT OF THE OWNERSHIP AND CONTROL ON ONLINE-PRACTICE AT THE UNIVERSITY

Abstract

Introduction. Since the announcement of adherence by leading world universities of the policy of open access to educational materials as a key issue within the scientific field, for years running, there remains a policy of ownership and control of online practice at universities. That is why the issue of fair use of educational materials and intellectual property on the content of the courses has become a subject for discussion.

Methods. Methods of cognition are used in the process of writing the article, namely: methods of analysis, synthesis, concretization, which made it possible to investigate the cases in which universities can claim the ownership of the teaching materials of their employees; the method of scientific abstraction – to reveal the peculiarities of the cooperation of universities with online providers; the observation method has helped determine the conditions for using open licensed resources, such as GNU Lesser General Public License (LGPL) or Creative Commons (CC); logical and graphic structuring – used to visualize the results; generalization method – to form the conclusions of the study.

Results. The paper investigates the cases in which universities can claim the ownership of the teaching materials of their employees, reveals the peculiarities of university co-operation with online service providers, and defines the conditions for using open licensed resources such as GNU Lesser General Public License (LGPL) or Creative Commons (CC). A model is proposed that describes the process of transferring and retaining intellectual property rights.

Discussion. The prospects for further research should be linked to a more detailed study of issues such as mass-exposed online courses that could threaten the intellectual property of professors.

Keywords: intellectual property, copyright, sublicense, online course, licensed software.

References

1. Cheverie, J. (2013). MOOCs and Intellectual Property: Ownership and Use Rights. *Educause Review*. <https://er.educause.edu>. Retrieved from: <https://er.educause.edu/blogs/2013/4/moocs-and-intellectual-property-ownership-and-use-rights>
2. Willumson, R. (2013). Do MOOCs create threats to professors' intellectual property? *EdDiveRoger*. <https://www.educationdive.com>. Retrieved from: <https://www.educationdive.com/news/do-moocs-create-threats-to-professors-intellectual-property/141333/>
3. Nelson, C. (2013). MOOCs a threat to intellectual property – Professors. *University World News*, 15 June, 276. <http://www.universityworldnews.com>. URL: <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20130614162601619>.
4. Gregory, T. (2014). Myers MOOCs Shake Up Intellectual Property Rights for Professors. *Albany Government Law Review*. <https://aglr.wordpress.com>. Retrieved from: <https://aglr.wordpress.com/2014/11/09/moocs-shake-up-intellectual-property-rights-for-professors/>
5. Gadd, E., & Weedon, R. (2017). Copyright ownership of e-learning and teaching materials: policy approaches taken by UK universities. *Education and Information Technologies*, 22 (6), 3231-3250.
6. Driha, O., & Zafrilla, V. (2018). Massive Open Online Courses and Intellectual Property Rights Issues. *BizMOOC*.
7. Kromrey, J., Barron, A., & Hogarty, K. (2007). Intellectual property and online courses: policies at major research universities. *Quarterly Review of Distance Education*, 8, 109–125.
8. Meloy, A. (2013). Legal Watch: Who Owns Your MOOCs? Updating Intellectual Property for the Modern Era. *American Council on Education*, 5. <http://www.acenet.edu>. Retrieved from: <http://www.acenet.edu/the-presidency/columns-and-features/Pages/Legal-Watch-Who-Owns-Your-MOOCs.aspx/>
9. Wahid, R., Sani, A., Mat, B., & Subhan, M. (2015). Sharing Works and Copyright Issues in Massive Open Online Courseware (MOOC). *International journal for research in emerging science and technology*, 2, 24–29.
10. Vollmer, T. (2012). Keeping MOOCs Open. *Creative Commons*. <https://creativecommons.org>. Retrieved from: <https://creativecommons.org/2012/11/01/keeping-moocs-open/>
11. Megan W. Pierson, Robert R. Terrell & Madelyn F. Wessel (2013). *Massive Open Online Courses (MOOCs): Intellectual Property and Related Issues*, Nat'l Ass'n of Coll. and Univ. Attorneys, June 19, 1–2.
12. Peralta, C. (2012). *Online Courses Raise Intellectual Property Concerns*, *The Stanford Daily*, Nov. 1.
13. A Bill of Rights and Principles for Learning in the Digital Age. *The chronicle of higher education* (2013). January 23. <https://www.chronicle.com>. Retrieved from: <https://www.chronicle.com/article/The-Documents-A-Bill-of-136781>
14. Cheverie, J. (2013). Copyright Challenges in a MOOC Environment. *EDUCAUSE*, 1–6.
15. Papadopoulou, M.D. (2010). Copyright Limitations and Exceptions in an E-Education Environment. *European Journal of Law and Technology*, 1, 2–33.

Received: 01.23.2019 / Review 02.26.2019 / Accepted 03.21.2019

ЕКОНОМІКА І
УПРАВЛІННЯ НАРОДНИМ
ГОСПОДАРСТВОМ

ECONOMICS
AND MANAGEMENT
OF NATIONAL ECONOMY

УДК 339.54
JEL Classification F13

Волошин Роман

к.е.н., доцент кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування
Тернопільський національний економічний університет
м. Тернопіль, Україна
E-mail: roman_vol@ukr.net

РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА РИНКУ ЗЕРНА УКРАЇНИ

Анотація

Вступ. Зерновий ринок відіграє важливу роль в системі зовнішньоторговельних відносин України. Його переваги обумовлені в більшості ринковими чинниками, проте просування зерна на зовнішніх ринках потребує корегування окремих регулятивних процесів.

Методи. Дослідження аспектів державного регулювання різного роду процесів засновані на монографічному методі, що включає узагальнення нормативно-правових положень, методах аналізу та синтезу – для систематизації виявлених тенденцій, статистичних методах – для визначення структури експорту зерна та порівняння умов тарифного регулювання.

Результати. В статті окреслено та узагальнено базові напрями регулювання зернового ринку України в контексті реалізації експортного потенціалу, що передбачають вдосконалення стандартів якості, підвищення якості продукції та збільшення її доданої вартості. Систематизуються методологічні засади регулювання ринку зерна, звертається увага на недоліки системи регулювання, пропонуються напрями вдосконалення регулювання ринку зерна, що передбачають підвищення якості експортованої продукції, збільшення її доданої вартості та узгодження стандартів.

Перспективи. Подальші дослідження в даному напрямку повинні стосуватися наукового обґрунтування запропонованих напрямів, формування економічного та організаційного механізму для їх впровадження.

Ключові слова: ринок зерна, державне регулювання, зовнішня торгівля, Світова організація торгівлі, митні тарифи, нетарифні обмеження, зона вільної торгівлі, додана вартість, експорт.

Вступ.

Ринок зерна – важливий елемент національної економіки. Він виступає механізмом мотивації і розподілу продукції, завдяки якому задовольняються продовольчі потреби суспільства і визначаються виробничо-фінансові пропорції економічних систем.

Україна сьогодні є вагомим гравцем на світовому ринку зерна. За даними 2018 р. наша країна перебуває на п'ятому місці за обсягом експорту зернових із часткою рівною 6,6%. Починаючи із 2012 року, ми стабільно продаємо за кордон зерна на суму не меншу 6 млн. долларів США. Зростає значення зернового ринку і в структурі зовнішньої торгівлі України. Так, якщо у 2001 р., зернові охоплювали близько 3,0% українського експорту, то в 2018 році ця цифра становила уже 15,3%. При цьому, якщо загальна вартість українського експорту за цей період зросла майже в 3 рази, то в секторі торгівлі зерном відбулося 15 кратне зростання.

Зазначена динаміка є результатом реалізації нашої країною конкурентних переваг, досягнутих, в основному, за рахунок ринкових факторів внутрішнього (сприятливі виробничо-кліматичні умови і низький рівень внутрішнього споживання зерна) та зовнішнього (загальна лібералізація міжнародної торгівлі й сприятлива ринкова кон'юнктура) походження. Ринкові засади функціонування закладені також в Законі України «Про зерно та ринок зерна в Україні», де його визначено, як систему товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами у процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням» [7].

Відповідно до цього, важливою науковою проблемою є визначення ролі держави в регулюванні зернового ринку України та розробка загальних рекомендацій щодо посилення наших позицій в світі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Методологія дослідження зовнішньоторговельних відносин на ринку зерна в контексті впливу державного інструментарію, в тій чи іншій мірі, була розкрита в працях багатьох вчених. Так, вагомих внесок в обґрунтування формування та розвитку ринкового механізму зернового ринку зробили такі вчені, як: В. Андрійчук, О. Гудзинський, О. Погрібний, П. Саблук. Важливі аспекти державного регулювання зернового ринку, включаючи параметри зовнішньоторговельних відносин, були об'єктом дослідження В. Бойка, С. Кваші, М. Коваленка, М. Хорунжого та ін.

Тим не менше, в умовах динамічних змін і турбулентності зовнішньоекономічних процесів, важливо, в першу чергу, систематизувати методологічні засади державного регулювання та обґрунтувати особливості його застосування в сучасних умовах.

Мета.

Метою дослідження є узагальнення засад державного регулювання зернового ринку України та вироблення пропозиції щодо його удосконалення відповідно до вимог часу.

Методологія дослідження.

Дослідження аспектів державного регулювання різного роду процесів засновані на монографічному методі, що включає узагальнення нормативно-правових положень, методах аналізу та синтезу – для систематизації виявлених тенденцій, статистичних методах – для визначення структури експорту зерна та порівняння умов тарифного регулювання. Дослідження виконано на основі матеріалів Міжнародного торгового центру.

Результати.

В умовах лібералізації торгівлі і глобалізації економіки державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності залишається об'єктивним чинником. Уряди всіх країн світу здійснюють вплив на процеси зовнішньої торгівлі, інвестування, руху робочої сили і т.д. з різною метою, наприклад підвищення економічної ефективності, забезпечення потреб населення у продовольстві чи потреб промисловості у сировині, гарантування продовольчої безпеки і т.д.

При цьому, державне регулювання ринку зерна, як відмітив М.Сікало, проявляється через наступні ознаки:

- державно-правовий характер;
- реалізацію внутрішньої функції держави;
- підтримку певного режиму грошово-фінансової системи;
- регулювання витрат держави і життєвого рівня населення;
- регулювання зовнішньоторговельних зв'язків;
- регулювання структури виробництва на макрорівні та ін [9].

Державно-правовий характер регулювання передбачає наявність комплексу нормативних актів, які визначають ключові терміни, положення та умови процесів, що підлягають регулюванню. В Україні, ключові положення регулювання ринку зерна визначаються 56 актами [3, с. 16]. Серед них лише 15 мають пряме чи опосередковане відношення до зовнішньоторговельної діяльності, окремі з них наведені в табл. 1.

Таблиця 1. Окремі нормативні акти, що регулюють зовнішньоторговельні відносини на ринку зерна України*

Назва	Тип	Дата прийняття
Митний кодекс України	Кодекс	13.03.2012
Податковий кодекс України	Кодекс	02.12.2010
Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення державного агента із забезпечення експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки за міжнародними договорами	Постанова КМУ	27.01.20010
Про державну підтримку сільського господарства України	Закон	24.06.2004
Про зерно та ринок зерна в Україні	Закон	04.07.2002
Про затвердження Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)	Наказ Мінекономіки	06.09.2001
Про карантин рослин	Закон	12.05.2007

*Джерело: сформовано на основі [3, с. 52-54].

Аналізуючи наведені нормативні акти, відмітимо, що більшість із них тільки опосередковано прописує конкретні процедури і процеси пов'язані із зовнішньою торгівлею зерном. Так, ключовий Закон «Про зерно та ринок зерна в Україні» окреслює базові принципи забезпечення конкурентоспроможності зерна, забезпечення внутрішніх потреб і нарощування експортного потенціалу. Зазначене формує напрями державного регулювання, серед яких зовнішньоторговельні відносини реалізуються через наступні аспекти:

- стимулювання експортного потенціалу;
- впровадження механізму експортно-імпортних операцій та фінансування програм експорту-імпорту;
- вільне розпорядження власними ресурсами зерна включно із правом експорту;
- регламентація відповідності експортованого зерна та продукції його переробки стандартам якості, зафіксованим в контрактах.

На ринку зерна Україна в повній мірі реалізує власні конкурентні переваги, що знижує доцільність протекціонізму всередині країни, але актуалізує проблему просування і лобіювання власної продукції на світових ринках. В цьому контексті важливо оцінити параметри системи міжнародного регулювання торгівлі зерном.

На сьогодні, більшість зовнішньоторговельних операцій України, включаючи експорт зерна реалізуються в межах норм Світової організації торгівлі. Відповідно до цього, наша країна діє за системою двосторонніх угод із країнами світу і загальних норм організації. При цьому, існує суттєве обмеження щодо застосування тарифних методів регулювання та прямого адміністративного впливу (методи жовтої скриньки). Пріоритетними ж являються методи економічного характеру, спрямовані на коригування ринкових пропорцій та нетарифні умови торгівлі (блакитна і зелена скриньки).

Починаючи із 2016 року Україна перебуває під дією преференційних умов торгівлі із Європейським Союзом. В межах Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС ми отримуємо поступове послаблення тарифних обмежень доступу на ринки країн Європи, а також квоти на експорт визначеного переліку продукції без сплати мита. Поряд із тарифним послабленням, ЄС реалізує політику жорсткого нетарифного контролю, спрямованого, в першу чергу, на дотримання параметрів безпеки і фітосанітарних норм. Окрім зазначеного, незначна частина експорту зерна з України регулюється двосторонніми угодами з іншими країнами світу. В цілому, загальна тарифна ситуація серед першої десятки країн-імпортерів українського зерна наведена в табл. 2.

Як бачимо, країни світу реалізують різну політику щодо захисту власного ринку. Якщо арабські країни, такі, як Єгипет і Саудівська Аравія взагалі не застосовують митних обмежень на основні види зернових культур, то Китай, Філіппіни і країни Північної Африки (Туніс і Марокко) суттєво обмежують імпорту за рахунок високих ввізних мит.

Таблиця 2. Обсяги експорту українського зерна та середньозважені тарифи в розрізі найбільших країн- імпортерів*

№ п/п	Країна - імпортер	Обсяг експорту зернових, тис. дол. США	Питома вага імпортера в структурі експорту зернових України, %	Середньозважений рівень імпортних тарифів на основні види зернових з України, %			
				зернові	пшениця	ячмінь	кукурудза
1	Єгипет	666498	9,2	0,01	0,00	0,00	0,00
2	Іспанія	642970	8,9	7,50	11,62	21,51	0,00
3	Нідерланди	556443	7,7	7,50	11,62	21,51	0,00
4	Китай	552217	7,6	50,84	65,00	1,50	54,33
5	Індонезія	487143	6,7	3,33	1,48	0,00	3,70
6	Саудівська Аравія	449474	6,2	0,03	0,00	0,00	0,00
7	Італія	335632	4,6	7,50	11,62	21,51	0,00
8	Філіппіни	315945	4,4	24,38	4,74	7,00	21,11
9	Туніс	290334	4,0	22,13	36,00	36,00	0,00
10	Марокко	263416	3,6	23,82	26,12	10,62	2,50

*Джерело: сформовано за матеріалами [9].

Загалом, в розрізі зернових культур серед головних імпортерів найменше бар'єрів стосується кукурудзи. За винятком Китаю (54,33%) та Філіппін (21,11%), мито всіх інших партнерів не перевищує 3,7%. При цьому, в ЄС, арабських країнах та країнах Північної Африки воно дорівнює нулю. Така ситуація в найбільшій мірі пов'язана із використанням кукурудзи у фуражних і технічних цілях.

Значно більші мита встановлені на імпорту з України пшениці і ячменю. В Європі мита на цю продукцію становлять 11,62% та 21,51%, відповідно. Китай, при максимальному серед переліку країн обмеженні імпорту пшениці (65%), встановлює низькі тарифи на імпорту ячменю (1,5%). Низькі тарифи на ці види зернових встановлені на Філіппінах та в Індонезії (в межах 0-7%). Досить високі тарифи на імпорту пшениці та ячменю в Марокко і Тунісі (10,62-36%).

Таким чином, кожна країна, відповідно до природо-кліматичних умов та внутрішньої структури зернового ринку, реалізує власну зовнішньоторговельну політику. При цьому, в залежності від ситуації, вона або захищає власний ринок від надмірного імпорту, або, навпаки, стимулює імпорту задля наповнення ринку. В цій ситуації, Україна повинна раціонально розпорядитися можливостями і максимально реалізувати свій експортний потенціал.

Головними завданнями регулювання ринку зерна в даному контексті ми вважаємо діяльність уряду щодо укладання додаткових двосторонніх угод на зниження мит і збільшення квот на безмитний експорт зерна. Досягнення ефекту за даними напрямками дозволить отримати додаткові цінові переваги. Окрім цього, не менш важливим є дотримання нетарифних умов торгівлі, зокрема тих, що стосуються фіто-санітарних умов і стандартів. В даному напрямку, доцільно виробити універсальних підхід, який би дозволяв корегувати стандарти і норми відповідно до вимог країн-імпортерів, виходячи з економічної доцільності. Це дозволило б уніфікувати системи класифікації зерна, методи визначення якісних параметрів тощо. При цьому, введення єдиних стандартів суттєво полегшило б інформаційний супровід торговельних операцій.

Окремим напрямом регулювання зернового ринку України в контексті зовнішньоторговельних операцій є діяльність спрямована на ріст доданої вартості зернової

продукції, що йде на експорт. Сьогодні, лівову частку експорту зерна складає фураж. Нижча вартість фуражного зерна з однієї сторони є сприятливим фактором у зовнішній торгівлі, а з іншої – суттєво обмежує економічну ефективність зернового ринку. Досягнення вищих параметрів якості не обов'язково призведе до росту обсягу експорту чи підвищення його економічної ефективності. Переваги на ринку фуражного зерна не гарантують успіху на ринку зерна продовольчого, тим більше на ринку продукції його переробки. Тому, в даному напрямку потрібно забезпечити комплексну роботу відповідно до задекларованих норм щодо стимулювання експорту.

Головними завданнями в даному контексті ми вбачаємо наступні:

- формування програми підвищення доданої вартості експорту зерна;
- створення системи стимулювання виробників до збільшення доданої вартості зерна та продукції переробки через механізми податкових пільг, прямих платежів і кредитів;
- презентація та маркетингове просування української зернової продукції на зовнішніх ринках;
- сприяння українським експортерам у формуванні логістичної мережі товароруку на зовнішні ринки.

Реалізація зазначених цілей дозволить збільшити і розподілити прибутки від експорту, покращити структуру зовнішньої торгівлі та залучити додаткові інвестиції. Окрім цього, диверсифікація експортного портфелю убезпечить країну від різких коливань кон'юнктури та втрат від несприятливих природних умов.

Висновки і перспективи.

В сучасних умовах розвитку ринку зерна в Україні регулювання процесів, що відбуваються на ньому, потребує деякого переосмислення. Так, прописані в більшості нормативних актів положення носять більше декларативний характер, а конкретні процедури та механізми, зазвичай не реалізуються. Відповідно до цього, в умовах лібералізації, суб'єкти зернового ринку реалізують ключові переваги українського зерна, що проявляються через низьку ціну. Завдання органів регулювання зовнішньоторговельних відносин, при цьому, полягає в обслуговуванні експортних операцій та їх контролі.

Проте, задля повнішого забезпечення наявних і формування нових конкурентних переваг, уряду України потрібно працювати над досягненням кращих умов торгівлі та формуванням нових регулятивних механізмів, спрямованих на посилення наших позицій на ринку продовольчого зерна та продуктів зернової переробки. Задля цього необхідно, в першу чергу, сформувати відповідні механізми всередині країни через застосування кращого посівного матеріалу, доступ до новітніх зразків техніки і технологій, розвиток систем зернової логістики, стимулювання зернопереробки і підвищення якості її продукції тощо. Після досягнення високого рівня продукції на внутрішньому ринку необхідно забезпечити її просування на експорт. При цьому, роль регуляторів повинна зводитися до створення максимально сприятливих умов щодо розвитку логістичної інфраструктури, маркетингової мережі та забезпечення безперешкодного перетину кордону з обох боків. Регулювання зернового ринку України повинно мати стимулюючий характер і сприяти його розвитку.

Список використаних джерел

1. Біла С.О. Сучасні тренди розвитку зовнішньоторговельних відносин та ризики «неопротекціонізму». *Стратегія розвитку України*. № 1, 2017. С. 11-16.
2. Власюк Т.О. Пріоритетні напрями забезпечення конкурентоспроможності України у сфері зовнішньоторговельних відносин. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 4 (8). Ч. 1. 99-105.
3. Грузінська І., Смагіна А., Айрапетов М., Жигадло В. Зелена книга «Регулювання ринку зерна» офіс ефективного регулювання. URL : https://cdn.regulation.gov.ua/2d/a9/36/89/regulation.gov.ua_%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D1%83%20%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0.pdf (дата

звернення 7.02.2019 р.).

4. ЄС-Україна: поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі. URL : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/dcfta_guidebook_web.pdf (дата звернення 7.02.2019 р.).

5. Карасьова Н.А. Тарифне регулювання міжнародної торгівлі агропродовольчими товарами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Част. 1. С. 143-147.

6. Кваша К.С. Тарифні квоти та мита на аграрну продукцію при формуванні зони вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною. *Економіка АПК*. 2013. №11. 99-106.

7. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України за станом на 2 лют. 2019 р. / Верховної Ради України. Київ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15> (дата звернення 7.02.2019 р.).

8. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України за станом на 2 лют. 2019 р. / Верховної Ради України. Київ. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12_ (дата звернення 7.02.2019 р.).

9. Сайт Міжнародного торгового центру. URL : www.intracen.org.

10. Сікало М.В. Ринок зерна як об'єкт державного регулювання. *Теорія та практика державного управління*. 2017. 1 (56). URL : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-1/doc/2/05.pdf>.

Статтю отримано: 08.02.2019 / Рецензування 07.03.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Roman Voloshyn

Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Department of Nature resource management
Ternopil National Economic University
Ternopil, Ukraine
E-mail: roman_vol@ukr.net

REGULATION OF FOREIGN TRADE RELATIONS ON THE UKRAINE GRAIN MARKET

Abstract

Introduction. Grain market plays an important role in the system of foreign trade relations of Ukraine. Its benefits are due to the much risk factors, but the advancement of grain in foreign markets requires adjusting of certain regulatory processes.

Methods. Investigation of the aspects of state regulation of various types of processes, which were characterized by the monographic method, taking into account the possibilities of legal regulations, methods of analysis and synthesis - for systematization of the revealed tendencies, statistical methods and methods of regulation.

Results. The article outlines and generalizes the basic directions of regulation of the Ukraine grain market in the context of export potential realization, including improvement of quality standards, product quality and increasing of its value added. The methodological principles of grain market regulation, draws attention to the shortcomings of the regulatory system, proposes areas for improving the regulation of the grain market, which include improving the quality of exported products, increasing its value added and harmonizing standards.

Discussion. Further research in this area should relate to the scientific substantiation of the proposed areas, the formation of an economic and organizational mechanism for their implementation.

Keywords: grain market, state regulation, foreign trade, World Trade Organization, customs tariffs, non-tariff restrictions, free trade area, added value, export.

References

1. Bila, S.O. (2017). Suchasni trendy rozvytku zovnishnotorhovelnykh vidnosyn ta ryzyky «neoproteksionizmu» [Modern trends of foreign trade relations f development and the risks of «non-protectionism»]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy* [Ukraine Development Strategy], 1, 11-16.

2. Vlasiuk, T.O. (2016). Prioryetni napriamy zabezpechennia konkurentospromozhnosti Ukrainy u sferi zovnishnotorhovelnykh vidnosyn [Priority directions of Ukraine's competitiveness ensuring in the field of foreign trade relations]. *Naukovyi visnyk Polissia* [Scientific Bulletin of Polissia], 4 (8), 1, 99-105.

3. Hruzinska I., Smahina A., Airapetov M., & Zhyhadlo V. Zelena knyha «Rehuliuvannia rynku zerna».

Office of effective regulation ofis efektyvnoho rehuliuвання. *cdn.regulation.gov.ua*. Retrieved from https://cdn.regulation.gov.ua/2d/a9/36/89/regulation.gov.ua_%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D1%83%20%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0.pdf

4. ІeS-Ukraina : pohlyblena ta vseokhopliuiucha zona vilnoi torhivli. *eeas.europa.eu*. Retrieved from http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/dcfta_guidebook_web.pdf

5. Karasova, N.A. (2016). Taryfne rehuliuвання mizhnarodnoi torhivli ahroprodovolchymy tovaramy [Tariff regulation of agro-food products international trade]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Journal of Uzhgorod National University], 6, 1, 143-147.

6. Kvasha, K.S. (2013). Taryfni kvoty ta myta na ahrarynu produktsiiu pry formuvanni zony vilnoi torhivli mizh Yevropeiskym Soiuzom ta Ukrainoiu [Tariff quotas and customs duties on agrarian products in the formation of a free trade zone between the European Union and Ukraine]. *Ekonomika APK* [Economy of Agroindustrial Complex], 11, 99-106.

7. Pro zerno ta rynek zerna v Ukraini : Zakon Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. Kyiv. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15>

8. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist : Zakon Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. Kyiv. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12_

9. Sait Mizhnarodnoho torhovoho tsentru. *intracen.org*. Retrieved from www.intracen.org

10. Sikalo, M.V. (2017). Rynek zerna yak ob'ekt derzhavnoho rehuliuвання [The grain market as an object of state regulation.]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia* [Theory and Practice of Public Administration], 1 (56). *www.kbuapa.kharkov.ua*. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-1/doc/2/05.pdf>

Received: 02.08.2019 / Review 03.07.2019 / Accepted 03.21.2019

УДК 330.3

JEL Classification E60, E61, O10

Маршалок Тарас

к.е.н., доцент, докторант кафедри податків та фіскальної політики

Тернопільський національний економічний університет

м. Тернопіль, Україна

E-mail: marshaloktm@gmail.com

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

Анотація

Вступ. Вплив політичних чинників на економічні процеси в Україні є надзвичайно суттєвим. Зміни політичних еліт, використання ними тих чи інших соціально-економічних інструментів, типів та моделей, впливають на стан соціально-економічного розвитку країни в короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі. Саме тому, дослідження та аналіз економічної ситуації в умовах політичних циклів є важливим питанням, що потребує вивчення.

Методи. Теоретичною і методологічною основою дослідження є фундаментальні положення сучасної економічної теорії, наукові праці вчених з проблематики економічних циклів. У процесі дослідження на основі історичного підходу проаналізовано загальний розвиток економіки України під впливом політичних чинників, використано метод аналізу та синтезу для виявлення впливу політичних циклів на розвиток економіки країни; абстрагування та узагальнення, порівняння та аналогію – під час зіставлення отриманих дослідниками результатів та встановлення можливості їхнього використання для виконання завдань щодо запобігання економічних дисбалансів.

Результати. Розглянуто вплив політичних циклів на економічну кон'юнктуру, динаміку макроекономічних показників та економічний розвиток в Україні.

Виокремлено основні проблеми економічної політики та розроблено рекомендації щодо подолання економічних дисбалансів та зростання добробуту громадян, підвищення ефективності фіскальних заходів в Україні.

Визначено, що для подолання окреслених проблем в економічній сфері в процесі розроблення стратегії економічного розвитку на довгострокову перспективу, при формуванні напрямків реалізації фіскальної політики на довгострокову перспективу необхідно залучати експертів з числа науковців, бізнес кіп, експертних аналітичних організацій, а також забезпечити прозорі та відкриті відносини між державними органами управління та іншими суб'єктами в соціально-економічній сфері.

Перспективи. Дослідження політичних трансформацій та аналіз їх впливу на економічні флуктуації дасть змогу майбутнім дослідникам більш якісно використовувати напрацьовані результати задля запобігання економічним дисбалансам в Україні.

Ключові слова: Прем'єр міністр, політика, економіка, валовий внутрішній продукт, податки, видатки, дефіцит, державний борг, інфляція, доходи громадян, курс валюти.

Вступ.

Політика, економіка та соціальна сфера є невід'ємними складовими одного «шляху», кінцевою «станцією» на якому є міцна, визнана світом, економічно та соціально розвинута країна. Проте часто в аналітичних роботах, у висновках вітчизняних вчених, які ставлять собі за мету дослідити та вивчити економічні зміни, причини та наслідки таких коливань, фактично не враховуються проблеми політичного характеру через сприйняття їх як своєрідне табу, заборонену тему, яку краще не зачіпати під час дослідження проблем соціально-економічного характеру. Проте, з однієї сторони це зрозуміло, адже в західних країнах, зокрема США, де функціонує двопартійна система державного управління, існує менше загроз і ризиків у різкій зміні основних векторів розвитку в економіці та соціальній сфері. Саме тому вчені, досліджуючи проблеми соціально-економічного характеру в цій країні, менше звертали увагу на вплив політичних факторів на економічну кон'юнктуру. В таких країнах політичні процеси є більш передбачуваними і зрозумілими.

Також зрозумілою є ситуація в монополітичних, «закритих» країнах, де протягом багатьох років існує фактично безальтернативне однопартійне владарювання. Уряди таких країн фактично замовчують інформацію про існування певних загроз і ризиків для економіки.

Зовсім іншою є ситуація в країнах, які лише розпочали демократичні перетворення, де існує постійна боротьба за електорат, функціонує багато партій, які чітко не сформували своїх позицій і часто їх погляди є необ'єктивними і шкідливими. Досить часто в таких країнах люди краще сприймають не програми розвитку, а популістичні лозунги і слова. Через що багатопартійні країни піддаються найбільшим ризикам в сфері якісного розвитку економіки чи забезпечення соціального розвитку держави. На наше переконання до групи таких країн належить Україна, яка протягом 28 років перебуває в стані політичної невизначеності, часто «брудної» передвибірчої гонитви, що полягає у досягненні єдиної мети – перебування при владі. Такі процеси найбільше впливають на стан економіки та розвитку і зростання якості життя населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Періодичні зміни економічних показників були описані багатьма вченими економістами, до яких відносять М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва, К. Жюльєра, Джозефа Кітчена, Й. Шумпетера. Сучасними зарубіжними вченими, які продовжують досліджувати економічні цикли та антициклічне регулювання є: П. Дуглас, Ч. Плосер, Е. Прескот, П. Самуельсон, Р. Солоу, У. Свен, Ф. Кідленд, серед вітчизняних науковців варто виділити напрацювання Т. Богдан, Д. Лук'яненка, А. Поручника, Я. Столярчука, В. Сацика, О. Лактіонової. Проте, залишається невирішеною проблема виникнення економічних циклів під впливом політичних трансформацій і їх вплив на економічний розвиток.

Мета.

Мета статті – дослідити, проаналізувати та виокремити основні причини виникнення економічних циклів під впливом політичних флуктуацій та запропонувати шляхи досягнення економічної рівноваги в Україні.

Методологія дослідження.

В процесі дослідження використані загальнонаукові та емпіричні методи економічної науки, що ґрунтуються на системному підході, зокрема: методи наукового пізнання: діалектичний і логічний, аналізу та синтезу, узагальнення, графічного, наукового абстрагування – при дослідженні впливу політичних флуктуацій на економічну кон'юнктуру в Україні.

Саме тому, метою дослідження є виявити і проаналізувати, яким чином політичні процеси впливали на соціально-економічну ситуацію в Україні, як часті зміни уряду впливали на економічну кон'юнктуру країни.

Результати.

Протягом періоду незалежності України політичне середовище проходило надзвичайно складний шлях і часто носило змінний характер. Протягом 1991-2018 року в Україні 23 рази змінювалися прем'єр-міністри. Кожна така зміна супроводжувалася новими підходами та заходами в економічній та соціальній політиці. Така нестабільність політичного характеру, майже завжди супроводжувалася стресовими соціально-економічними ситуаціями. Зокрема такі висновки зроблені на основі аналітичної статистичної інформації, яка підтверджує наявність негативних наслідків нестійкого політичного середовища.

Варто припустити, що політичні шоки, постійні зміни напрямів розвитку, часті орієнтування в одну чи іншу сторону якісно не вплинули на соціально-економічний розвиток України. Серед визначених проблем, найбільшою для нашої країни була фактична залежність від Російської Федерації, що проявлялася у економічному, соціальному та, найгірше, політичному аспектах. Лише

події 2014 року дали змогу «вирватися» з орбіти впливу Росії, отримати можливість рухатися своїм шляхом, формувати незалежну політичну, економічну системи, здійснювати незалежне державне управління у всіх сферах життя країни. Проте процес формування та побудови справжньої незалежності для України є надзвичайно важким, супроводжується великою кількістю проблем, серед яких найбільшими є суспільний супротив, недовіра, часто навіть зневіра населення у реформаторських діях уряду, пропонувані реформи часто не сприймаються вже на початковому етапі їх запровадження. Іншою, не меншою проблемою є недостатній рівень резерву фінансових ресурсів, яка породила поглиблення прірви між доходами та видатками громадян. Такі проблеми викликають значне соціальне обурення, породжують міграційні ризики, відтік трудового капіталу за кордон, призводять до ще більшого поглиблення кризи соціального характеру.

Проте, варто зауважити, що процес реформування є надзвичайно важким і тривалим, що зазвичай супроводжується значним опором громадян країни, тому уряд, який прагне реформувати і побудувати ефективну країну, повинен бути готовим до такого сценарію. Однак, без усвідомлення і розуміння громадянами того, що процес реформування і побудови ефективної країни з високим рівнем життя населення та розвинутими державними інститутами є довготривалим і не може забезпечити бажаного, вражаючого результату в короткому періоді часу, це може свідчити про приреченість розпочатих реформ.

Для наукового дослідження впливу політичних чинників на розвиток економіки та добробут громадян України необхідно прослідкувати основні загальнодержавні тенденції в економіці, які мали місце саме у періоди зміни політичних векторів. Вплив політичних факторів на економічну кон'юнктуру доцільно розглядати з 2004 року. Саме цього року в результаті суспільного протистояння, яке отримало назву Помаранчевої революції, відбулася перша велика зміна політичних еліт в Україні.

У дослідженні етапи розвитку економіки доцільно розділити на періоди у відповідності до перебування на посаді того чи іншого очільника уряду [1]:

- 1 період – грудень 2004 року – січень 2005 року М.Я. Азаров (В.Ф. Янукович);
- 2 період – січень 2005 – вересень 2005 років (Ю.В. Тимошенко);
- 3 період – вересень 2005 року – серпень 2006 року (Ю. Єхануров);
- 4 період – серпень 2006 – грудень 2007 років (В. Янукович);
- 5 період – грудень 2007 – березень 2010 року (Ю. Тимошенко);
- 6 період – березень 2010 – січень 2014 року (М. Азаров);
- 7 період – січень 2014 року – лютий 2014 року (С. Арбузов);
- 8 період – лютий 2014 року – квітень 2016 року (А. Яценюк);
- 9 період – квітень 2016 – досі (В. Гройсман).

Політичне середовище України протягом чотирнадцяти останніх років вирізнялося нестійкістю і нестабільністю, адже за цей проміжок часу було виділено 9 періодів, що свідчить про зміну керівників уряду 9 разів. Така ситуація породила велику кількість ризиків для економічної рівноваги. Дане припущення було висунуто через те, що відповідно до нормативно-правових документів, саме уряд України визначає основні вектори економічного розвитку, забезпечує реалізацію фінансової та фіскальної політики держави, визначає основні напрями соціальної політики.

Враховуючи те, що інституціональна складова, що забезпечує економічні процеси в Україні характеризується ознаками турбулентності, відсутністю стійкості механізмів побудови якісного економічного середовища, саме політична складова є «гальмом» економічного розвитку в Україні. Дискреційність рішень в економічній, фінансовій та фіскальній сферах залежить не від висновків експертів, аналітичних розробок, а більшою мірою від одноразових, спонтанних рішень уряду, вони є політично мотивованими, здійснюються під тиском окремих олігархічних, монопольних, «впливових» груп. Такі процеси лише створюють «картинку» ефективного соціально-економічного розвитку країни. Проте, насправді, спонтанні та разові рішення, визначені не об'єктивними

потребами, а лише заради особистої вигоди, несуть великі ризики для економічного піднесення та зміцнення країни на довготривалу перспективу.

З огляду на це, необхідно проаналізувати основні економічні тенденції, що відбувалися в Україні протягом періодів політичних змін. Для отримання необхідних наукових висновків доцільно проаналізувати такі макроекономічні показники, як: ВВП, рівень інфляції, середній рівень доходів громадян, державний борг, податкові надходження та видатки бюджету, їх динаміку та тенденції. Це дасть змогу виявити основні проблеми та позитивні результати в соціально-економічній сфері України протягом політичного циклу.

Спершу варто проаналізувати динаміку валового внутрішнього продукту за річними номінальними показниками. Показники ВВП наведено як у гривневому еквіваленті, так і у дол. США, що дасть змогу оцінити реальну економічну кон'юнктуру (рис. 1).

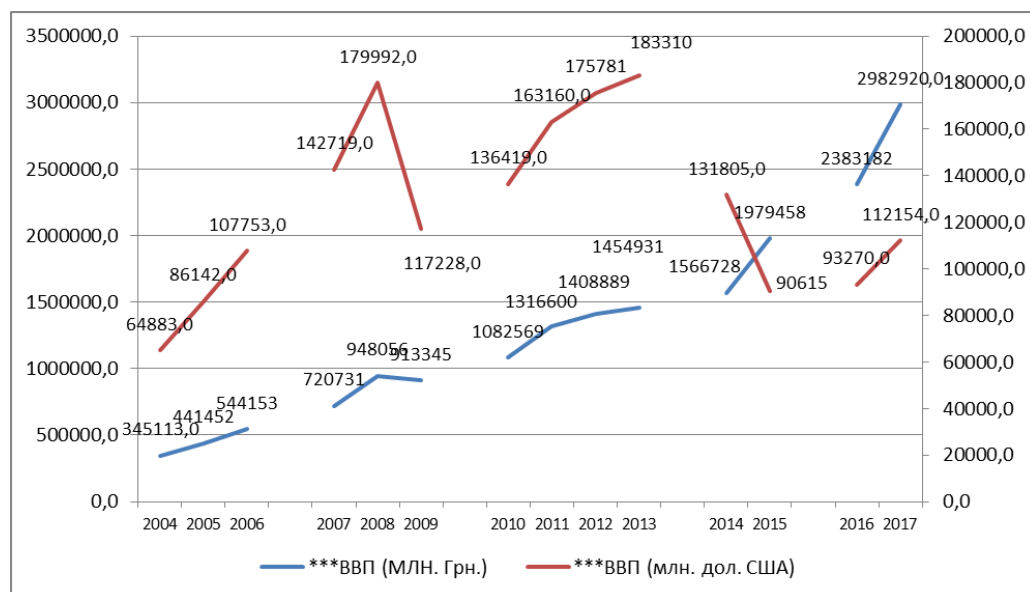

Рис. 1. Динаміка ВВП в Україні протягом 2004-2017 років за періодами управління різних прем'єр-міністрів України (млн. грн.; млн. дол. США)*

* Джерело: [2].

Аналізуючи динаміку ВВП України протягом політичних циклів, можна виокремити наступні тенденції. Найвищий показник ВВП в Україні, виражений у дол. США, зафіксовано у 2008 році – 179992 млн. дол. США, саме в цей період уряд здійснював свою діяльність на чолі із Ю.В. Тимошенко, в період президентства В.А. Ющенка, в наступний період показник ВВП знизився до значення 117228 млн. дол. США, причиною такого зниження можна визначити дію світової фінансової кризи 2008 року. Проте наступного політичного циклу, ВВП країни почав зростати і у 2010-2013 роки зріс до значення 183310 млн. дол. США у 2013 році. Прем'єр-міністром України в цей період був М.Я. Азаров. Зростання показників ВВП за цей період можна обґрунтувати штучним утриманням курсу національної валюти, дискреційними заходами уряду. Події кінця 2013 року, втрата значного економічного потенціалу у наступному році, що відбувся в результаті окупації Росією значної частини територій України, стали причиною зниження у 2014 році ВВП до показника 93270 млн. дол. США. Важка економічна криза в Україні протягом 2014-2016 році призвела до зменшення ВВП на 29,2%, що стало найбільшим падінням економіки України за весь період

незалежності. В цей надважкий для економіки період, Прем'єр міністром України був А.П. Яценюк.

Незважаючи на важке соціально-економічне становище України у 2014-2016 роках, уряду вдалося стабілізувати економіку країни та створити середовище для наступного економічного зростання. За прем'єрства В.Б. Гройсмана, починаючи з 2016 року та в 2017 році ВВП України зріс до показника 112154 млн. дол. США, що у порівнянні із 2016 роком становило 16,8%. Такі тенденції є хорошим поштовхом до майбутнього економічного розвитку і свідчать про те, що економіка України вийшла із стадії депресії і поступово прямує до стадії економічного зростання.

Отже, аналізуючи економічну кон'юнктуру економіки України у відповідності до динаміки ВВП, можна зробити такі висновки. Найбільш вдалим для України був період на проміжку 2004 до 2008 років, Президентом України в цей час був В.А. Ющенко. За цей політичний період приріст ВВП склав 2,77 раза.

У наступних періодах, зокрема у 2009 році, коли Україна, як і інші країни світу перебувала під дією економічної кризи, показник ВВП знизився, однак вже у 2010 – 2013 роках значення ВВП вдалося збільшити до найвищого за весь аналізований період значення – 183310 млн. дол. США. у 2013 році. Як вже було зазначено, таке зростання відбулося не під впливом стрімкого економічного розвитку, а більшою мірою було спричинене впливом жорсткого, ручного регулювання монетарної та фінансової сфер. Зокрема, дискреційні заходи проявлялися у валютній політиці, ручному стримуванні інфляції та девальвації гривні, що і забезпечило приріст ВВП у доларовому еквіваленті. Проте такі дії уряду мають короткостроковий позитивний ефект, який може негативно вплинути на майбутні економічні цикли. Що і сталося в Україні у 2014 році, коли розпочалася найглибша економічна криза. Також варто зазначити, що приріст ВВП забезпечувався в основному за рахунок важкої промисловості, яка зосереджена на сході нашої країни.

Проте в результаті військових дій Російської Федерації на території нашої держави значний промисловий потенціал було втрачено. Використання Росією хиткого політичного становища, призвело до катастрофи – початку бойових дій на Донбасі та окупації частини території України, що і спричинило значний кризовий процес в економіці. Кризу 2014-2016 років поправу можна вважати найглибшою і найбільш небезпечною за весь період незалежності України. Зокрема, аналізуючи дані наведені на рисунку 1, спостерігаємо, що у 2014-2015 роках, відбулося пересікання прямих ВВП у гривневому та доларовому еквіваленті, це пов'язано із значною девальвацією національної валюти.

Однак політичним елітам України вдалося втримати країну від повного занепаду економіки і забезпечити її стабілізацію, а в останні два роки зростання економічних макропоказників. Уряду вдалося досягти значних кон'юнктурних успіхів і заложити фундамент економічного зростання. Зокрема, у найбільш кризовий період, яким в Україні був 2015 рік, показник ВВП знизився до значення який був найменшим за останні 9 років, тобто з 2006 року, але все ж був вищим ніж у 2004 р. та у 2005 році. А вже у 2016 та 2017 роках економіка України отримала новий поштовх до зростання, про що свідчать показники ВВП. Причиною позитивних змін стали розпочаті структурні реформи, які забезпечили процес зростання економічних показників України. До таких необхідно віднести невідомі заходи монетарної політики, ринкове формування курсу національної валюти, що утворюється під впливом попиту і пропозиції на неї, досягнення прозорих та зрозумілих умов для ведення бізнесу, дерегуляцію економіки, політику децентралізації, бюджетну дисципліну. Підтвердженням цього є аналіз інфляції (рис. 2).

Аналізуючи показники індексу інфляції в Україні за періодами перебування різних складів Уряду, спостерігаємо наступні економічні тенденції. Поряд із зростанням значення ВВП у 2006 та 2008 роках в Україні рівень інфляції знаходився в межах 11,6% та 22,3%, відповідно, проте у наступні роки, у 2009-2012 роках вдалося досягти значного зниження показників інфляції, яка у 2012 році переросла в дефляцію із показником 0,2%, що стало найкращим значенням за весь аналізований період. Такі тенденції можуть свідчити про деяку економічну стабільність. Проте політичні події кінця 2013 початку 2014 років, про які згадувалося раніше, спровокували сплеск

інфляційних процесів, що у річному вимірі привело до зростання цього показника до рівня 43,3% у 2015 році. Причиною стрімкого зростання інфляції стала значна девальвація гривні, інвестиційний шок, пов'язаний з хитким політичним становищем, трансформація векторів на зовнішніх ринках, що вплинуло на експортну та імпорتنу орієнтацію нашої країни.

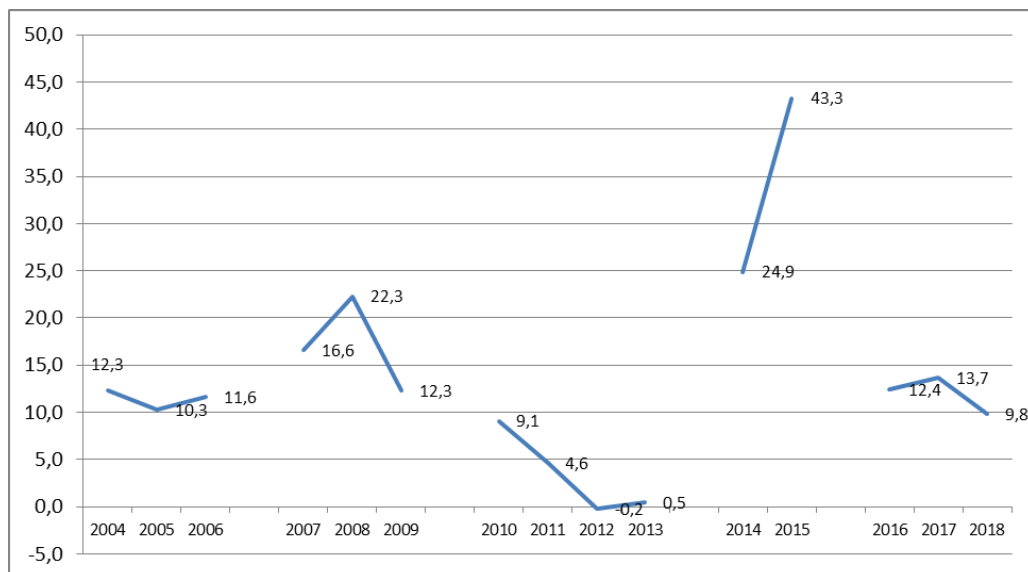

Рис. 2. Показники інфляції в Україні протягом 2004-2017 років за періодами управління різних прем'єр-міністрів України (%)*

*Джерело: [3].

Проте, в умовах важкого економічного становища, в якому опинилася Україна, вдалося переорієнтуватися на інші, більш перспективні ринки збуту, забезпечивши економічну незалежність від Російської Федерації, яка втратила вплив на економіку нашої країни. Вже у 2016-2017 роках рівень інфляції вдалося знизити до 12,4%, 13,7% та 9,8%, відповідно, у 2016 р., 2017 р. та 2018 році. Це стало основою поживлення економіки, поступової макроекономічної стабілізації.

Наступним показником, який відображає соціально-економічний розвиток країни, є рівень середніх доходів громадян. Доходи громадян – це відображення соціального рівня життя громадян, їх купівельної спроможності та здатності споживати необхідну кількість товарів. Високі (надлишкові) доходи дають можливість заощаджувати. В свою чергу, заощадження є одним із основних інвестиційних інструментів. Для якісного відображення тенденцій, пропонується подати зазначені показники у гривневому та доларовому еквіваленті (рис. 3).

Аналізуючи наведені на рис. 3 статистичні показники, можна виокремити наступне: протягом 2004-2006 років середній рівень доходів громадян зріс майже в два рази, з рівня 111,3 дол. США на місяць до 206,1 дол. США. Зростання доходів спостерігалось і у 2007 році, проте економічна криза 2008-2009 року призвела до зменшення середнього рівня доходів громадян, з 267,5 дол. США у 2007 році до рівня 238,8 дол у 2009 році, однак такі значення все рівно були вищими, ніж доходи громадян у 2004; 2005; 2006 роках.

Найбільшими показники середніх доходів громадян були у 2010-2013 роках, коли вони зросли від 281,3 дол. США до показника в 408,6 дол. США, проте зростання доходів громадян в доларовому еквіваленті можна пояснити дискреційними заходами уряду щодо стримування девальвації гривні, коли вартість національної валюти утримувалася за допомогою ручних

механізмів. Зокрема, протягом 2009–2013 років курс національної валюти був незмінним і становив 7,99 грн. за дол. США, що ще раз підтверджує штучне утримування курсу національної валюти, яке проявилось негативними наслідками у наступні періоди, зокрема в кризові 2014–2015 роки.

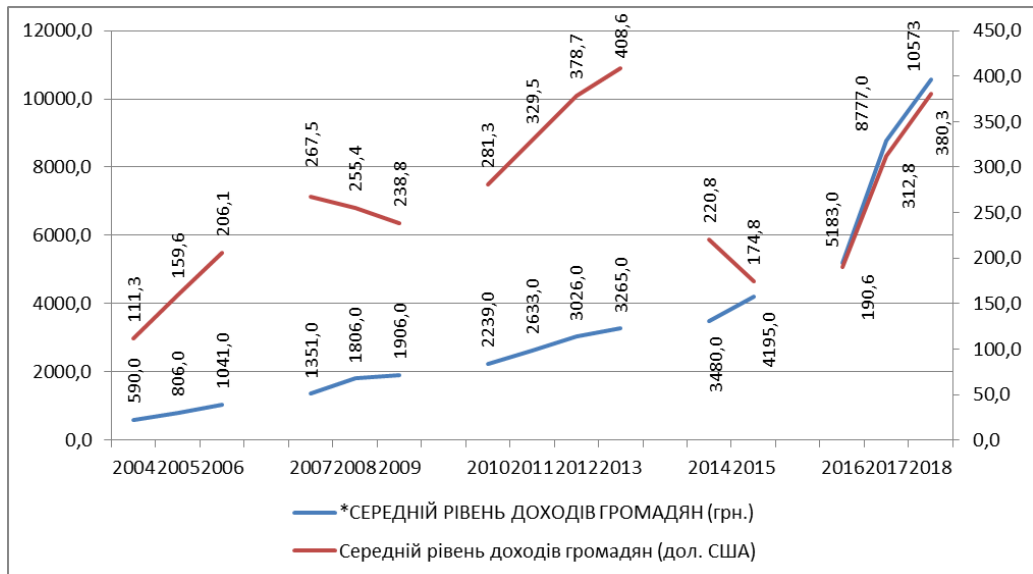

Рис. 3. Середній рівень доходів громадян в Україні протягом 2004-2018 років за періодами управління різних прем'єр-міністрів України (грн.; дол. США)*

*Джерело: [4].

Економічна криза 2014 року, призвела до значної девальвації національної валюти (рис. 4), що в кінцевому результаті спричинило значне падіння доходів громадян в доларовому еквіваленті у 2014-2015 роках.

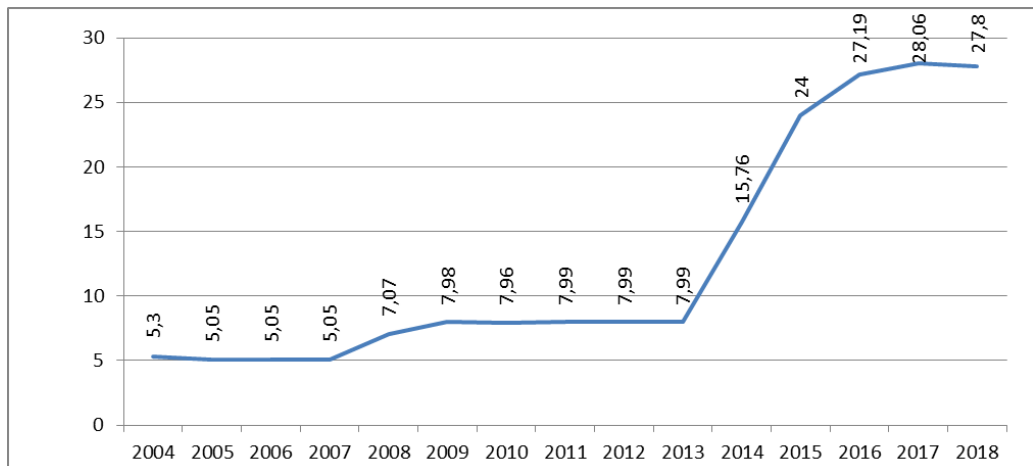

Рис. 4. Курс гривні відносно дол. США у 2004-2018 роках*

*Джерело: [5].

Національна валюта протягом 2013-2016 року девальвувала в 3,4 рази, що і стало основним чинником зменшення доходів громадян. Доходи протягом цих періодів зменшилися із 408,6 дол. США у 2013 році до 174,8 дол. США у 2015 році. Протягом наступних років, у зв'язку із вирівнюванням економічної кон'юнктури, доходи громадян знову почали зростати і вже у 2018 році середній рівень доходів громадян вдалося підвищити до показника 380,3 дол. США, що є вищим значенням ніж у 2012 році. Такі кон'юнктурні зміни в рівні добробуту громадян підтверджують висновки про те, що в Україні вдалося досягти позитивних економічних зрушень, подолати економічну кризу. Підвищення реальних доходів громадян свідчить про початок стадії економічного зростання.

Одним із факторів зростання рівня доходів громадян в Україні є стабілізація національної валюти. Аналіз статистичних даних, що відображає курс гривні щодо долара США, свідчить, що у 2018 році в Україні відбулася ревальвація національної валюти. Іншими факторами зростання середніх доходів громадян є зростання розміру мінімальної заробітної плати, поступове та системне підвищення оплати праці працівникам сфери медицини, освіти, політика децентралізації, медична реформа, розвиток аграрної сфери, зростання долі ІТ ринку в загальній структурі економіки. Саме ці чинники і стали основними при зростанні середніх доходів та зростанні добробуту громадян України.

Отож, аналізуючи динаміку основних макроекономічних показників в розрізі різних політичних періодів в Україні, можна констатувати наступні особливості на кожному із них. Економічне пожвавлення відбулося, починаючи із 2004 року, саме з цього періоду розпочалося зростання валового внутрішнього продукту, середнього розміру доходів громадян. Такі тенденції можна вважати початком ринкових трансформацій України. Саме в цей період було сформовано ринкову модель економіки.

Проте економічні перетворення відбувалися під значним впливом політичних вподобань і векторів тих політичних кіл, які перебували при владі на тому чи іншому історичному етапі. Якщо у 2004 році було взято політичний курс на зближення із Європейським Союзом, поступову інтеграцію в НАТО, то вже у період з 2010 по 2013 рік спостерігається зближення із Російською Федерацією, що проявилось через підвищення рівня торгівлі між країнами, яка призвела до поступової залежності від ринків РФ. Як наслідок, це призвело до втрати економічної незалежності України і поглиблювало кризу «вільного вибору».

Саме зближення і поступове зростання залежності від РФ і небажання громадян до такого напрямку розвитку, призвели до революційних подій кінця 2013 року. Непокоря громадян, небажання інтеграції і зближення з РФ, бажання рухатися в напрямку Європейського Союзу, побудова якісних стандартів життя в Україні, призвели до приходу проєвропейських сил до влади в Україні. Однак, сформована з роками політика економічного «захоплення» України Російською Федерацією призвела до загострення економічної ситуації і виникнення глибокої економічної кризи в Україні. В таких умовах розпочався наступний, зовсім інший, революційний етап політичного та соціально-економічного розвитку України.

Період 2014-2018 років видався надзвичайно складним, проте аналіз макроекономічних та соціальних показників дає змогу стверджувати про подолання депресії і перехід до стадії економічного зростання, що чітко проглядається на попередніх ілюстраціях статистичних даних. Пожвавлення економіки відбулося за рахунок проведеної роботи, запровадження реформ і підняття рівня України на міжнародній економічній та політичній арені як надійного, відповідального партнера.

Проте, основною функцією уряду в частині забезпечення економічної стабільності, зростання та розвитку є проведення фіскальної політики. За допомогою фіскальних інструментів можна впливати на соціально-економічну кон'юнктуру країни. Саме тому, для цілісної і об'єктивної оцінки діяльності уряду країни щодо забезпечення макроекономічного зростання та підвищення рівня добробуту громадян, доцільно проаналізувати основні показники фіскальної політики. Серед

яких варто розглянути динаміку державного внутрішнього та зовнішнього боргу України, податкових надходжень, видатків місцевих та державного бюджету, дефіцит зведеного бюджету України. На основі показників фіскальної політики варто порівняти боргове, податкове навантаження, а також рівень перерозподілу видатків через ВВП. Такий аналіз доцільно провести у відповідності до політичних етапів (циклів) в Україні.

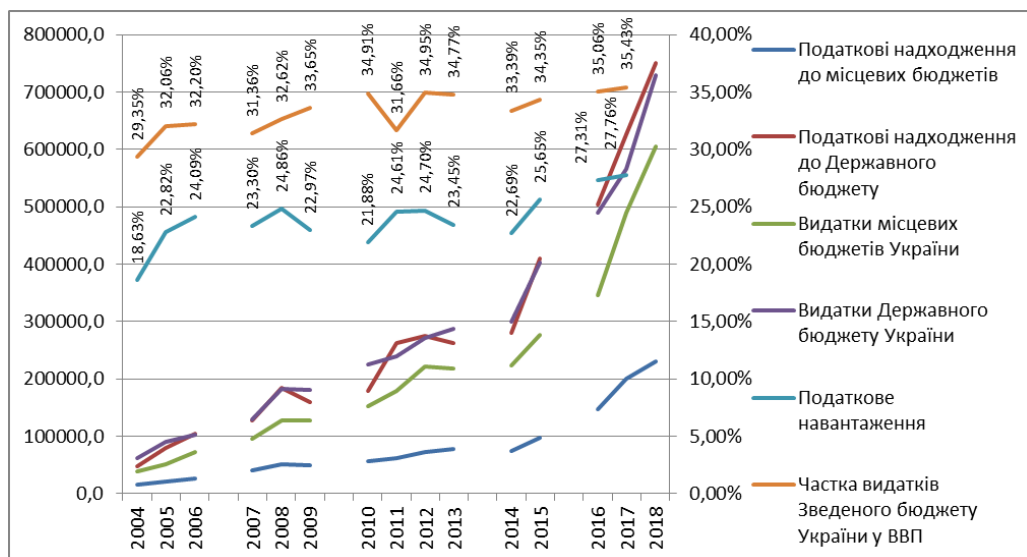

Рис. 5. Податкові надходження та видатки державного та місцевих бюджетів, податкове навантаження та частка видатків зведеного бюджету України у 2004-2018 роках (млн. грн.; %)*

*Джерело: [6; 7]

Аналізуючи фіскальні показники протягом 2004-2018 років у розрізі різних політичних етапів, серед яких на рис. 5 виділено податкові надходження, видатки бюджетів України, показники податкового навантаження та частку видатків вітчизняних бюджетів у ВВП, можна констатувати наступні особливості фіскальної політики в Україні. Протягом всього аналізованого періоду відслідковується чітка тенденція до зростання надходжень до бюджетів країни та видатків в гривневому еквіваленті. Проте, у 2009 р., 2013 р. спостерігалось деяке зменшення податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів.

Таке зменшення у 2009 році можна обґрунтувати дією світової фінансово-економічної кризи, яка мала великий вплив на економічну ситуацію в Україні. Зниження надходжень відбулося в умовах зменшення ВВП, що в свою чергу призвело до зменшення підприємницької активності, звуження податкової бази і, як наслідок, до скорочення податкових надходжень. В той час як зменшення надходжень податкових платежів у 2013 році, пов'язано із структурними негативними тенденціями в Україні, непов'язаними із чинниками зовнішнього характеру. Саме в 2013 році в Україні розпочалися негативні економічні процеси, які і призвели до політичної, а пізніше, глибокої економічної кризи 2014-2016 років в Україні.

Проте, для стабілізації соціального середовища, попри скорочення податкових надходжень, уряд України нарощував видатки бюджетів України, що чітко відображено на рисунку 5. Такі дії у 2009 та 2018 роках призвели до значного зростання дефіциту зведеного бюджету України відносно попереднього року (рис. 6).

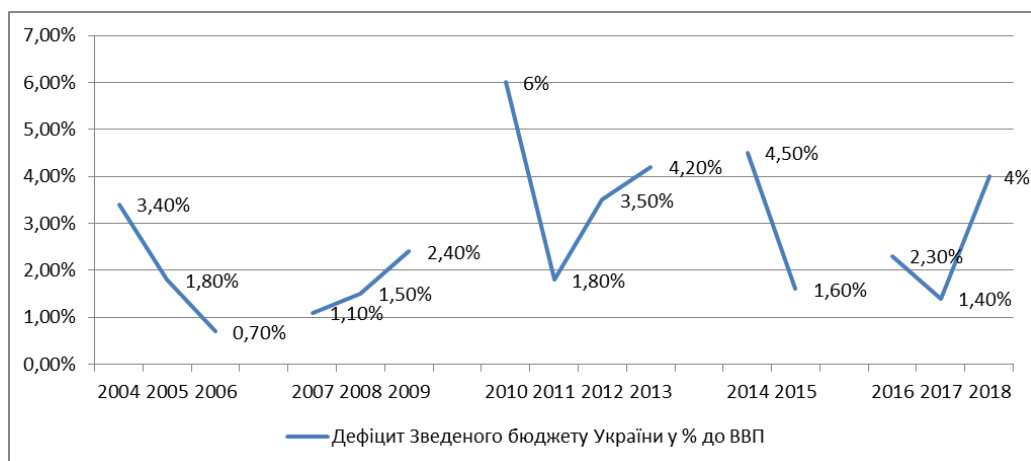

Рис. 6 Дефіцит зведеного бюджету України у 2004-2018 роках (%)*

*Джерело: [8].

Якщо дефіцит зведеного бюджету України у 2008 році становив 1,5%, то у 2009 році він зріс до 2,4%, а у 2010 році – до показника 6%. Схожою є тенденція і у 2012–2013 роках, показник дефіциту змінився із 3,5% до 4,2%.

Якщо аналізувати бюджетні показники у 2014–2018 роках можна відмітити наступні тенденції. В гривневому еквіваленті спостерігаємо зростання як податкових надходжень, так і видатків бюджетів України, проте таке різке зростання можна обґрунтувати значною девальвацією національної валюти, яка і пришвидшила зростання аналізованих показників. Якщо аналізувати відносні показники, зокрема дефіцит зведеного бюджету, спостерігається досить позитивна динаміка протягом 2014-2015 років, зокрема, він зменшився із 4,5% до 1,6%, проте у наступний 2016 рік такий показник дещо зріс до значення 2,3%, а у 2017 році зменшився до 1,4%, що є допустимим показником, який не перевищує критичні 3%. Проте на 31.12.2018 року дефіцит зведеного бюджету зріс до значення 4%, що перевищує допустиму норму дефіциту на 1%. Такі тенденції можуть спричинити сповільнення розвитку економіки, зростання середнього рівня доходів громадян, однак дане перевищення не можна вважати критичним і важких негативних наслідків для економічного розвитку воно мати не буде.

Аналізуючи показники податкового навантаження та частки видатків зведеного бюджету України до ВВП, варто зазначити наступні особливості здійснюваної фіскальної політики на різних політичних етапах.

Якщо аналізувати рівень перерозподілу податків та податкових платежів, що надійшли до зведеного бюджету України через ВВП (податкове навантаження) в різні політичні періоди, то можна стверджувати про застосування різних моделей фіскальної політики. Якщо у 2004 році податкове навантаження становило лише 18,63%, то з кожним наступним періодом воно зростало і у 2006 році становило 24,09%, у 2007 році воно дещо знизилося, тоді як в кризовий 2009 рік спостерігалось ще більше зменшення податкового навантаження до 22,9% проти 24,86 % у 2008 році.

Що стосується показника податкового навантаження в період з 2010 по 2013 рр. спостерігалася неоднорідна тенденція. У 2010 році такий показник знаходився на рівні 21,88%, у наступні роки, коли в Україні почалася стадія певного економічного зростання, податкове навантаження зросло до значення 24,61% та 24,7% у 2011 і 2012 рр., відповідно. Такі тенденції свідчать про здійснення антициклічної фіскальної політики, основними особливостями якої є

підвищення рівня податкового навантаження в період економічного зростання та його зменшення в період економічного спаду.

Однак, у 2013 році в Україні розпочалися негативні економічні тенденції, перерозподіл податкових надходжень через ВВП знизився до рівня 23,45%. Це може свідчити про звуження бази оподаткування, перехід бізнесу «в тінь», зростання кількості випадків ухилення від оподаткування. Проте, в умовах економічного спаду зменшення податкового навантаження може відбутися у результаті дискреційних заходів уряду, які полягають в зниженні податкових ставок, розширенні податкових пільг. Однак, цілеспрямованого зменшення податкового навантаження у 2013 році не здійснювалося. Тому, таке зменшення у 2013 році можна пояснити негативною економічною кон'юнктурою.

Як вже неодноразово було зазначено, протягом 2014-2017 років в Україні спостерігалися негативні економічні тенденції. Проте показник податкового навантаження у 2014-2016 роках мав тенденцію до зростання. У 2014 році такий показник зріс до рівня 22,69%, у 2015 – до 25,65%, що в умовах кризи та зниження рівня макроекономічних показників може свідчити про циклічність фіскальних заходів. Проте вже у 2016 та 2017 році, коли вдалося забезпечити вирівнювання економічної кон'юнктури, уряду вдалося перейти до більш якісних процесів в сфері фіскальної політики, в країні спостерігалось зростання макроекономічних показників та показників податкового навантаження.

Якщо аналізувати частку видатків зведеного бюджету України, такі показники змінювалися наступним чином. Найменшими видатки у відношенні до ВВП були у 2004 році, коли становили 29,35% ВВП, в той же час, починаючи із 2005 року, даний показник не був нижчим ніж 30%. І найвищого свого значення він досяг у 2016-2017 роках, коли уряд країни перерозподіляв через видаткову частину зведеного бюджету більше ніж третину валового внутрішнього продукту.

Про що це свідчить? Зокрема, такі дії уряду вказують на використання соціально-орієнтованої фіскальної політики, яка характеризується широкою участю уряду у соціально-економічних процесах України. Проте, в умовах економічного зростання антициклічна фіскальна політика передбачає поступове зменшення рівня видатків бюджетів та зростання податкового навантаження, в той час як в Україні можна спостерігати *дуальну фіскальну політику*, яка поєднує в собі антициклічні та, водночас, проциклічні заходи. Використання соціально-орієнтованої моделі фіскальної політики за умови крихкого економічного піднесення є найбільш обґрунтованим шляхом, адже держава володіє великою кількістю інструментів антициклічного регулювання, стабілізації економічної кон'юнктури.

Тому дії, які використовував уряд України в процесі реалізації соціально-економічної і фіскальної політик в період найглибшої кризи 2014-2016 років, є обґрунтованими і виправданими, що забезпечили швидке подолання економічної кризи вже у 2017 році, вирівнювання економічної кон'юнктури, поступове зростання добробуту громадян. Зокрема, на покращення макроекономічної ситуації в Україні вплинули підвищення заробітної плати працівникам державного сектору, фінансування пенсій за рахунок трансфертів до Пенсійного фонду, спрямування видатків на освіту та медицину, які забезпечили підвищення купівельної спроможності громадян, зростання попиту на товари та передумови для розвитку економіки України і підвищення рівня добробуту громадян. Проте, додаткові видатки уряду потребують додаткових ресурсів для їх фінансування. Джерелом додаткових ресурсів можуть бути кошти залучені від зовнішніх та внутрішніх кредиторів. Динаміку зовнішнього та внутрішнього боргу України подано на наступному рисунку (рис. 7).

Аналіз вихідних статистичних даних вказує на тенденцію до зростання обсягів державного боргу в Україні. Найменшим показник боргового навантаження в Україні був у 2007 році, він становив 9,89%, проте протягом всіх наступних періодів боргове навантаження зростало і досягло свого максимуму у 2016 році, коли становило 69,27% до ВВП. У 2017 році боргове навантаження вдалося зменшити до значення 61,47%, яке раніше перевищувало передбачений Бюджетним кодексом України граничний максимум [10].

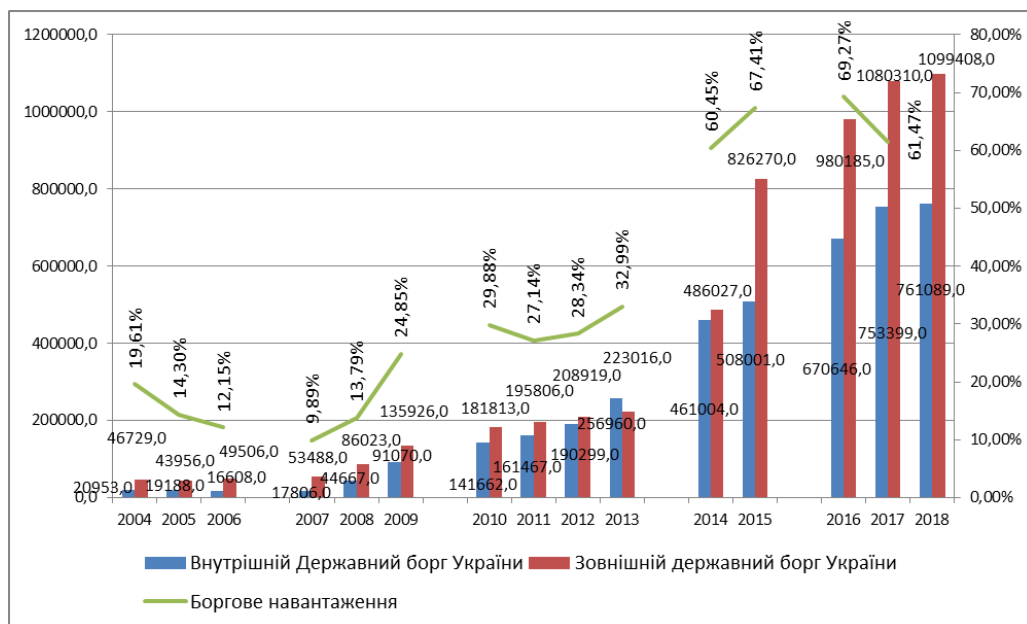

Рис. 7. Динаміка державного внутрішнього, зовнішнього боргу та боргового навантаження України у 2004-2018 роках (млн. грн.; у % до ВВП)*

*Джерело: [9].

Варто зазначити, що динаміка внутрішнього та зовнішнього державного боргу також була неоднорідною і змінювалася в залежності від періоду, в якому такий борг формувався. Якщо у 2004-2013 роках зовнішній борг перевищував розмір внутрішнього державного боргу, то у 2013 році, вперше за весь аналізований період, сума сформованого внутрішнього боргу була більшою, а вже у наступні періоди спостерігалось перевищення зовнішнього боргу над внутрішнім. У 2015-2018 році таке перевищення було суттєвим, що може свідчити про неможливість залучення боргових інструментів із внутрішніх джерел. Дана ситуація пов'язана із низькою прибутковістю державних цінних паперів, які не мають попиту серед кредиторів.

Незначну частку внутрішнього боргу в загальній структурі державного боргу також можна обґрунтувати значними перекосами у доходах та видатках громадян і бізнесу, низькою здатністю заощаджувати. Адже заощадження та вільні ресурси є основним інструментом для залучення державою фінансових ресурсів. Також значне зростання зовнішніх запозичень у 2015-2017 роках можна обґрунтувати відкритими кредитними програмами для України такими міжнародними фінансовими інституціями, як МВФ та Світовий банк, які сьогодні є основними кредиторами України.

Проте, низький показник боргового навантаження не завжди свідчить про відсутність проблем фінансового характеру. Якщо в країні існує дефіцит бюджету, який фіксується з року в рік, в такому випадку накопичується проблема погашення надмірних видатків. В такій ситуації, на противагу залученню боргових ресурсів, держава може вдаватися до збільшення грошової маси за допомогою емісії грошей. Зазначені кроки можуть спричинити пришвидшення інфляції, зменшення реальних доходів громадян, погіршити інвестиційний клімат в країні.

З огляду на це, можна стверджувати, що проблема нерационального та непрофесійного застосування інструментів фінансової політики була основною причиною кризи 2014-2016 років. Зокрема, довготривале утримання курсу гривні, дефіцитні бюджети, висока частка перерозподілу

видатків через ВВП спричинили фінансові дисбаланси у вітчизняній економіці, які породили кризу неплатоспроможності держави за своїми зобов'язаннями. Це і призвело до високих показників інфляції, глибокої девальвації національної валюти у 2014-2016 роках.

На протипагу проведеним заходам, охарактеризованим вище, необхідно провадити виважену, врівноважуючу та обґрунтовану фінансову політику, серед основних інструментів якої є боргова політика. Ефективне управління нею є запорукою досягнення потрібних результатів в сфері економічного розвитку, антициклічного регулювання і досягнення економічної рівноваги.

Для досягнення економічної рівноваги доцільно залучати фінансові ресурси від зовнішніх та внутрішніх кредиторів, які можна використати для погашення дефіциту бюджету, спрямувати до золотовалютних резервів, фінансувати програми економічного розвитку та підтримки галузей національного господарства. Залучення та ефективне використання боргових ресурсів забезпечує стримування негативних економічних тенденцій в країні. Однак, залучення боргових інструментів та формування надмірного боргового навантаження є вимушеним кроком уряду для подолання негативних наслідків, які виникли у попередніх періодах під впливом неправильних кроків уряду в економічній та соціальній сферах.

Саме у випадку України, аналіз економічних, соціальних та фінансових показників протягом 2004–2018 років вказує, що підвищення показників боргового навантаження в 2015-2018 роках є закономірним наслідком політики, яка здійснювалася протягом 2004-2013 років.

Висновки і перспективи.

Проаналізувавши політичні цикли в Україні та макроекономічні статистичні показники, що відображають економічний розвиток та добробут громадян, можна констатувати деякі позитивні зрушення в період останнього політично-економічного циклу. Однак, ефективним шляхом економічного розвитку та зростання добробуту громадян може стати залучення експертів з числа науковців, суспільно активних фахових громадян, бізнес-еліт, підприємців до формування довгострокової стратегії розвитку України. Адже не виключено, що ті тимчасові економічні позитиви, які можна спостерігати в останні економічні періоди, можуть містити завуальовані ризики, які призведуть до негативних наслідків у майбутньому.

Для подолання можливих загроз, при розробці макроекономічних прогнозів, формуванні стратегії економічного піднесення та досягнення соціального задоволення громадян повинні залучатися незалежні, незаангажовані організації чи групи незалежних фахівців в певній сфері, що дасть змогу виробити довгострокову карту становлення економічно незалежної, фінансово стійкої держави, знизить ризики впливу олігархічних груп, недобросовісних чиновників на процеси державотворення в країні. Це дозволить розробити ефективні і правильні дії щодо економічного розвитку країни та зростання добробуту громадян, завадить настанню попередньо виявлених ризиків та дасть змогу виправити допущені помилки. Лише воля керівництва держави та його бажання впровадити механізми запропоновані фаховими незалежними організаціями дозволить забезпечити швидкі та інтенсивні кроки на шляху економічного процвітання держави.

Список використаних джерел

1. Список прем'єр-міністрів України. Вікіпедія : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BC%27%D1%94%D1%80-%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8. (дата звернення: 15.02.2019).
2. Номінальний ВВП України з 2002 по 2018 рр. МінФін. : веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 15.02.2019).
3. Індекс інфляції. МінФін. : веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2018>. (дата звернення: 15.02.2019).
4. Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995-2017 роках. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/prc_rik/

prc_rik_u/dszpR_u.html. (дата звернення: 15.02.2019).

5. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період). Національний Банк України : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls. (дата звернення: 15.02.2019).

6. Доходи. Ціна Держави: веб-сайт. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/>. (дата звернення: 15.02.2019).

7. Видатки. Ціна Держави: веб-сайт. URL: <http://cost.ua/budget/expenditure/>. (дата звернення: 15.02.2019).

8. Дефіцит. Ціна Держави: веб-сайт. URL: <http://cost.ua/budget/deficit/> (дата звернення: 15.02.2019).

9. Державний борг. Ціна Держави: веб-сайт. URL: <http://cost.ua/budget/debt/> (дата звернення: 15.02.2019).

10. Бюджетний кодекс України. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. (дата звернення: 15.02.2019).

Статтю отримано: 16.02.2019 / Рецензування 18.03.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Taras Marshalok

Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Doctoral Student

Department of Taxes and Fiscal Policy

Ternopil National Economic University

Ternopil, Ukraine

E-mail: marshaloktm@gmail.com

INFLUENCE OF POLITICAL TURBULENCE ON ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Abstract

Introduction. The influence of political factors on economic processes in Ukraine is extremely important. Changes in political elites, their use of certain social and economic instruments, types and models, affect the state of social and economic development of the country in the short, medium and long term. That is why research and analysis of the economic situation in political cycles is an important issue that needs to be studied.

Methods. The theoretical and methodological basis of the research are the fundamental positions of modern economic theory, scientific works of scientists on the problems of economic cycles. The general development of the Ukrainian economy under the influence of political factors is analyzed in the course of the research on the basis of the historical approach, as well as the method of analysis and synthesis used to determine the influence of political cycles on the development of the country's economy, abstraction and synthesis, comparison and analogy when comparing the results obtained by researchers and establishing the possibility of their use for carrying out tasks for the prevention of economic imbalances.

Results. The article deals with the influence of political cycles on the economic situation, the dynamics of macroeconomic indicators and economic development in Ukraine.

The main problems of economic policy are outlined and recommendations on elimination of economic imbalances and increase of welfare of citizens, increase of efficiency of fiscal measures in Ukraine are developed.

It has been determined that in order to overcome the above-mentioned problems in the economic sphere in the process of elaboration of the economic development strategy for the long-term perspective, it is necessary to involve experts from among the scholars, business circles, expert analytical organizations in forming the directions of implementation of fiscal policy in the long-term perspective, as well as to ensure transparent and open relations. between state authorities and other actors in the social and economic sphere.

Discussion. The study of political transformations and the analysis of their impact on economic fluctuations will enable future researchers to use better the results of their work to prevent economic imbalances in Ukraine.

Keywords: prime minister, politics, economy, gross domestic product, taxes, expenditures, deficit, public debt, inflation, personal incomes, currency rate.

References

1. Spysok prem'yer-ministriv Ukrainy. Vikipediya : veb-sajt. [k.wikipedia.org](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%94%D1%80-%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8). Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%94%D1%80-%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D1%96%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.

2. Nominalnyj VVP Ukrainy z 2002 po 2018 rr. MinFin. : veb-sajt. *index.minfin.com.ua*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>.
3. Indeks inflyaciyi. MinFin. : veb-sajt. *index.minfin.com.ua*. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2018>.
4. Dynamika serednomisyachnoyi zarobitnoyi platy po regionah u 1995-2017 rokax. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: veb-sajt. *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpR_u.html.
5. Oficijnyj kurs hryvni shhodo inozemnyh valyut (serednij za period). Nacionalnyj Bank Ukrainy : veb-sajt. *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls.
6. Dohody. Cina Derzhavy: veb-sajt. *cost.ua*. Retrieved from <http://cost.ua/budget/revenue/>.
7. Vydatky. Cina Derzhavy: veb-sajt. *cost.ua*. Retrieved from <http://cost.ua/budget/expenditure/>.
8. Deficyt. Cina Derzhavy: veb-sajt. *cost.ua*. Retrieved from <http://cost.ua/budget/deficit/>.
9. Derzhavnyj borg. Cina Derzhavy: veb-sajt. *cost.ua*. Retrieved from <http://cost.ua/budget/debt/>.
10. Byudzhetnyj kodeks Ukrainy. Verhovna Rada Ukrainy: veb-sajt. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

Received: 02.16.2019 / Review 03.18.2019 / Accepted 03.21.2019

УДК 338.43; 338.433; 339.35
JEL Classification: Q12, Q13

Риговська Оксана
к.е.н., старший науковий співробітник
Інститут економіки та прогнозування НАНУ
м. Київ, Україна
E-mail: oksana.rykovska@gmail.com

РОЗШИРЕННЯ КАНАЛІВ ЗБУТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ЯК НАПРЯМ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ФЕРМЕРСТВА¹

Анотація

Вступ. Аграрний сектор більшості країн розвивається за значної державної підтримки. Її напрями різняться та залежать як від пріоритетів міждержавних політик, на кшталт Спільної аграрної політики ЄС, так і стратегічних цілей, що відповідають національним інтересам. На 72 сесії Генеральної Асамблеї ООН було схвалено Резолюцію щодо проголошення Десятиліття сімейного фермерства (2019-2028 рр.). Визнання на міжнародному рівні проблем фермерства покликане стати основою для просування більш ефективної державної політики в області сімейного фермерства та сприяння досягненню Цілей сталого розвитку в частині продовольчої безпеки.

Методи. У процесі дослідження використано монографічний метод (аналіз наукових розробок українських дослідників щодо питань підвищення ефективності збуту сільськогосподарської продукції), наукового пізнання та логічного узагальнення (щодо узгодження виробничих можливостей фермерів та потреб бюджетних установ у сільськогосподарській продукції), експертних оцінок (для обґрунтування механізму залучення фермерів до системи публічних закупівель), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати. Обґрунтовано напрями державної підтримки фермерства через удосконалення регуляторного механізму виведення сільськогосподарської продукції фермерських господарств на ринок публічних закупівель. Оцінено потребу бюджетних установ в сільськогосподарській продукції, запропоновано механізм спрощення доступу фермерів до системи публічних закупівель. Обґрунтовано потенційні можливості об'єднаних територіальних громад у сприянні реалізації продукції фермерських господарств. Окреслено напрями застосування нецінових критеріїв при закупівлях продуктів харчування. Запропоновано встановлення преференцій для фермерської продукції у торговельних мережах (супермаркетах).

Перспективи. Пропозиції щодо організаційно-економічного механізму збуту фермерської продукції через ринок публічних закупівель сприятиме формуванню додаткових стабільних каналів для реалізації сільськогосподарської продукції. Централізовані закупівлі продуктів харчування для бюджетних установ стануть як вагомим чинником розвитку фермерства, так і напрямом забезпечення окремих верств населення якісними доступними продуктами харчування.

Ключові слова: фермерські господарства, публічні закупівлі, реалізація сільськогосподарської продукції.

Вступ.

Аграрний сектор більшості країн розвивається за значної державної підтримки. Її напрями різняться та залежать як від пріоритетів міждержавних політик, на кшталт Спільної аграрної політики ЄС, так і стратегічних цілей, що відповідають національним інтересам. На 72 сесії Генеральної Асамблеї ООН було схвалено Резолюцію щодо проголошення Десятиліття сімейного фермерства (2019-2028 рр.) [1]. Визнання на міжнародному рівні проблем фермерства покликане стати основою для просування більш ефективної державної політики в області сімейного фермерства та сприяння досягненню Цілей сталого розвитку в частині продовольчої безпеки.

Україна долучилася до процесу підтримки фермерства схваленням Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки [2]. Ця законодавча ініціатива стала практично першим етапом формування цілісної послідовної державної

¹ Публікацію підготовлено в рамках НДР «Модернізація економічної політики розвитку сфер діяльності та ринків» Розділ «Розвиток механізму державної підтримки фермерства» (державний реєстраційний номер 0118U007329).

політики, спрямованої на підтримку фермерських господарств.

Серед напрямів досягнення мети Концепції визначено необхідність створення організаційних, правових та фінансових передумов для розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації. Основними причинами, що стримують розвиток фермерських господарств, зазначено «непоінформованість значної частини фермерських господарств про кон'юнктуру ринків та умови ведення бізнесу в галузі, орієнтація на реалізацію вирощеної сировини та відсутність можливостей та умов для виробництва готової продукції».

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблеми маркетингу та пошуку каналів збуту сільськогосподарської продукції аграрних підприємств досліджуються в працях І. Баланюка [3], О. Красноручького [4], К. Блюмської-Данько [5], Я. Ларіної [6], Л. Михайлової, Т. Осташко, О. Шпичака та інших. Їхні розробки, крім іншого, спрямовані на підвищення ефективності реалізації продукції сільськогосподарських підприємств, головним чином великих агроформувань, створення ринкової інфраструктури та впровадження інтервенційних закупівель.

Ю.Лопатинський [7] та О.Шпикуляк досліджували інституційне забезпечення розвитку аграрного ринку. О. Варченко та І. Свиноус, при розробці методологічних підходів до оцінки системи збуту сільськогосподарських виробників, виокремлювали канали реалізації за різними видами продукції [8]. Л. Молдаван, В. Зіновчук, З. Колос та інші пропонують удосконалення збутової діяльності, зокрема малих та середніх виробників, через розширення мережі кооперативів.

Багатоплановість питань та пошук нових можливостей для підвищення ефективності діяльності фермерських господарств, шляхів подолання стримуючих чинників розвитку фермерства, зокрема формування сприятливих інституційних умов для реалізації сільськогосподарської продукції, виробленої у фермерських господарствах, налагодження додаткових каналів збуту визначили мету даної статті.

Мета.

Метою статті є обґрунтування організаційно-економічного механізму реалізації продукції фермерських господарств через систему публічних закупівель та налагодження стабільних каналів збуту, як напрямку державної підтримки фермерства.

Методологія дослідження.

У процесі дослідження використано: монографічний метод – для аналізу наукових розробок українських дослідників щодо питань підвищення ефективності збуту сільськогосподарської продукції; наукового пізнання та логічного узагальнення – щодо узгодження виробничих можливостей фермерів та потреб бюджетних установ у сільськогосподарській продукції; експертних оцінок – для обґрунтування механізму залучення фермерів до системи публічних закупівель. Абстрактно-логічний метод дозволив зробити теоретичні узагальнення та сформулювати обґрунтовані висновки.

Результати.

Державна підтримка розвитку фермерства передбачає удосконалення (спрощення) механізму створення фермерських господарств, фінансову підтримку господарської діяльності, формування сприятливих інституційних умов для реалізації сільськогосподарської продукції, виробленої у фермерських господарствах.

Проблема реалізації сільськогосподарської продукції, виробленої у фермерських господарствах існує протягом багатьох років. Фермери, які спеціалізуються на вирощуванні зернових, зернобобових і технічних культур, як правило, включені у ланцюги збуту, сформовані більш крупними господарствами (агрохолдингами). Фермери, які займаються овочівництвом,

садівництвом, виноградарством й тваринництвом тощо, реалізують свою продукцію самостійно.

За даними 2017 р. фермерські господарства виробили сільсько-господарської продукції на суму 21,7 млрд. грн [9]. У структурі виробництва переважають зернові та зернобобові, буряк цукровий і соняшник. Така спеціалізація виробництва фермерських господарств пояснюється не лише рентабельністю вирощуваних культур (27,9%, 41,2% та 20% відповідно), а й наявністю сталих каналів збуту.

Інша продукція рослинництва, хоча і забезпечує достатній рівень рентабельності: овочеві культури – 19,5%, картопля – 28,9%, плодові та ягідні культури – 36,1%, виноград – 51,3% потребує додаткових зусиль на пошук інформації та можливостей для реалізації.

На нашу думку, створення логістичної інфраструктури для забезпечення безперебійного функціонування господарських зв'язків і руху товарно-грошових потоків може стати одним із напрямів підтримки та вагомим чинником збереження фермерського укладу господарювання. Запровадження централізованих закупівель, підтримка фермерів у реалізації продукції через тендерні закупівлі, встановлення преференцій для фермерської продукції у торговельних мережах (супермаркетах) – це лише декілька напрямів непрямої підтримки фермерів. Ці заходи також сприятимуть насиченню внутрішнього продовольчого ринку якісною місцевою продукцією та забезпечуватимуть населення більш доступними продуктами харчування.

Удосконалення (спрощення) доступу фермерів до системи публічних закупівель.

В Україні всі юридичні особи, які є розпорядниками або одержувачами бюджетних коштів здійснюють закупівлі відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» [10]. Це стосується, зокрема, закупівель за кошти державного та місцевих бюджетів для низки установ (закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, пенітенціарної служби, військових частин, санаторно-курортних закладів тощо).

Публічні закупівлі – це не лише придбання замовником товарів, робіт і послуг, а й дієвий механізм вирішення тактичних і стратегічних завдань держави. І якщо забезпечення якості, своєчасності, низької ціни, мінімізації підприємницьких, фінансових, технічних ризиків, зростання конкуренції – це тактичні завдання, то стратегічні – це економічна політика (підтримка місцевих виробників), захист навколишнього середовища, соціальна політика (підтримка соціально вразливих верств населення) тощо.

Орієнтуючись на розв'язання стратегічних завдань доцільно було б запровадити преференційні умови для реалізації продукції фермерських господарств як у контексті удосконалення механізму державної підтримки фермерства, так і для підвищення ефективності використання бюджетних коштів (фінансування бюджетних установ).

Ємність ринку закупівель продуктів харчування для установ, що повністю або частково фінансуються з бюджетів різних рівнів, щорічно становить близько 30,0 млрд грн (табл. 1).

Більш ніж половина коштів (18,6 млрд. грн) використовується в закладах освіти. Частина витрат на харчування дітей покривається за рахунок батьків, харчування окремих категорій (дітей-сиріт, малозабезпечених, дітей учасників АТО тощо) здійснюється за рахунок держави, частково послуги надаються за рахунок місцевих бюджетів. Незважаючи на багатоканальне фінансування, забезпечення закладів освіти продуктами харчування відбувається через централізовані закупівлі. Такий же механізм застосовується при закупівлі продовольчих товарів для інших бюджетних установ.

Незважаючи на те, що продукцією фермерських господарств можна задовольнити лише четверту частину потреб бюджетників у продуктах харчування (за асортиментом норм споживання), це вже близько 7 млрд. грн. Вибірковий аналіз за доступними інформаційними ресурсами свідчить, що зазвичай постачальниками стають фізичні особи підприємці (ФОП), основним видом діяльності яких є оптова та роздрібна торгівля продуктами харчування. Фермери не задіяні у постачанні сільськогосподарської продукції бюджетним установам.

Таблиця 1. Витрати на харчування в установах, що фінансуються з державного та місцевих бюджетів, у 2017-2018 рр.*

Бюджетні установи ²	Чисельність осіб, тис. осіб	Вартість харчування ³ , грн/люд-день	Потреба в харчуванні, дні	Разом, млн. грн
Дошкільні заклади освіти**	1300,1	22,0	250	7150,6
Зклади середньої освіти**	3387,8	20,0	170	11518,5
Зклади соц. забезпечення***	46,3	40,0	365	675,9
Лікарні***	8300,0	19,0	11	1734,7
Військові частини***	182,0	75,0	365	4982,3
Зклади пенітенціарної служби***	61,3	135,0	365	3020,6
ВСЬОГО	х	х	х	29082,6

* Джерело: дані Держстату України [11, 12, 13].

** Примітка: Фінансування за рахунок місцевих бюджетів та приватних осіб.

*** Фінансування за рахунок державного та місцевих бюджетів.

Серед причин відсутності фермерської продукції на ринку закупівель є неготовність фермерів приймати участь у торгах. Процедура подання першої тендерної пропозиції доволі складна і тривала у часі. Необхідно опрацювати безліч нормативно-правових документів, що регулюють відносини у сфері держзакупівель; підготувати визначений перелік документів; подати пропозицію для участі у тендері та слідкувати за проходженням процедури. Володіння інформацією про ціни на ринку для підвищення конкурентоспроможності серед інших гравців є також необхідною умовою.

Більшості фермерів складно виконувати невластиві їм функції та на перших порах передбачити свою економічну користь від виходу на ринок централізованих закупівель. При цьому немає розуміння, що представлення власної продукції в подальшому забезпечуватиме постійний збут продовольства на потужному ємному ринку держзакупівель.

У низці країн здійснюється державне регулювання тендерних процедур як з метою захисту інтересів місцевих виробників, так і для впорядкування імпорту різноманітної продукції (вставка 1).

Вставка 1

Регулювання на ринку держзакупівель [14]

В багатьох країнах законодавчо закріплюється право місцевих компаній на пріоритет в рівні цін, таким чином, при інших рівних умовах вигравш присуджується місцевій компанії, навіть якщо запропонована нею ціна вище, ніж у закордонних учасників. Цінова «фора» для місцевих гравців може становити від 6% (США, Канада) до 15% (Кувейт, Індія) і більше. У ряді країн до торгів не допускаються ті іноземні учасники, які в своїх пропозиціях не передбачають передачу частини підряду місцевим фірмам, визначено перелік робіт та послуг, які іноземний підрядник зобов'язаний передавати місцевим фірмам. У багатьох державах участь зарубіжних компаній в тендерах можлива тільки через місцевих агентів або партнерів (Єгипет, Оман). Іноді іноземним підрядникам забороняється ввозити обладнання та матеріали, що випускаються місцевою промисловістю, існує правило потрійного перевищення числа місцевого персоналу над іноземним для підрядних об'єктів. У деяких країнах частина держзамовлення резервується для певних категорій постачальників, наприклад малого бізнесу, організацій інвалідів, установ пенітенціарної системи і т. д. У Південній Кореї надається підтримка малим і середнім підприємствам, що забезпечують зайнятість значної частини населення, як постачальникам у відносинах публічних закупівель. На думку фахівців, якщо не підтримувати малі фірми, великі підприємства будуть одержувати максимальні вигоди для себе, використовуючи недосконалу конкуренцію.

² До зазначених установ ще додаються заклади інтернатного типу, санаторно-курортні та інші.

³ Усереднені дані за 2017-2018 рр.

Така практика захисту місцевих виробників може бути запроваджена на внутрішньому ринку України. Створення інституційної підтримки для реалізації фермерської продукції стане додатковою мотиваційною складовою розвитку фермерства.

В першу чергу, це допомога фермерам у підготовці тендерних пропозицій. Відповідно до реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні базовою одиницею територіального устрою визнана об'єднана територіальна громада. На рівні кожної ОТГ створюється тендерний комітет для організації та проведення закупівель для всіх бюджетних установ громади. Виконавчий орган ОТГ виступає в якості «Замовника». Спеціалісти тендерного комітету обізнані в процедурі торгів, мають доступ до електронних баз даних, електронних торговельних майданчиків тощо. Вони кваліфіковано можуть надавати послуги у підготовці тендерних пропозицій відповідно до вимог законодавства для місцевих фермерів і представляти їх інтереси в якості «Учасника».

По-друге, ці ж спеціалісти зможуть супроводжувати подану фермером пропозицію на всіх етапах тендерних закупівель. Фермеру необхідно буде лише запропонувати асортимент та кількість продукції на продаж. Також допомогу у підготовці тендерних пропозицій могли б надавати фермерам дорадчі служби.

Така організаційна підтримка дозволить фермерським господарствам представити власну продукцію на постійно діючому потужному за обсягами торговельному майданчику й допоможе фермерам слідкувати за кон'юктурою на ринку сільськогосподарської продукції та мотивуватиме виробників не лише на поставки сировини, але й на випуск готової продукції.

Впровадження нецінових критеріїв вибору переможця при закупівлях продуктів харчування.

Найбільш поширеним критерієм, що забезпечує виграш на тендерних торгах є ціновий. Вибірковий аналіз проведених торгів, зокрема у закупівлі продуктів харчування, свідчить що для більшості замовників основним критерієм вибору переможця є ціна [15]. Законом України «Про публічні закупівлі» передбачено можливість використання «Замовником» кваліфікаційних критеріїв для всіх постачальників та нецінових критеріїв у разі оголошення закупівель, коли для визначення кращої пропозиції недостатньо найнижчої ціни. До них відносяться умови оплати, показники якості продукції, терміни поставок тощо (в залежності від виду товарів, робіт чи послуг, що закуповуються), але зазвичай вони не застосовуються. Сукупна вага всіх нецінових критеріїв закупівлі може сягати 30% – для державних закупівель.

Нецінові критерії впливають на вибір переможця під час аукціону через формування «приведеної ціни» пропозицій (ціни, зазначеної учасником у тендерній пропозиції та перерахованої з урахуванням показників інших критеріїв оцінки за математичною формулою, визначеною замовником у тендерній документації). «Приведена ціна» буде нижчою за фактичну. Після завершення аукціону «приведена ціна» за допомогою того ж коефіцієнта корекції коригується в зворотній бік. Тобто договір з постачальником підписується за фактичною ціною, а не за приведеною. Всі розрахунки відбуваються в автоматичному режимі.

Таким чином, бюджетні установи, які виступають в якості «Замовника» на тендерних торгах в межах законодавства можуть надати преференції місцевим виробникам. Обираючи прямі поставки від виробників (що зазначено в якості кваліфікаційного критерію), на відміну від торговельних посередників, а також якісні місцеві продукти харчування, навіть за більш високою ціною, розпорядники бюджетних коштів не лише надаватимуть якісніші послуги, зокрема харчування певних верств населення за державні кошти, але й формуватимуть додатковий ринок збуту для фермерської продукції, чим підтримуватимуть розвиток фермерства в Україні (вставка 2).

Тому, в компетенції державних структур, зокрема Міністерства освіти і науки, Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я тощо, рекомендувати підпорядкованим установам проводити закупівлю сільсько-господарської продукції та продуктів харчування у місцевих виробників, в т.ч. фермерів.

Вставка 2

Мінагрополітики разом із представниками ФАО працюють над запровадженням в Україні ефективної моделі шкільного харчування, яка дозволить залучити малих і середніх сільгоспвиробників та збільшити виробництво якісної і безпечної продукції.

Експерти ФАО поінформували про бразильську модель шкільного харчування, суть якої полягає в тому, що мінімум 30% харчової продукції для шкіл закуповується у малих сільгоспвиробників та фермерів. Подібна програма діє вже у 17 країнах Латинської Америки та Карибського басейну, і в 9 ведеться робота з її впровадження. Програма фінансується з державного бюджету і перевагу в отриманні коштів, за окремим конкурсом, мають малі сільгоспвиробники та фермери.

Проте, встановлення штучних преференцій для однієї групи учасників торгів, так званий лобізм, може дискримінувати інших і порушити основні засади, на яких базувалось запровадження системи публічних закупівель (запобігання корупційним діям, неефективному використанню бюджетних коштів та захисту конкуренції). Але для досягнення стратегічних цілей, визначених в Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, виконання завдань державної аграрної політики щодо створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для розвитку фермерських господарств на певному етапі запровадження преференційних умов в системі публічних закупівель буде виправданим кроком.

Включення фермерів у систему е-каталогів.

У 2019 р. в Україні запроваджено пілотний проект продажу товарів в системі публічних закупівель через електронні каталоги. Новий функціонал буде працювати як звичайний інтернет-магазин. Постачальники кваліфікуватимуться центральною закупівельною організацією та зможуть вносити свою продукцію в електронний каталог. Держзамовники зможуть переглядати цінові пропозиції та за спрощеною процедурою купувати товар, який найбільше задовольняє їхні потреби. Звіт за результатами закупівель буде формуватися в автоматичному режимі.

На першому етапі е-каталогами можна буде користуватися для допорогових закупівель, можливості яких часто використовують бюджетні установи. Така новація поки що не передбачає закупівлю сільськогосподарської продукції, але у перспективі всі товари для бюджетних установ, зокрема й продукти харчування, продаватимуться у такий спосіб.

Використання фермерами запропонованих можливостей дозволить зекономити час та ресурси для участі у тендерах. Але без державної підтримки, зокрема щодо отримання необхідної кваліфікації (сертифікації) продукції, цей механізм може бути недоступним для агровиробників.

Встановлення преференцій для фермерської продукції у торговельних мережах (супермаркетах).

Тривалий час дискутується проблема обмеженості торгових марок певних товарних груп на прилавках супермаркетів. Знайти фермерську продукцію вкрай важко. Причинами можуть бути як жорсткі умови співробітництва, які кожний супермаркет виставляє до своїх постачальників, так і невідповідність асортименту продукції виробленої фермерами потребам торговельних точок. Зазвичай супермаркети цікавлять стабільні, довгострокові ділові відносини з виконанням наступних умов: постійної контрольованої якості товарів; належного оформлення всіх документів та дозволів на постачання даного продукту; конкурентних цін; своєчасності доставки товарів; фінансової стабільності постачальників тощо. Для виробників з відносно малими обсягами поставок, обмеженим асортиментом, непостійною пропозицією (під час збору врожаю) виконання таких вимог дуже ускладнене.

З метою спрощення доступу фермерів до реалізації сільськогосподарської продукції у великих торговельних мережах держава може запропонувати податкові пільги супермаркетам, встановити обов'язкові квоти на продаж фермерської продукції тощо. При цьому фермери також мають шукати шляхи просування своєї продукції на централізовані торговельні майданчики: формувати партії продукції, об'єднуючись з іншими виробниками; отримувати власні торговельні марки (брендувати продукцію); виробляти органічну продукцію, нестача якої існує на внутрішньому

ринку України; розширювати асортимент та нарощувати виробництво готової продукції.

Певна інертність у пошуку нових каналів збуту притаманна не лише українським аграріям, а й більшості малих сільгоспвиробників в інших країнах. Фермери зазвичай використовують посередницькі структури та перевірені збутові ланцюги для реалізації власної продукції. Тому, запровадження заходів державної підтримки на рівні нормативно-правового регулювання буде корисним як для самих виробників, так і для споживачів агропродукції.

Висновки і перспективи.

Розвиток державної підтримки фермерства, окрім фінансування напрямів виробничої діяльності, передбачає створення організаційних умов та регуляторних механізмів на етапі реалізації продукції. Одним з таких механізмів може стати сприяння у виведенні фермерської продукції на ринок публічних закупівель.

Підготовка тендерних пропозицій, інформаційний супровід на всіх етапах торгів, консультаційна підтримка щодо потреб бюджетних установ (формування держзамовлення) практично не потребують виділення додаткових державних коштів і при цьому сприятиме формуванню додаткових стабільних каналів збуту фермерської продукції. Централізовані закупівлі продуктів харчування для бюджетних установ стануть як вагомим чинником розвитку фермерства, так і шляхом забезпечення окремих верств населення (дітей, військовослужбовців, пенсіонерів в будинках-інтернатах тощо) якісними продуктами харчування.

На даний час всі заходи та механізми підтримки фермерства розробляються на галузевому рівні через Мінагрополітики за участі профільних асоціацій. В цю інституційну систему необхідно залучити об'єднані територіальні громади з передачею повноважень як щодо підтримки фермерів та посилення їх економічної спроможності, сприяння доступу агровиробників до участі в системі публічних закупівель, так і встановлення контролюючих функцій за якістю сільськогосподарської продукції, що дозволить забезпечити якісним продовольством місцеве населення, сприяти зниженню рівня бідності та поліпшити стан довкілля тощо.

Список використаних джерел

1. United Nations Decade of Family Farming (2019–2028). Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2017 A/RES/72/239. URL: <https://undocs.org/A/RES/72/239>. (дата звернення: 10.02.2019).
2. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-р>. (дата звернення: 10.02.2019).
3. Ткач О.В., Баланюк І.Ф., Копчак Ю.С., Баланюк С.І. Маркетинговий менеджмент у діяльності підприємств. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2016. № 1(47). Т.2. С. 291-296.
4. Красноручий О.О. Принципи побудови систем збуту та розподілу продукції сільськогосподарських підприємств. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серія: Економічні науки*. 2013. №5. С. 56–66.
5. Блюмська-Данько К.В. Розвиток маркетингової діяльності аграрних підприємств: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04. Харків, 2015. 24 с.
6. Ларіна Я.С. Формування та механізми реалізації маркетингових стратегій в агропродовольчому підкомплексі АПК: монографія. Київ: Преса України, 2008. 336 с.
7. Лопатинський Ю., Тодорук С. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств: монографія. Чернівці. 2015. 220 с.
8. Варченко О.М., Свиноус І.В., Микитюк Д.М. Методологічні підходи до оцінки збуту продукції сільськогосподарськими товаровиробниками. *Вісник аграрної науки*. 2013. С. 66-69.
9. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2017 р.». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sg2017_pdf.pdf. (дата звернення: 10.02.2019).
10. Закон України «Про публічні закупівлі». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>. (дата звернення: 10.02.2019).
11. Статистичний збірник Дошкільна освіта в Україні у 2017 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm. (дата звернення: 10.02.2019).

12. Статистичний збірник Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf. (дата звернення: 10.02.2019).
13. Статистичний збірник Соціальний захист населення України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publzhahist_u.htm. (дата звернення: 10.02.2019).
14. Федорчук А. Пріоритет національних компаній при держзакупівлях для вітчизняної економіки сьогодні є критичним. *Дзеркало тижня*. 2018. №28.
15. Державні закупівлі. Укладені договори. URL: <https://www.dzo.com.ua/tenders/contracts>. (дата звернення: 10.02.2019).

Статтю отримано: 12.02.2019 / Рецензування 15.03.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Oksana Rykovska

Ph.D. (in Economics), Senior Researcher

Institute for Economics and Forecasting National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

E-mail: oksana.rykovska@gmail.com

NEW MARKET OPPORTUNITIES FOR FARMERS: STATE AND COMMUNITY SUPPORT

Abstract

Introduction. The agrarian sector of most countries is developing with large state support. Its directions are different and depend on the priorities of intergovernmental policies, such as the Common Agricultural Policy of the EU and strategic goals that are in line with national interests. At the 72nd session of the UN General Assembly, a Resolution United Nations Decade of Family Farming (2019–2028) is approved. The importance of farming problems on the international level aims to provide the basis for promoting a more effective state policy in the field of family farming and contributing to the achievement of food security as the part of sustainable development goals.

Methods. The monographic method (the analysis of Ukrainian scientific researches concerning the issues of increasing the efficiency of sales of agricultural products), scientific knowledge and logical generalization (as regards the harmonization of farmers' production capacities and the needs of budgetary organisations in agricultural products), expert assessments (to justify the mechanism of attracting farmers to public procurement systems), abstract and logical (theoretical generalizations and formulation of conclusions) are used in the process of research.

Results. The direction of state support of farming through the improvement of the regulatory mechanism for the represent of farms agricultural products to the public procurement market is substantiated. The need of budget organisations in agricultural production is assessed, the mechanism of facilitating access of farmers to the system of public procurement is proposed. The potential opportunities of the united territorial communities in promoting the sale of farm products are substantiated. They are outlined the directions of application of non-price criteria for public procurements of food. It is proposed to establish preferences for farm products in trade networks (supermarkets).

Discussion. Proposals on the organizational and economic mechanism of marketing of farm products through the public procurement market will contribute to the formation of additional stable channels for agricultural products sale. Centralized purchasing of food products for budget organizations will be a significant factor in the development of farming, as well as the direction of providing the population with quality accessible food products.

Keywords: farms, public procurements, sale of agricultural products.

References

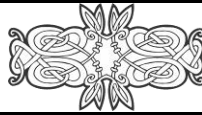
1. General Assembly. (2017). United Nations Decade of Family Farming (2019–2028). Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2017 A/RES/72/239. *undocs.org*. Retrieved from <https://undocs.org/A/RES/72/239>
2. Rozporyadzennya Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennya Kontseptsii rozvytku fermerskykh gospodarstv ta silskohospodarskoi kooperatsii na 2018-2020 roky № 664-r. (2017, September, 13). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-p>.
3. Tkach, O.V., Balanyuk, I.F., Kopchak, Yu.S., & Balanyuk, S.I. (2016). Marketynhovyy menedzhment u diyalnosti pidpryemstv [Marketing management in the activities of enterprises]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Ekonomika* [Scientific herald of Uzhgorod University. Series Economics], 1 (47), 2, 291-296.

4. Krasnorutskyy, O.O. (2013). Pryntsypy pobudovy system zbutu i rozpodilu produktsii silskohospodarskykh pidpryyemstv [Principles of construction of systems of sale and distribution of products of agricultural enterprises]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu im. V.V. Dokuchayeva. Seriya: Ekonomichni nauky* [Bulletin of Kharkiv National Agrarian University named after. VV Dokuchaev Series: Economic Sciences], 5, 56–66.
5. Blyumska-Danko, K.V. (2015). *Rozvytok marketynhovoyi diyalnosti ahrarnykh pidpryyemstv. Unpublished doctoral dissertation.* Kharkiv.
6. Larina, Ya.S. (2008). *Formuvannya ta mekhanizmy realizatsii marketynhovyykh stratehiy v ahroprodovolchomu sektori APK* [Formation and mechanisms of realization of marketing strategies in agro-food subcomplex of agroindustrial complex] Kyiv, Ukraine: Presa Ukrayiny.
7. Lopatynskyy, Yu., & Todoryuk, S. (2015). *Determinanty staloho rozvytku ahrarnykh pidpryyemstv* [Determinants of sustainable development of agrarian enterprises]. Chernivzi, Ukraine.
8. Varchenko, O.M., Svytnous, I.V., & Mykytyuk, D.M. (2013). Metodolohichni pidkhody do pidhotovky produktsii silskohospodarskykh tovariv [Methodological approaches to the estimation of sales of products by agricultural commodity producers]. *Visnyk ahrarnoyi nauky* [Bulletin of Agrarian Science], 66-69.
9. Statystychnyy zbirnyk «Sil'ske hospodarstvo Ukrainy za 2017 r.». www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sg2017_pdf.pdf.
10. Zakon Ukrainy Pro publichni zakupivli. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>.
11. Statystychnyy zbirnyk Doshkilna osvita v Ukraini 2017 r. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm.
12. Statystychnyy zbirnyk Zaklady okhorony zdorovya i zakhvoryuvanist naselennya Ukrainy u 2017 r. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf.
13. Statystychnyy zbirnyk Sotsialnyy zakhyst naselennya Ukrainy. ukrstat.org. Retrieved from https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publzhist_u.htm.
14. Fedorchuk, A. (2018) Priorytet natsionalnykh kompaniy pry derzhzakupivlyakh dlya vitchyznyanoi ekonomiky sohodni ye krytychnym [The priority of national companies in government procurement for the domestic economy today is critical]. *Dzerkalo tyzhnya* [Mirror of the week], 28.
15. Derzhavni zakupivli. Ukladeni dohovory. www.dzo.com.ua. Retrieved from <https://www.dzo.com.ua/tenders/contracts>.

Received: 02.12.2019 / Review 03.15.2019 / Accepted 03.21.2019

ЕКОНОМІКА СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ

THE ECONOMY
OF BUSINESS ENTITIES

УДК 338.24:334.012.64

JEL Classification: M13, M20, O10, L50

Барна Марта

д.е.н., доцент, перший проректор
Львівський торговельно-економічний університет
м. Львів, Україна

E-mail: martabarna@ukr.net

Мороз Світлана

завідувач Полтавського відділення
Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені М. С. Бркаріуса
м. Полтава, Україна

E-mail: svitmoroz@gmail.com

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ В ЦІЙ СФЕРІ

Анотація

Вступ. В умовах сучасної економіки функціонування та якісний розвиток підприємств сектору малого підприємництва значною мірою залежать від ведення державою ефективної регуляторної політики. Необхідними є регулюючі заходи держави щодо розвитку підприємництва, підвищення їх ефективності, вдосконалення методів впливу на підприємницьку діяльність, що буде сприяти вирівнювання циклічних тенденцій у функціонуванні суб'єктів малого підприємництва, зростанню їх суспільної ролі в соціально-економічному розвитку регіонів і країни, в цілому. У зв'язку з цим, постає доцільність дослідження сучасного стану розвитку малого підприємництва через призму виявлення переваг та недоліків регуляторної політики в цій сфері.

Методи. У процесі дослідження використовувалися методи статистичного аналізу та систематизації; емпіричного синтезу та узагальнення.

Результати. У статті висвітлено наявні прояви покращення окремих важливих економічних показників: збільшення обсягів реалізованої продукції, зростання частки малого бізнесу у ВВП і в загальній кількості суб'єктів господарювання, нарощування активів та капіталу, підвищення продуктивності праці та соціальних параметрів. Виявлено недоліки розвитку малого підприємництва України, серед яких: зменшення кількості суб'єктів малого бізнесу, низька фінансово-економічна ефективність та слабкий фінансово-економічний стан малих підприємств, високий рівень збитковості господарювання, мала чисельність зайнятих і самозайнятих у цьому секторі економіки, скорочення наявних робочих місць, критичні диспропорції та деформації в розвитку сектору малого бізнесу у просторовому та галузевому аспектах.

Перспективи. Оскільки регуляторна політика відіграє стратегічно важливу роль у функціонуванні сектору малого підприємництва, тож дослідження її ефективності та виявлення недоліків дозволить у подальшому сформувати якісне бізнес-середовище, сприятливе для активізації підприємницької діяльності населення, становлення нових та підвищення ефективності господарювання діючих суб'єктів малого бізнесу, збалансованого розвитку підприємницького сектору національної економіки в цілому.

Ключові слова: розвиток, мале підприємництво, регуляторна політика, фінансово-економічний стан, продуктивність праці.

Вступ.

Розвиток малого підприємництва в Україні обумовлюється багатофакторним впливом формування конкурентного середовища в умовах поглиблення ринкових відносин. Посилення позитивних тенденцій і реалізація заходів щодо вдосконалення сфери малого підприємництва знаходяться в прямій залежності від формування цілеспрямованої, послідовної та передбачуваної державної регуляторної політики.

Відомо, що ринкова економіка розвивається циклічно, періоди швидкого зростання і активності господарювання змінюються економічними кризами, падінням темпів виробництва, наявністю значної частини збиткових підприємств в сфері малого підприємництва, низькою ефективністю дрібного підприємництва. В підсумку, є всі підстави стверджувати про нестабільність цього сектора національної економіки та нереалізацію свого значного і економічного, і соціального потенціалу, однією з причин чого стала й недостатня ефективність регуляторної політики в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Висвітленню результатів сучасного стану розвитку та ефективності функціонування сектору малого підприємництва України присвячені результати багаточисельних досліджень, проведених такими науковцями: Т. Васильцівим, В. Рибчаком, Н. Волощуком, О. Колесніковим, С. Раковичем, С. Симочком. Недостатньою, але все ж, в певній мірі, інформативною основою – характеристикою розвитку малого бізнесу в Україні слугують й статистичні дані на центральному, регіональному, місцевому та мікроекономічному рівнях формування і оприлюднення інформації. Проте дослідження сечасного стану розвитку малого підприємництва через призму виявлення переваг та недоліків регуляторної політики в цій сфері є недостатньо розкритим.

Мета.

Головною метою цієї роботи є дослідження сучасного стану розвитку малого підприємництва в Україні та ефективності регуляторної політики в цій сфері.

Методологія дослідження.

У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи: статистичного аналізу та систематизації (для визначення ключових макроекономічних тенденцій функціонування та розвитку сектору малого підприємництва); емпіричного синтезу та узагальнення (для визначення позитивних та негативних аспектів функціонування регуляторної політики держави у сфері розвитку малого підприємства).

Результати.

Станом на 2017 р. в Україні здійснювало діяльність 322,9 тис. од. малих підприємств та 1,47 млн фізичних осіб-підприємців [4, с. 19-23]. Зазначені показники не можуть вважатися високими, адже в розрахунку на 1 тис. осіб населення припадало лише 7,6 од. малих підприємств та 34,5 фізичних осіб-підприємців, що значно менше, ніж не лише у високорозвинених, але й в державах із середнім рівнем економічного розвитку.

На нашу думку, нераціональною є й сформована в нашій державі структура суб'єктів малого бізнесу. Мова йде про співвідношення фізичних та юридичних осіб, а також представників сектору мікропідприємств, адже для забезпечення стабільного функціонування і розвитку сектору малого бізнесу важливо аби домінуюча частина його представників була саме суб'єктами – юридичними особами.

В Україні на одне мале підприємство – юридичну особу припадає близько 4,5 фізичних особи – підприємці. Суттєвим недоліком потрібно вважати спадну динаміку чисельності вітчизняних суб'єктів малого бізнесу.

Очевидно, що чинників, які призвели до такої ситуації багато. Це і політико-економічна нестабільність в державі, недосконалість й високий рівень ризику економіко-правового середовища бізнесу, складність доступу до ресурсів, ринків, фінансів та інвестицій (зовнішні фактори), і брак кваліфікованих кадрів, висока вартість інвестицій та кредитів, організаційна складність започаткування власної справи (внутрішні перешкоди) [1].

В будь-якому разі, такі тенденції призвели й до зменшення чисельності зайнятих у цьому секторі економіки. Якщо у 2010 р. у вітчизняному малому підприємстві було зайнято 4,95 млн осіб, то до 2017 р. цей показник зменшився до 3,96 млн осіб, що складало лише 80,0%. Більше того, вищі темпи спаду характерні саме для підприємств – 23,1%, тоді як для фізичних осіб-підприємців – 17,6%. Таким чином, є підстави вести мову й про послаблення соціальної ролі малого бізнесу в економіці нашої держави [5].

Хоча, для сектора малого підприємництва України характерне нарощування обсягів господарської діяльності, що є позитивним [3, с. 19; 4, с. 19; 5]). Так, обсяги реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) малих підприємств ще у 2010 р. становили 568,3 млрд грн, а до 2017 р. збільшилися до 1482,0 млрд грн (темпи зростання склали 2,6 рази). За 2010-2017 рр. темпи зростання обсягів реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) фізичних осіб-підприємців становили 2,8 рази.

Зазначене є додатковим аргументом на користь вищої стабільності і прогнозованості господарювання підприємств, в порівнянні з підприємцями [3, с. 19; 4, с. 19].

На наш погляд, цей аспект потребує врахування й в рамках удосконалення вітчизняної регуляторної політики, що дозволило б або стимулювати відновлення масштабів діяльності малих підприємств, або сприяти зміцненню конкурентних позицій фізичних осіб-підприємців.

Є підстави вести мову про високий рівень ролі сектору малого бізнесу в економіці України.

Так, високою (69,3%, у т. ч. 49,8% – було забезпечено малими підприємствами – юридичними особами та 19,5% – фізичними особами – підприємцями) є частка сектора малого підприємництва у ВВП країни. При цьому, з 2014 р. по 2017 р. цей показник лише збільшувався і виріс на 7,5 в. п., що істотно.

Меншою (але також суттєвою) є роль сектора малого підприємництва у обсязі реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) національної економіки. Відповідні показники у 2017 р. становили 24,9%, 17,8% та 7,1%. Варто звернути увагу на те, що аналізований показник з 2011 р. по 2017 р. мав виключно висхідну динаміку. У 2011 р. його значення становило 19,2% та до 2017 р. збільшилося на 5,7 в. п.

Ще вищими були значення частки вітчизняних суб'єктів малого підприємництва у загальній чисельності суб'єктів господарювання в Україні. За 2010-2017 рр. представники сектора малого підприємництва стабільно обіймали понад 99,0% всіх економічних агентів нашої держави. Хоча, співвідношення часток малих підприємств та фізичних осіб-підприємців в економіці України (як 17,9% до 81,2%) є, скоріше, свідченням критичного інституційно-організаційного дисбалансу, на який важливо звернути увагу під час удосконалення регуляторної політики розвитку малого підприємництва України.

Високою, хоча й меншою, ніж за чисельністю суб'єктів господарювання, залишається роль вітчизняного сектора малого бізнесу у створенні робочих місць. Станом на 2017 р. на суб'єкти малого підприємництва припадало 48,6% зайнятості в економіці країни. При цьому 20,4% забезпечували малі підприємства та 28,2% – фізичні особи-підприємці, що одночасно є й певним аргументом на користь раціональної підтримки державою функціонування такого інституту, як фізичні особи – підприємці.

За 2010-2017 рр. (попри провал у 2011-2013 рр.) спостерігалось певне посилення ролі сектору малого бізнесу в забезпеченні зайнятості населення. Відповідний показник у 2010 р. становив 46,0% та до 2017 р. зріс на 2,6 в. п.; у більшій мірі був спричинений саме створенням нових робочих місць у сегменті фізичних осіб-підприємців, де було забезпечено 2,3 в. п. зростання

за 2010-2017 рр.

Трактування наведених даних і тенденцій неоднозначне. Дійсно, з одного боку, вказане є свідченням високої ролі сектору малого бізнесу, але, з іншого (і це, на наш погляд, більш справедливий висновок), – навпаки, слабкості системи національного господарства в цілому і нераціональності структурних пропорцій, що тут утворилися. Попри зорієнтованість об'єкта дослідження на розвиток сектора малого підприємництва, все ж вважаємо, що при удосконаленні державної регуляторної політики важливо опиратися на загальнонаціональні інтереси. Відтак, важливо таргетуватися не тільки на кількісні параметри розвитку сектору малого бізнесу, але й на формування раціональніших структурних характеристик [7].

Більш якісні висновки в контексті передумов ключових макроекономічних тенденцій функціонування та розвитку сектору малого підприємництва можна зробити на підставі даних в обсязі та структурі його активів. Так, за 2010-2017 рр. активи вітчизняних малих підприємств суттєво зросли – у 2,1 рази, сягнувши позначки 2,7 трлн грн. При цьому відбулися й динамічні зрушення в складі капіталу. Так, при прирості необоротних активів за цей період на 82,3% приріст оборотних активів був значнішим – у 2,3 рази, що є свідченням зміщення акцентів з виробничих видів економічної діяльності більше в русло комерційно-торговельних.

Зростання активів малих підприємств України за 2010-2017 рр. у більшій мірі відбулося за рахунок приросту довгострокових (2,6 рази) та короткострокових (3,0 рази) зобов'язань, що об'єктивно послабило фінансову стійкість сектора малого бізнесу, адже призвело до зростання частки зобов'язань в порівнянні з власним капіталом підприємств. Так, частка довгострокових зобов'язань в структурі активів вітчизняних малих підприємств у 2010 р. становила 16,8%, тоді як до 2017 р. вона зросла до 20,4%. Відповідні показники щодо короткострокових зобов'язань склали 48,8% та 69,3%. Таким чином, сумарна частка зобов'язань збільшилася до 89,7%, що є свідченням наднизької фінансової стійкості цього сектора національного господарства держави.

Ці тенденції не могли не позначитися на погіршенні фінансово-економічного стану вітчизняного малого бізнесу, зокрема сектору юридичних осіб – малих підприємств. Для аналізованого сектору економіки у 2010-2017 рр. характерним був виключно від'ємний фінансовий результат, що призвело й до незадовільних значень рентабельності підприємств.

Особливо відчутними стали низькі значення рентабельності інвестиційного капіталу – «мінус» 26,6% у 2017 р. Хоча й рентабельність власного капіталу (як одна із ключових характеристик інвестиційної привабливості бізнесу) також залишалася негативною – «мінус» 7,5%. До позитивного можна віднести хіба певне підвищення рівня показників рентабельності вітчизняних малих підприємств за 2010-2017 рр.

Одним із ключових чинників погіршення фінансово-економічного стану малих підприємств України було зниження рівня їх ділової активності. Зокрема тривалість одного обороту запасів у 2017 р. склала 83 дні, що далеко не може вважатися високим значенням навіть для найбільш трудомістких видів економічної діяльності та таких, для яких характерна висока тривалість обороту активів і ресурсів. Більше того, в малому бізнесі оборотність активів та запасів традиційно вища. Натомість, низькими слід вважати значення всіх показників ділової активності вітчизняних малих підприємств, частина яких ще й знизилася за останні сім років.

Особливо негативними слід вважати значення параметрів фінансової стійкості малих підприємств України. Так, за 2010-2017 рр. істотно погіршилися такі коефіцієнти: фінансової незалежності (на 0,24) фінансової стабільності (на 0,41), фінансового ризику (на 0,41), маневреності власного капіталу (на 0,65) та забезпеченості оборотних активів власними коштами (на 0,25). Значення практично всіх цих показників опустилися нижче прийнятного рівня, що дає підстави вести мову про низку фінансову стійкість вітчизняного сектору малого бізнесу.

Відтак, в процесі удосконалення регуляторної політики держави у сфері розвитку малого підприємництва важливо забезпечити не лише покращення її технічних процедур, але й сприяти значному спрощенню рівня доступу і витратомісткості залучення та використання ресурсного,

зокрема фінансового, забезпечення здійснення комерційної господарської діяльності.

На сучасному етапі поступу національної економіки погіршилися й базисні параметри ліквідності вітчизняних малих підприємств. Так, за 2010-2017 рр. знизилися значення таких коефіцієнтів: абсолютної ліквідності (на 0,01), швидкої ліквідності (на 0,22), загальної ліквідності (на 0,29) та критичної ліквідності (на 0,21), що, на нашу думку, ускладнило спроможність суб'єктів сектора малого бізнесу до швидких своєчасних розрахунків з кредиторами та зовнішніми контрагентами. Це загрозово, оскільки безпосередньо призводить до нарощування схильності малих форм господарювання до їх банкрутства.

Зазначене актуалізує важливість інституціоналізації нових більш якісних та ефективних інституцій фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу, а також елементів бізнес-інфраструктури здатних допомогти забезпечити вихід суб'єктів малого підприємництва зі скрутного фінансового стану.

Про все ще існуючий потенціал відновлення обсягів господарської діяльності та нарощування виробничих потужностей вітчизняних малих підприємств свідчать показники їх майнового стану. Зокрема, за останні сім років підвищилися показники фондовіддачі (на 0,86) та фондоозброєності малих підприємств (на 69 тис. грн/особу). Хоча залишаються проблеми з високим рівнем зносу та низькими темпами оновлення основних засобів в аналізованому секторі економіки.

Зауважимо, що під час модернізації регуляторної політики розвитку малого підприємництва України достатня увага має бути приділена й зростанню соціальних аспектів розвитку сектора малого бізнесу. Аргументів тут не менше, ніж в економічному аспекті відношенні. Так, до прикладу, попри інституціоналізацію критерію 50 осіб зайнятих для малих підприємств у 2017 р. в середньому зайнятість становила 5 осіб персоналу, а за 2010-2017 рр. цей показник знизився на 16,7% – з 6 до 5 працюючих.

Середньомісячна заробітна плата у 2017 р. становила 4171 грн, що в незначній мірі відхилялося від законодавчо встановленого розміру мінімальної заробітної плати, а середні в розрахунку на одне підприємство витрати на соціальні заходи ледь перевищили 10 тис. грн.

При цьому, до позитивної можна віднести тенденцію до зростання витрат на персонал в розрахунку на одне підприємство з 17,1 тис. грн у 2010 р. до 56,6 тис. грн у 2017 р. (у 3,3 рази), а також витрат на оплату праці в розрахунку на одне підприємство – з 12,9 тис. грн у 2010 р. до 46,4 тис. грн у 2017 р. (у 3,6 рази).

Спостерігаються й позитивні зрушення в продуктивності праці на малих підприємствах, але вони, у значно більшій мірі, обумовлені інфляційними процесами та неоднаковими темпами зростання виробництва і реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), в порівнянні з тенденціями зайнятості на підприємствах малого бізнесу України [3, с. 157-210; 4, с. 75-99].

В процесі удосконалення вітчизняної регуляторної політики розвитку малого підприємництва важливо вести мову й про усунення критичних деформацій і диспропорцій функціонування цього сектору економіки в просторово-структурному аспекті. Передусім, акцентуємо увагу на регіональних нерівномірностях. До прикладу, коефіцієнт диференціації (за виключенням даних Донецької і Луганської областей) чисельності малих підприємств в розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення у 2017 р. збільшився у 1,2 рази (різниця між Чернівецькою областю (41 підприємство) та м. Києвом (279 од.) [9, с. 21-101])

Суттєво різняться й масштаби господарської діяльності в розрахунку на одне мале підприємство. До прикладу, обсяги реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) в середньому на одному малому підприємстві у 2017 р. в Закарпатській області становили 2,7 млн грн (найнижче значення), а у м. Києві – 6,0 млн грн, Дніпропетровській та Київській областях – по 5,0 млн грн (найвищі значення). Відповідно, відмінність становила 2,22 та 1,85 рази.

При цьому масштаби діяльності не достатньо тісно корелювали з її результативністю. Попри те, що у більшості регіонів держави спостерігалися позитивні значення рентабельності

господарської діяльності до оподаткування, у низці областей цей показник був від'ємним, зокрема у Донецькій області – «мінус» 14,8%, у Кіровоградській області – «мінус» 4,2%, у Тернопільській області – «мінус» 29,0%, у Хмельницькій області – «мінус» 10,7%, у м. Києві – «мінус» 4,8%.

Зазначений чинник позначився й на нерівномірному територіальному розподілі прибуткових та збиткових малих підприємств в Україні. У 2017 р. найнижчою була збитковість у Кіровоградській (19,3%), Луганській (20,4%) та Тернопільській (20,9%) областях; найвищою – у м. Києві (33,9%), Рівненській (30,5%), Харківській та Чернівецькій (по 30,4%) областях.

Підтвердженням суттєвих просторово-структурних диференціацій функціонування та розвитку сектору малого підприємництва в Україні слугує й інформація відносно рівня продуктивності праці. Зокрема, в середньому по державі даний показник становив 892,8 тис. грн, але вищими за цю позначку були лише значення у Дніпропетровській та Київській областях, м. Києві, у решті регіонах продуктивність праці була нижчою.

Варіювалися й показники рівня оплати праці. Так, середньомісячна заробітна плата на малих підприємствах України у 2017 р. склала 4173 грн. Показник Херсонської області становив 3217 грн, що було на 23,0% менше середньодержавного, тоді як значення показника у м. Києві (5725 грн) було на 37,2% вище середньодержавного.

Менш помітними були регіональні диференціації відносно ролі малих підприємств України в забезпеченні зайнятості. В середньому в державі показник склав 5 осіб в розрахунку на одне підприємство при найвищих значеннях у 6 осіб та найнижчих – 4 особи зайнятих.

Як показало дослідження, для України характерні й диференціації в динамічних аспектах функціонування та розвитку сектору малого підприємництва. Так, якщо в середньому по державі кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення за 2010-2017 рр. скоротилася (на 2,6%), то для багатьох регіонів характерний доволі суттєвий приріст цього показника – у Вінницькій та Кіровоградській областях темпи приросту склали 22,2%, у Чернігівській області – 25,6%, у Київській області – 29,3%, у Черкаській області – 32,7% [8, с. 47-188; 9, с. 21-101]).

В динамічному аспекті до позитивного можна віднести якісні зрушення за такими ключовими параметрами функціонування малих підприємств, як обсяги реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) в розрахунку на одне підприємство (показник збільшився у 2,9 рази за 2010-2017 рр.), частка збиткових підприємств (яка скоротилася на 13,7%), рентабельність господарської діяльності (яка зросла на 2,1%), продуктивність праці (показник зріс у 3,4 рази). Попри розбіжності у темпах нарощування відповідних показників, загалом в областях України в переважній більшості характерні аналогічні тенденції.

При цьому, до негативного віднесемо ситуацію з тенденцією до зниження рівня зайнятості на малих підприємствах у всіх (окрім Одеської, Харківської та Чернівецької областей) регіонах України.

На підставі вище наведеного, доречно вести мову про необхідність урахування потреби в мінімізації чинників, а також проявів та наслідків зростання просторово-територіальних диспропорцій і диференціацій в процесі удосконалення вітчизняної регуляторної політики розвитку сектору малого підприємництва.

Різняться й дані щодо обсягів та ефективності функціонування вітчизняних малих підприємств за видами економічної діяльності [6]. Так, можна зробити висновок, що порівняно вищим був рівень ефективності господарської діяльності в такому виді економічної діяльності, як сільське, лісове та рибне господарство (обсяги реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) тут у 2017 р. становили 2,4 млн грн; частка збиткових підприємств складала лише 13,9%; позитивною була рентабельність господарської діяльності, на рівні 14,4%; продуктивність праці становила 772,7 тис. грн; кількість зайнятих в середньому на одному підприємстві – 6 осіб) [4, с. 138-139, 143-144, 151-152, 213-214, 239-240]).

За порівняно високими обсягами реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) та продуктивністю праці можна виділити функціонування малих підприємств у торгівлі (0,9 млн грн в

середньому на одне підприємство та 1957,8 тис грн в розрахунку на одного зайнятого), фінансовій та страховій діяльності (1,9 млн грн та 1050,3 тис. грн), будівництві (2,2 млн грн та 736,8 тис. грн), промисловості (1,6 млн грн та 640,2 тис. грн).

Позаяк, практично для всіх видів економічної діяльності проблемними залишаються такі аспекти, як: високий рівень збитковості, низька (а подекуди – від'ємна) рентабельність господарювання, обмежена зайнятість [7]. Вважаємо, що на ці аспекти слід додатково звернути увагу органам влади в процесі подальшого удосконалення вітчизняної регуляторної політики розвитку малого підприємництва в Україні.

Потрібно додати, що як позитивні, так і негативні зрушення характерні для вітчизняного сектора малого підприємництва в динамічному аспекті [2]. Так, до сприятливих відносно розвитку та реалізації соціально-економічного потенціалу підприємницького сектору за 2010-2017 рр. відносимо: збільшення обсягів виробництва та реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) у 8,0 раз в сільському господарстві, 7,0 раз на транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності, 6,0 раз в сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; скорочення частки збиткових малих підприємств та зростання продуктивності праці у всіх видах економічної діяльності та рентабельності господарської діяльності (за винятком промисловості, транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності, фінансової та страхової діяльності, професійної, наукової та технічної діяльності), збереження наявних робочих місць, а також підвищення рівня оплати праці [4, с. 138-139, 143-144, 151-152, 213-214, 239-240].

При цьому, потрібно звернути увагу на невисокі обсяги господарювання, продуктивності праці та від'ємну рентабельність у низці видів економічної діяльності малих підприємств, зниження зайнятості у сфері операцій з нерухомим майном та освіті. Окрім того, під час удосконалення регуляторної політики вельми важливо аби її положення також опиралися на стимулювання і підтримку розвитку малих суб'єктів господарювання у тих видах економічної діяльності, що традиційно привабливі і перспективні для представників сектора малого бізнесу. Мова йде про готельно-ресторанний бізнес, тимчасове розміщення й організацію харчування, сектор професійних ділових та споживчих послуг, а також такі функціональні сфери активності, як інноваційна діяльність, аутсорсинг, виконання замовлень з дрібних ринкових послуг, побутове обслуговування населення, інформаційно-аналітична діяльність, консалтингові послуги і т. ін.

Висновки і перспективи.

На сучасному етапі розвитку економіки України функціонування сектору малого підприємництва нестабільне. Наявні прояви покращення окремих важливих економічних аспектів (збільшення обсягів реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) у 2,6 рази в секторі юридичних осіб та у 2,8 рази в сегменті фізичних осіб-підприємців за 2010-2017 рр., зростання частки малого бізнесу у ВВП (до 69,3% у 2017 р.) і в загальній кількості суб'єктів господарювання, нарощування активів та капіталу (до 2,7 трлн грн на поч. 2018 р.), підвищення продуктивності праці (до 892,8 тис. грн у 2017 р.)) та соціальних (зростання частки суб'єктів малого підприємництва у загальній кількості зайнятих в економіці (до 48,6% у 2017 р.), підвищення рівня витрат на персонал та на соціальні заходи) параметрів, але на тлі нереалізованості ключових складових потенціалу малого бізнесу в господарській системі країни, формування середнього класу та підвищення рівня якості життя населення.

Базисними недоліками розвитку малого підприємництва України, на подолання яких важливо таргетувати більш якісну і ефективну державну регуляторну політику, залишаються: зменшення кількості та мала чисельність (зокрема, діючих) суб'єктів малого бізнесу, загалом і в розрахунку на одиницю населення, низька фінансово-економічна ефективність та слабкий фінансово-економічний стан малих підприємств, високий рівень збитковості господарювання, мала чисельність зайнятих і самозайнятих у цьому секторі економіки, скорочення наявних робочих місць, критичні диспропорції та деформації в розвитку сектору малого бізнесу у просторовому та

галузевому аспектах.

Для вітчизняного сектору малого підприємництва характерні й недоліки системно-структурного характеру, як-от – нераціональні співвідношення з-поміж секторів малих підприємств, фізичних осіб-підприємців та мікропідприємств; невиконання ролі цим сектором економіки інноваційно-технологічного партнера представників великого і середнього бізнесу, забезпечення соціально-економічного розвитку територій (зокрема позаміських поселень), вирівнювання соціально-суспільних диспропорцій; низька активність зі створення і впровадження стар-апів, перетворення об'єктів малого бізнесу в середні, а надалі – у великі форми господарювання і т. ін.

Перспективи подальших досліджень з даної проблематики полягають у оцінюванні потенціалу розвитку у сфері функціонування сектору малого підприємництва України та розробці рекомендацій для покращення регуляторної політики в цій сфері.

Список використаних джерел

1. Васильців Т.Г. Обґрунтування стратегічних завдань державної політики розвитку малого підприємництва в малих містах України. *Економічний дискурс*. 2016. № 3. С. 58-65.
2. Волощук Н.Ю., Ракович С.С., Симочко С.Р. Державне регулювання у сфері активізації розвитку малого підприємництва. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 14, С. 100-105.
3. Діяльність суб'єктів малого підприємництва за 2010 рік : стат. збір. Київ : ДССУ, 2011. 204 с.
4. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за 2017 рік: стат. збір. Київ : ДССУ, 2018. 329 с.
5. Державна регуляторна служба України. URL : <http://www.drs.gov.ua>. (дата звернення: 27.09.2018)
6. Колесніков О.А. Регуляторна політика: світовий досвід правового забезпечення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого*. 2013. № 1 (12). С. 185-196.
7. Рибчак В. І. Проблеми формування механізму державного регулювання малого бізнесу в Україні. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3-4 (19-20). С. 379-382.
8. Статистичний збірник «Регіони України» 2013. Частина II. Київ : ДССУ, 2014. 733 с.
9. Статистичний збірник «Регіони України» 2018. Частина II. Київ : ДССУ, 2018. 682 с.

Статтю отримано: 17.01.2019 / Рецензування 25.02.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Marta Barna

Dr. Sci. (Econ), Associate Professor, First Vice-Rector
Lviv University of Trade and Economics
Lviv, Ukraine

E-mail: martabarna@ukr.net

Svitlana Moroz

Head of the Poltava Branch
Kharkiv Scientific Research Institute of Forensic Expertise named after M. S. Brkarius
Poltava, Ukraine

E-mail: svitmoroz@gmail.com

MODERN CONDITION OF SMALL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN UKRAINE AND EFFICIENCY OF REGULATORY POLICIES IN THIS SPHERE

Abstract

Introduction. The stable functioning and qualitative development of enterprises of the small business sector largely depend on the state's effective regulatory policy in a modern economy. Necessary are regulatory measures of the state in relation to entrepreneurship development, increase their efficiency, improvement of methods of influence on entrepreneurial activity, which will help to equalize cyclical tendencies in the functioning of small businesses, increase their social role in the social and economic development of regions and the country as a whole. In this regard, it is expedient to study the current

state of small business development through the prism of identifying the advantages and disadvantages of regulatory policy in this area.

Methods. General scientific and special methods are used: statistical analysis and systematization; empirical synthesis and generalization in the process of research.

Results. The article covers the existing manifestations of improvement of certain important economic indicators: increase of sales volumes, growth of the share of small business in GDP and in the total number of economic entities, increase of assets and capital, increase of labor productivity and social parameters. The shortcomings of small business development in Ukraine were identified, among them: a decrease in the number of small business entities, low financial and economic efficiency, weak financial and economic status of small enterprises, high level of profitability of economic activity, small number of employed and self-employed in this sector of the economy, reduction of available workers places, critical imbalances and deformations in the development of the small business sector in the spatial and sectoral aspects.

Discussion. Since regulatory policy plays a strategically important role in the functioning of the small business sector, the study of its effectiveness and the identification of deficiencies will allow to form a high-quality business environment favorable for the activation of the entrepreneurial activity of the population, the emergence of new ones, and the improvement of the efficiency of business activities of the small business actors, balanced development of the entrepreneurial sector of the national economy as a whole.

Keywords: development, small business, regulatory policy, financial and economic condition, labor productivity.

References

1. Vasylyciv, T.G. (2016). Obgruntuvannya strategichnyh zavdan derzhavnoi polityky rozvytku malogo pidpryyemnyctva v malyh mistah Ukrainy [Justification of the strategic objectives of the state policy of small business development in small cities of Ukraine]. *Ekonomichnyy dyskurs* [Economic Discourse], 3, 58-65.
2. Voloshchuk, N.Yu., Rakovych, S.S., & Symochko, S.R. (2016). Derzhavne reguluvannya u sferi aktyvizatsii rozvytku malogo pidpryyemnyctva [State regulation in the field of activation of development of small entrepreneurship]. *Globalni ta nacionalni problemy ekonomiky* [Global and National Problems of the Economy], 14, 100-105.
3. *Diyalnist subyektiv malogo pidpryyemnyctva za 2010 rik : stat. zbir* [Activities of small business entities for 2010: statistical collection]. (2011). Kyiv, Ukraine : DSSU.
4. *Diyalnist subyektiv velykogo, serednogo, malogo ta mikropidpryyemnyctva za 2017 rik: stat. zbir* [Activities of subjects of large, medium, small and microenterprises for 2017: statistical collection]. (2018). Kyiv, Ukraine : DSSU.
5. Derzhavna regulatorna sluzhba Ukrainy. www.drs.gov.ua. Retrieved from <http://www.drs.gov.ua>.
6. Kolesnikov, O.A. (2013). Regulatorna polityka: svitoviy dosvid pravovogo zabezpechennya [Regulatory policy: world experience of legal provision]. *Visnyk Nacionalnogo universytetu «Yurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudrogo* [Bulletin of the National University "Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudryy], 1 (12), 185-196.
7. Rybchak, V.I. (2006). Problemy formuvannya mehanizmu derzhavnogo reguluvannya malogo biznesu v Ukraini [Problems of forming the mechanism of state regulation of small business in Ukraine.]. *Universytetski naukovy zapysky* [University Scientific Notes], 3-4 (19-20), 379-382.
8. *Statystychnyy zbirnyk «Regiony Ukrainy» 2013. Chastyna II* [Statistical section «Regions of Ukraine» 2013. Part II]. (2014). Kyiv, Ukraine : DSSU.
9. *Statystychnyy zbirnyk «Regiony Ukrainy» 2018. Chastyna II* [Statistical section «Regions of Ukraine» 2018. Part II]. (2018). Kyiv, Ukraine : DSSU.

Received: 01.17.2019 / Review 02.25.2019 / Accepted 03.21.2019

УДК 631.1
JEL Classification Q12

Харченко Тетяна

к.е.н., доцент, доцент кафедри екологічного менеджменту та підприємництва
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна
E-mail: t_kharchenko@ukr.net

ВЕРТИКАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Анотація

Вступ. Глобалізаційні процеси в економіці, перехід до моделі сталого розвитку вимагають пошуку нових шляхів адаптації до конкурентного середовища. В умовах невизначеності, конкурентоспроможність фермерських господарств залежить від можливості ефективної взаємодії усіх учасників процесу створення та просування продукту: від виробників сировини до торговельної мережі. Саме ефективна взаємодія створює умови для підвищення конкурентоспроможності усіх суб'єктів об'єднання. Практика існуючих вертикально інтегрованих компаній в Україні дозволяє стверджувати, що сама така форма взаємодії здатна забезпечити довготривалі конкурентні переваги учасникам об'єднання та поліпшити рівень соціальної сфери села.

Методи. Дослідження проводилось на основі системного та процесного підходів до використання сучасних методів управління змінами. Матеріалами для даного дослідження слугували праці вітчизняних та зарубіжних вчених, а також власні спостереження і напрацювання. В написаній статті використовувалися такі методи дослідження, як: порівняльно-аналітичний, спостереження, а також статистичний метод подання інформації.

Результати. У статті розглянуто сучасний стан та перспективи розвитку аграрного сектору України, основні результати діяльності, проаналізовано ряд негативних тенденцій, які перешкоджають ефективній діяльності аграрних підприємств, а саме: зменшення обсягу валової продукції сільськогосподарства, необхідність диверсифікації ринків збуту продукції, звуження фінансової бази розвитку сільськогосподарських підприємств, скорочення кількості малих (насамперед, фермерських) господарств. Обґрунтовано позиції щодо перспективних напрямів розвитку агропродовольчого ринку, а саме створення вертикально інтегрованих об'єднань.

Перспективи. Подальші наукові дослідження доцільно зосередити на пошуку мотиваційних механізмів щодо стимулювання інтеграційних зв'язків в аграрному секторі економіки України.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційні об'єднання, економічний ефект, економія витрат, розвиток, прибуток, конкурентоспроможність.

Вступ.

В умовах переходу економіки України на засади сталого розвитку, які характеризуються посиленням глобалізаційних процесів, збільшенням кількості товаровиробників та асортиментної групи продукції, зростає увага до факторів, що підвищують конкурентоспроможність сільгоспвиробників. Реалії функціонування української економіки свідчать про зміну соціально-економічних умов функціонування сільськогосподарських підприємств, особистих підсобних і фермерських господарств, що супроводжується посиленням конкуренції та вимагає перегляду традиційних умов ведення господарства. Актуальність зазначеного посилюється необхідністю підвищення до вимог європейських стандартів якості продукції українських сільгоспвиробників, їх інноваційної активності та насичення ринку продукцією вітчизняного виробництва.

Зазначене, посилює необхідність координації зусиль в просуванні ресурсів і товарів від виробника до споживача і обґрунтовує необхідність консолідації зусиль між усіма учасниками агропромислового сектора економіки. Сучасні тенденції розвитку економіки, що супроводжуються інтеграційними процесами, вимагають пошуку нових шляхів залучення ресурсів, їх переробки та збуту готової продукції. Для українських сільгоспвиробників адаптація до нових умов неможлива без підтримки з боку держави та інших зацікавлених структур.

Таким чином, впровадження у практику господарювання сучасних фермерських господарств вертикально-інтегрованих моделей розвитку дозволить підвищити їх ефективність та забезпечити стабільне становище на ринку аграрної продукції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питанням розвитку фермерських господарств, пошуку шляхів підвищення ефективності їх діяльності, аналізу загроз, що виникають в контексті посилення конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринках присвячені публікації багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких: П. Березівський, О. Бабаєв, Є. Кобець, Ю. Лопатинський, Ю. Лупенко, П. Саблук, О. Табенська, О. Хромов та багато інших.

Так, більшість дослідників акцентує увагу на проблемах розвитку сільських територій, можливостях виходу на роздрібний ринок української продукції, перспективах функціонування та розвитку фермерських господарств, пошуку шляхів збільшення потенціалу реалізації продукції в умовах сталого розвитку. В той же час поза увагою дослідників залишаються питання розробки механізму інтеграції фермерських господарств з великими сільгоспвиробниками та торговельними мережами заради розширення ринку збуту та підвищення їх конкурентного статусу. Все це вимагає перегляду існуючих механізмів взаємодії на ринку аграрної продукції та пошуку принципово нових форм інтеграції заради збереження конкурентного становища сільгоспвиробників.

Мета.

Метою дослідження є розробка принципово нових схем взаємодії учасників вертикально-інтегрованого об'єднання на основі відкритості, прозорості та рівноправності учасників. Саме такий підхід має забезпечити продовольчу безпеку держави та наповнення ринку якісними товарами.

Методологія дослідження.

Методичною основою дослідження стала сукупність наукових та спеціальних методів, серед яких необхідно виділити: системний та ситуаційний аналіз (при дослідженні розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому господарстві України); порівняльно-економічний аналіз (при аналізі окремих показників діяльності господарств аграрного сектора економіки); синтезу, індукції та дедукції (при висвітленні особливостей агропромислової інтеграції); оцінки факторів внутрішнього та зовнішнього середовища підприємств агропромислового комплексу (при аналізі ефективності діяльності різних форм інтеграційних об'єднань).

Результати.

Наявний агропромисловий потенціал України створює можливості для розвитку сільського господарства, забезпечення економічної безпеки країни та виходу на зовнішні ринки з конкурентоспроможною продукцією. Цьому сприяють наявні кліматичні умови, сформований сегмент землевласників, спрямування політики держави на інноваційний вектор розвитку тощо.

Таким чином, аграрний сектор України є цілісний підкомплексом, який базується на наявних природних ресурсах, умовах здійснення діяльності, наявній матеріальній базі та робочій силі. Для створення умов розвитку аграрної сфери економіки, подальшого посилення конкурентних позицій всередині країни та за її межами необхідно створити низку умов, що передбачають проведення ефективної соціальної політики, створення інвестиційних можливостей, формування економічно прошарку селян, які здатні займатись підприємницькою діяльністю [1].

Аграрний сектор економіки є стратегічно важливою галуззю, яка забезпечує продовольчу та економічну безпеку держави, створює умови для економічного зростання та надає можливості для реалізації трудового потенціалу частини населення сільської місцевості. В Україні, аграрний сектор економіки займає друге місце у товарній структурі експорту, володіє потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, та може стати локомотивом розвитку національної

економіки, її ефективної інтеграції в світовий економічний простір та зростання доходів, задіяного в аграрній економіці сільського населення. Окремі показники діяльності підприємств аграрної сфери наведені в таблиці (табл. 1).

Таблиця 1. Аналіз окремих показники діяльності аграрного сектора економіки*

Показник	Роки		
	2015	2016	2017
Кількість підприємств, шт.:	42949	47697	45558
з них фермерські господарства, од.	32581	33682	34137
Середня кількість зайнятих у сільському господарстві, тис. осіб	2870,6	2866,5	2860,7
Площа сільськогосподарських угідь, всього, тис. га	21009,7	19821,2	19960,2
З них у користуванні фермерських господарств, тис. га	4273,8	4437,9	4580,1

*Джерело: розраховано за даними [7].

На 1 січня 2018 року кількість фермерських господарств збільшилась на 2%, що може свідчити про позитивну динаміку розвитку аграрної галузі, проте не можна говорити про позитивну динаміку в цілому, оскільки у 2013 році налічувалося 49132 фермерських господарств, що на 9% більше ніж сьогодні.

Отже, можна стверджувати, що можливості аграрного сектора економіки використовуються не на повну потужність. Проблеми, що виникають в аграрному секторі є наслідком економічної та політичної ситуації в країні та соціального становища мешканців сільських територій. Це, в свою чергу, стримує розвиток підприємництва в аграрному підсекторі економіки та не призводить до формування прошарку середнього класу серед селян.

Основними проблемами, що стримують розвиток аграрного сектора економіки є:

- нерівномірність розвитку різних форм господарювання (укладів) при послабленні позицій середньорозмірного виробника внаслідок створення для різних за розмірами та соціальним навантаженням економічних суб'єктів формально однакових, але не рівних умов господарювання;
- недостатність нормативно-правових засад та відсутність мотивації до кооперації та укрупнення дрібних сільськогосподарських виробників в рамках сільських громад, низька товарність виробництва продукції, ослаблення економічного підґрунтя розвитку сільських громад;
- нестабільні конкурентні позиції вітчизняної сільськогосподарської продукції та продовольства на зовнішньому ринках через незавершення процесів адаптації до європейських вимог щодо якості та безпечності сільськогосподарської сировини та харчових продуктів;
- низькі темпи техніко-технологічного оновлення виробництва;
- ризики збільшення виробничих витрат через зростання рівня зношеності техніки, переважання використання застарілих технологій, при зростанні вартості невідновлювальних природних ресурсів в структурі собівартості;
- значні втрати продукції через недосконалість інфраструктури аграрного ринку, логістики зберігання;
- відсутність мотивації виробників до дотримання агроекологічних вимог виробництва;
- обмежена ємність внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, обумовлена низькою платоспроможністю населення;
- недостатня ефективність самоорганізації та саморегулювання ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, складність у виробленні консолідованої позиції сільськогосподарських товаровиробників у захисті своїх інтересів;
- непоінформованість значної частини сільськогосподарських виробників про кон'юнктуру

ринків та умови ведення бізнесу в галузі;

- незавершеність земельної реформи [8].

В той же час, сільському господарству притаманні ряд особливостей, які відрізняють його від інших сфер економіки, насамперед, це: сезонність виробництва, ведення господарства в умовах невизначеності та залежності від погодних умов, проблеми із залученням кредитних коштів та нестача власних обігових коштів, достатньо складний процес управління виробництвом та інші.

Зазначене, вимагає перегляду традиційних схем управління та ведення господарства й розробки нових взаємозв'язків, які б забезпечили прибутковість суб'єктів господарювання в умовах невизначеності. Однією з таких форм є кооперація та інтеграція діяльності господарюючих суб'єктів.

Ефективність зазначених форм взаємозв'язку підтверджена досвідом таких розвинених країн, як: США, Південна Корея, Німеччина, Франція, Польща та інші. Саме інтеграція та кооперування дозволили сільськогосподарським виробникам забезпечити утримання конкурентного статусу в довгостроковій перспективі шляхом налагодження довготривалих взаємовідносин між основними ланками процесу виробництва та збуту продукції. Основними перевагами, що створює інтеграція, є наступні:

- збільшення фінансових можливостей шляхом інтеграції ресурсів, що відкриває додаткові можливості для залучення капіталу;
- зменшення витрат на закупівлю і транспортування сировини від фермерського господарства до переробника;
- підвищення якості сировини;
- оптимізація внутрішніх процесів;
- зменшення залежності від зовнішніх умов діяльності;
- підвищення якості трудових ресурсів [4].

Інтеграційні формування — це єдині виробничо-господарські комплекси, в яких вся господарська і комерційна діяльність здійснюється на основі вертикальної і горизонтальної кооперації, спеціалізації й концентрації виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Як наслідок суспільного й територіального поділу праці інтеграція відбувається і на загальному народногосподарському рівні, і на рівні окремих територій, підприємств і господарств.

Результатом інтеграції різних галузей на загальнодержавному рівні є агропромисловий комплекс України, на регіональному – зональні і внутрішньозональні територіально-виробничі комплекси, на міжгалузевому – спеціалізовані агропромислові комплекси: зерно-промисловий, бурякоцукровий, олійно-жировий, плодоовочево-консервний, виноградарсько-виноробний, тваринницько-промисловий та інші, на місцевому рівні – це агропромислові об'єднання, агрофірми, агрокомбінати та інші інтеграційні формування. В останніх, як правило, інтегратором виступає промислове підприємство [3].

Агропромислова інтеграція може бути організована в межах сировинної зони підприємства-переробника, об'єднавши фермерські господарства, переробні підприємства, фінансові установи та торговельні мережі в єдиний комплекс. Досвід розвинених країн свідчить, що можливі два варіанти інтеграційних об'єднань: вертикальна та горизонтальна інтеграція.

Вертикальна інтеграція – бажання контролювати верхні поверхи виробничого ланцюжка для забезпечення збуту сільськогосподарської продукції, захисту від коливання цін на сировинних ринках і гнучкої реакції на запити споживачів. Вона вимагає значних інвестицій: це або концентрація капіталів за допомогою горизонтальної інтеграції кооперативів (злиття, створення партнерств і союзів), або залучення капіталів з інших джерел шляхом створення філій у формі АТ (кооперативу в даному випадку належить контрольний пакет акцій). Вертикальна інтеграція може бути здійснена шляхом будівництва переробних потужностей або придбання контрольного пакета акцій вже існуючих підприємств.

Горизонтальна інтеграція – концентрація капіталу і створення єдиної стратегії кооперативних підприємств в даній галузі. Горизонтальна інтеграція може бути проведена шляхом

злиття кооперативів, створення союзів або партнерств з метою скорочення витрат, більш раціонального використання потужностей і мобільності фінансових ресурсів, для виходу на споживчий ринок [9]. В результаті горизонтальної інтеграції досягнення економічних результатів відбувається через поглиблення спеціалізації з однотипними або подібними за характером діяльності фермерськими господарствами та підприємствами (наприклад, асоціація). Така асоціація може мати різну спрямованість та бути реалізована у формі сільськогосподарських кооперативів.

Важливим кроком в організаційно-методичному забезпеченні перспективного розвитку сільського господарства є створення спілок фермерів; спілок селян-співвласників тощо. На нашу думку, горизонтальну інтеграцію доречно застосовувати на етапі встановлення міждоговірних відносин між фермерськими господарствами, переробними підприємствами та збутовою мережею.

Вертикальна інтеграція доречна на етапі формування міжгалузевих відносин з метою створення єдиної інтеграційної структури. Отже, вертикальна інтеграція – розвиток міжгалузевих зв'язків, співпраця сільськогосподарських, промислових та інших підприємств АПК, які технологічно пов'язані між собою єдиним процесом виробництва сільськогосподарської сировини, її промислової переробки та реалізації готової продукції [6].

На практиці вертикальна інтеграція здійснюється у двох формах: перша форма, за якої підприємство-інтегратор укладає довгострокові угоди з сільгосптоваровиробниками або дилерами, які закупають сільгосппродукцію у безпосередніх виробників, та друга форма, за якої фірма-інтегратор володіє певною частиною активів інтегрованого підприємства та впливає на його господарську і фінансову діяльність. В першому випадку фермери повністю втрачають свою самостійність, а в другому – можуть впливати на діяльність інтегрованих підприємств.

Також вертикальна інтеграція може носити міжгалузевий характер та гарантувати всім учасникам об'єднання вчасне постачання сировини, її переробку та реалізацію продукції кінцевому споживачу. Формами вертикальної інтеграції є: багатогалузеві сільськогосподарські виробничі кооперативи, які доводять сільськогосподарську продукцію до споживача (заготівля, переробка, зберігання, транспортування, реалізація).

Можливі наступні варіанти вертикальної форми інтеграції: кооперативні підприємства, що не мають організаційних зв'язків з колишньою організаційною структурою сільського господарства, але можуть обслуговувати усіх бажаючих, хто відповідає вимогам кооперативу; реорганізоване колективне господарство в кооперативне об'єднання своїх первинних підрозділів – юридичних осіб, функції якого полягають в реалізації продукції, організації матеріально-технічного постачання, наданні інших послуг; об'єднання кооперативів за територіальними або галузевими ознаками із статусом юридичної особи при збереженні статусу юридичної особи та повної господарської самостійності первинних кооперативів, що увійшли до кооперативного об'єднання [5].

На думку багатьох практиків, в умовах сталого розвитку саме агропромислова інтеграція має сприяти економічному зростанню у агропромисловому комплексі України. При чому цьому процесу властиві ряд особливостей, основними з яких є:

- агропромислова інтеграція, як правило, ініціюється «знизу», тобто самими суб'єктами господарювання, без будь-якого адміністративного тиску з боку управлінських структур районного чи обласного рівня;

- держава впливає на процес міжгалузевої взаємодії в агропромисловому виробництві в двох формах: шляхом створення економічних умов, що забезпечують його ефективність, або як рівноправний партнер його учасників;

- агропромислова інтеграція – це не тільки об'єднання (в будь-якій формі) окремих організаційно-господарських структур, це, насамперед, злиття їх капіталів і колективне управління їх власністю, що підвищує реальну зацікавленість і відповідальність кожного партнера по спільній діяльності;

- в основі агропромислової інтеграції лежить демократичний принцип – свобода і економічна доцільність у виборі партнера, що дозволяє оптимізувати склад учасників спільної діяльності, не

обмежуючи його межами району, області або країни;

- в процес агропромислової інтеграції втягується торговельний і фінансовий капітал, що забезпечує приплив інвестицій, необхідних для розвитку аграрної сфери [2].

Нині, в основному, інтеграційні об'єднання в агропромисловому комплексі функціонують у наступних формах – асоціації, агрохолдинги, агроконсорціуми та агроконцерни. Основним мотиваційним механізмом для формування інтегрованої кооперативної структури є збільшення прибутку членів-власників через зменшення трансакційних втрат.

Висновки і перспективи.

Таким чином, ефективно сформовані та функціонуючі вертикально інтегровані структури можуть стати пріоритетним напрямом реформування сільського господарства в сучасних умовах. Практична реалізація ідеї формування вертикально інтегрованих структур здатна забезпечити збалансований розвиток всіх основних ланок агропромислового комплексу. Це дозволить забезпечити стабільні конкурентні перспективи усіх інтегрованих суб'єктів.

Нині, агропромисловий сектор має значний потенціал для подальшого зростання та стабільного економічного розвитку. Саме створення вертикально інтегрованих об'єднань здатне забезпечити конкурентні переваги на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Отже, удосконалення відносин між учасниками інтеграційних процесів вимагає пошуку нових інструментів взаємодії, які мають стати напрямами подальших наукових досліджень. Серед них визначальне місце має бути відведене наступним питанням: формування ефективної системи економічних відносин між учасниками інтеграційних формувань; удосконалення форм агропромислової інтеграції, вирішення питань земельних відносин; покращення інвестиційного та інноваційного потенціалу країни тощо. Також перспективами подальших наукових досліджень мають стати питання перебудови аграрного виробництва, поглиблення спеціалізації аграрних підприємств, диверсифікація діяльності переробних підприємств, створення сучасних логістичних утворень, формування ринкової інфраструктури, впровадження сучасних екологічних вимог стандартизації та сертифікації продукції у сільськогосподарське виробництво.

Список використаних джерел

1. Зубець М.В., Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. та ін. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) ; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. К.: ННЦ "ІАЕ", 2011. 1008 с.
2. Коваленко О.М. Місце і роль інтегрованих об'єднань у механізмі реформування харчової галузі. *Ефективна економіка*. 2012. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3587> (дата звернення: 04.05.2019).
3. Курило В.І. Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій. *Економіка АПК*. 2014. №2. С. 87—92.
4. Лупенко Ю. О. Сучасний стан та перспективи розвитку міжнародної інтеграції аграрного сектору України: завдання агро економічної науки. *Економіка АПК*. 2015. №6. С. 5—12.
5. Манжура О.В. Інтеграційні процеси у сільськогосподарській кооперації України. *Менеджер*. 2014. №1(67). С.21-24. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3587> (дата звернення: 01.02.2019).
6. Минаков І.А. Кооперация и агропромышленная интеграция в АПК. М.: КолосС, 2007. 264 с.
7. Офіційний сайт Держкомстату України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 07.02.2019).
8. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки (на період до 2020 р.) з внесеними змінами і доповненнями НААН. К., 2012. URL: http://uaan.gov.ua/sites/default/files/strateg_do_2020r (дата звернення: 07.02.2019).
9. Табенська О.І. Сучасні інтеграційні процеси в аграрному комплексі України. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2013. №3(80). С.273-282.

Статтю отримано: 03.02.2019 / Рецензування 10.03.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Tetyana Kharchenko

Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Associate Professor
Department of Environmental Management and Entrepreneurship
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine

E-mail: t_kharchenko@ukr.net

VERTICAL INTEGRATION AS A FACTOR OF ENHANCING COMPETITIVENESS OF FARMING HOUSES

Abstract

Introduction. Globalization processes in economy, transition towards sustainable development model require new ways of adaption to competitive environment. In situation of uncertainty, competitiveness agriculture depends on opportunity of effective interaction between all members of creation and promotion of product from manufacturers of raw material to distribution. It is effective collaboration creates the conditions to elevate competitiveness of all stakeholders. Practice of existing vertically-integrated companies in Ukraine, suggests that this form of engagement can provide lengthy competitive advantages for all participants of association and improve the standard of sphere of the village.

Methods. The research is conducted on the basis of system and process approaches to the use of modern methods of change management. The works of domestic and foreign scientists are the materials for this study, as well as their own observations and developments. Such research methods are used in the written article as: comparative and analytical, observation, as well as statistical method of presenting information.

Results. The article describes current state and development prospects the agrarian sector of Ukraine, the main results of activity, analyzes a number of negative trends, that hinder of effective activity of agriculture production, including the reduction of gross production of agriculture, need to diversification of the market narrowing of financial base of development of the agriculture, reduction in the number of small agriculture. Position on promising directions of the development of agro-industry market, namely the establishment vertically-integrated groups.

Discussion. Future scientific researches should aim to find incentives for stimulating integrational ties in the agrarian sector of the Ukraine.

Keywords: integration, integration associations, economic effect, cost savings, development, profit, competitiveness.

References

1. Zubec, M.V., Sabluk, P.T., Mesel-Veseljak, V.Ja.,... Fedorov, M.M. (2011). Agrarnyj sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektivy rozvytku). M.V. Prysjazhnjuk, M.V. Zubec, P.T. Sabluk, V.Ja. Mesel-Veseljak, M.M. Fedorov (Eds.). Kyiv, Ukraine.
2. Kovalenko, O.M. (2012). Misce i rol integrovanyh objednan u mehanizmi reformuvannja harchovoi galuzi [The place and role of integrated associations in the food reforming mechanism]. *Efektivna ekonomika* [Effective economy], 5. *economy.nayka.com.ua*. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3587>.
3. Kurylo, V.I. (2014). Pro zmist ta spivvidnoshennja dejakyh agrarnyh definicij [About the content and ratio of some agrarian definitions]. *Ekonomika APK* [Economy of APK], 2, 87-92.
4. Lupenko, Ju.O. (2015). Suchasnyj stan ta perspektivy rozvytku mizhnarodnoi integracii agrarnogo sektoru Ukrainy: zavdannja agroekonomichnoi nauky [The current state and prospects of the development of international integration of the agrarian sector of Ukraine: the tasks of agro-economic science]. *Ekonomika APK* [Economy of APK], 6, 5-12.
5. Manzhura, O.V. (2014). Integracijni procesy u silskogospodarskij kooperacii Ukrainy [Integration processes in agricultural co-operation of Ukraine]. *Menedzher* [Manager], 1(67). *irbis-nbuv.gov.ua*. Retrieved from <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
6. Minakov, I.A. (2007). *Kooperacija i agropromyshlennaja integracija v APK* [Cooperation and agro-industrial integration in the agro-industrial complex]. Moscow, Russia: Kolos.
7. Oficijnyj sajт Derzhkomstatu Ukrainy. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Strategija rozvytku agrarnogo sektoru ekonomiky (na period do 2020 r.) z vnesenymy zminamy i dopovnennjamy NAAN. (2012). uaan.gov.ua/sites/default/files/strateg_do_2020_r. Retrieved from http://uaan.gov.ua/sites/default/files/strateg_do_2020_r.
9. Tabenska, O.I. (2013). Suchasni integracijni procesy v agrarnomu kompleksi Ukrainy [Modern international

processes in the agrarian complex of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prac VNAU* [Collection of scientific works of VNAU], 3(80), 273-282.

Received: 02.03.2019 / Review 03.10.2019 / Accepted 03.21.2019

УДК 658.29:631.115 (477)

JEL Classification: G29, A23, Q14, G32, L29

Хоменко Олександр
аспірант

Подільський державний аграрно-технічний університет
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: kentos@ua.fm

АНАЛІЗ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОЗНАК МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

Вступ. На сьогоднішній день постійні перепади економіки призводять до появи ризиків та загроз, які ведуть до збільшення небезпеки стосовно фінансової сфери діяльності молокопереробних підприємств. Ідентифікація ознак механізму управління фінансовою безпекою дасть можливість виявити зв'язки між фінансовими показниками діяльності, їх фінансової стійкості та платоспроможності та ефективною нейтралізацією фінансових ризиків та загроз.

Методи. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання. Дослідження здійснювалось за допомоги методів інтегрального аналізу, узагальнення, статистичного.

Результати. Проведений аналіз фінансових результатів діяльності молокопереробних підприємств дав змогу виявити тенденції фінансових показників, проаналізувати рівень фінансової безпеки підприємств, дослідити роботу менеджерів щодо використання потенціалу підприємств, забезпечення потреб у господарському і діловому розвитку, інтересів учасників управління, підвищення рівня конкурентоспроможності та дозволить розробити механізми управління фінансовою безпекою молокопереробних підприємств України. На основі проведеної інтегральної оцінки фінансового стану досліджуваних підприємств відображено інтереси учасників, а отриманий інтегральний показник фінансового стану характеризує інвестиційну привабливість підприємств.

Перспективи. Одержані результати дозволили окреслити рівень фінансової безпеки молокопереробних підприємств, розробити механізми управління фінансовою безпекою, що може бути використано молокопереробними підприємствами України.

Ключові слова: фінансова безпека, економічна безпека, управління фінансовою безпекою, загроза, ризик.

Вступ.

На сьогоднішній день кризові явища в економіці країни призводять до появи ризиків та загроз, що збільшує рівень небезпеки стосовно фінансової сфери діяльності молокопереробних підприємств. Ідентифікація ознак механізму управління фінансовою безпекою дасть можливість виявити зв'язки між фінансовими показниками діяльності, їх фінансової стійкості і платоспроможності та ефективною нейтралізацією фінансових ризиків та загроз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Засади управління фінансовою безпекою молокопереробних підприємств знайшли відображення у працях таких вітчизняних науковців, як: О. Ареф'єва, О. Барановський, І. Бланк, К. Горячова, О. Василик, С. Мочерний, М. Єрмошенко, Г. Козаченко, В. Мунтян, А. Штангрет та ін. Попри вже сформовану теоретико-методичну базу із питань дослідження управління фінансовою безпекою підприємств, складний характер фінансових відносин самих суб'єктів господарювання постійно спонукає до пошуку новітніх ідей в системі врегулювання даного питання.

Мета.

Метою роботи є проведення аналізу та дослідження аспектів ідентифікації ознак механізму управління фінансовою безпекою молокопереробних підприємств.

Методологія дослідження.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання. Були використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме: абстрактно-логічний, інтегрального аналізу, узагальнення, статистичний.

Результати.

Сучасний етап розвитку виробництва молочних продуктів в Україні характеризується неоднозначними темпами виробництва та постійним пошуком ефективних варіантів ведення господарства, що вимагає від керівників підприємств прийняття найраціональніших управлінських рішень для створення конкурентних переваг, збільшення частки ринку збуту виробленої продукції. Особливу увагу під час проведення аналізу діяльності молокопереробних підприємств потрібно приділити дослідженню фінансових результатів їх діяльності, що дасть змогу виявити тенденції фінансових показників, проаналізувати рівень фінансової безпеки підприємств, дослідити роботу менеджерів щодо використання потенціалу підприємств, забезпечення потреб у господарському і діловому розвитку, інтересів учасників управління, підвищення рівня конкурентоспроможності та дозволить розробити механізми управління фінансовою безпекою молокопереробних підприємств в Україні.

Корпоративне управління – це система відносин між органами товариства і його власниками (акціонерами) щодо управління діяльністю товариства.

Система корпоративного управління являє собою організаційну модель, за допомогою якої підприємство представляє і захищає інтереси своїх інвесторів.

Процес забезпечення фінансової безпеки підприємства базується на відповідному механізмі її управління, під яким розглядають сукупність станів та процесів, з яких складається управління щодо протидії небезпекам, загрозам та ризикам [1, с. 145].

Таким чином, логіко-структурна модель формування механізмів управління фінансовою безпекою підприємства повинна включати наступні механізми: організаційно-синергетичної інтеграції; вертикальної інтеграції, що використовує організаційно-адміністративний ресурс; горизонтальної інтеграції, що використовує функціональний ресурс, який забезпечує ефект мультиплікації; синергетичної орієнтації використання інтелектуальних ресурсів.

Узгоджена в часі і просторі дія всіх вищезазначених механізмів є необхідною умовою реалізації синергетичних ефектів у покращенні ефективності діяльності сучасних підприємств, інноваційний шлях розвитку яких складає ядро синергетичного менеджменту, технології управління в умовах ХХІ століття.

До складу механізму корпоративного управління фінансовою безпекою підприємства слід також включити критерії оцінювання рівня фінансової безпеки. Їх наявність дасть змогу якісно і кількісно оцінювати рівень фінансової безпеки на тому чи іншому підприємстві [2].

Усі перелічені елементи пов'язані між собою і складають єдиний механізм управління фінансовою безпекою підприємства (рис. 1).

Для здійснення оцінки фінансового стану ми обрали молокопереробні підприємства акціонерної форми власності, які розташовані у Західному регіоні України. На нашу думку для здійснення такої оцінки фінансового стану, доречним є застосування таких найбільш оптимальних фінансових коефіцієнтів, як: рентабельність операційної діяльності підприємства ($P_{6.1}$), рентабельність усієї діяльності підприємства ($P_{6.2}$), рентабельність активів ($P_{6.3}$), рентабельність виробничих фондів ($P_{6.4}$), рентабельність власного капіталу ($P_{6.5}$), рентабельність реалізованої продукції за чистим прибутком ($P_{6.6}$), коефіцієнт фінансової автономії (незалежності) ($K_{7.1}$), коефіцієнт фінансової стабільності ($K_{7.2}$), коефіцієнт фінансової стійкості ($K_{7.3}$), коефіцієнт абсолютної ліквідності (платоспроможності) ($K_{7.4}$).

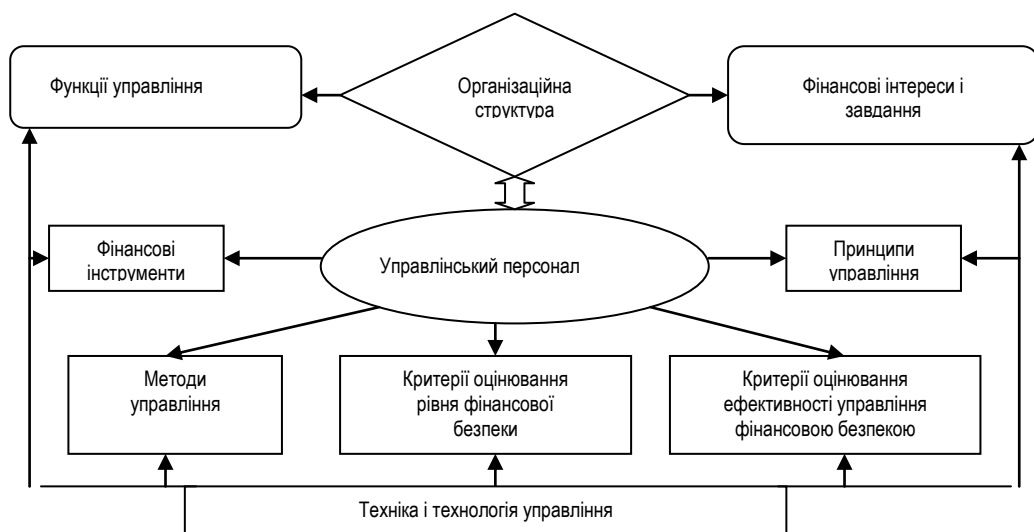

Рис. 1. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства*

*Джерело: [3].

На основі фінансових показників молокопереробних підприємств акціонерної форми власності за 2013-2017 роки проведемо інтегральну оцінку фінансового стану досліджуваних підприємств, що буде відображати інтереси учасників, а отриманий інтегральний показник фінансового стану характеризуватиме інвестиційну привабливість підприємств. Результати кореляційних зв'язків між фінансовими показниками за таблицею Чедокка, що зведені у кореляційну матрицю є помірними (табл. 1).

Таблиця 1. Кореляційні зв'язки між фінансовими показниками молокопереробних підприємств акціонерної форми власності за 2013-2017 роки*

	P _{6.1}	P _{6.2}	P _{6.3}	P _{6.4}	P _{6.5}	P _{6.6}	K _{7.1}	K _{7.2}	K _{7.3}	K _{7.4}
P _{6.1}	1									
P _{6.2}	-0,05014	1								
P _{6.3}	0,12487	0,95257	1							
P _{6.4}	0,15647	0,94439	0,99706	1						
P _{6.5}	0,18110	0,93433	0,98244	0,99355	1					
P _{6.6}	0,18313	0,95438	0,99185	0,99651	0,99463	1				
K _{7.1}	0,13473	0,71661	0,57596	0,60461	0,66342	0,66309	1			
K _{7.2}	0,25048	0,89672	0,82515	0,83312	0,85102	0,87581	0,89814	1		
K _{7.3}	-0,28984	-0,40455	-0,65366	-0,65295	-0,61707	-0,59814	0,15309	-0,17456	1	
K _{7.4}	-0,00076	0,87042	0,76167	0,78360	0,82739	0,82101	0,94995	0,91886	-0,08013	1

*Джерело: власні розрахунки на основі [4; 5].

Примітка: рівень значимості 48%.

Кореляційні зв'язки між фінансовими показниками є сильними у ПАТ «Деражнянський молочний завод» (75%), ПАТ «Львів'ясомолпроект» (78%); значимими – у ПАТ «Рахівський маслозавод» (52%), ПАТ «Тернопільський молокозавод» (61%), ПАТ «Львівський міський молочний завод» (50%), ПАТ «Чортківський сир завод» (61%); у інших молокопереробних підприємствах вибірки прослідковується помірний або слабкий кореляційний зв'язок між фінансовими показниками.

Розраховані інтегральні показники інвестиційної привабливості за даного розрахунку ранжуємо від меншого значення до більшого (табл. 2).

Таблиця 2. Рейтинг молокопереробних підприємств акціонерної форми власності за фінансовими коефіцієнтами, 2013-2017 рр.*

№ з/п	Підприємства	R	Місце в рейтингу
1.	ПАТ «Зарічненський молокозавод»	1,254633	1
2.	ПАТ «Прикарпатмолоко»	1,386019	2
3.	ПАТ «Тернопільський молокозавод»	1,489384	3
4.	ПАТ «Деражнянський молочний завод»	1,496749	4
5.	ПАТ «Львівський міський молочний завод»	1,552209	5
6.	ПАТ «Львівм'ясомолпроект»	1,647365	6
7.	ПАТ «Хмельницька маслосирбаза»	1,685280	7
8.	ПАТ «Дубномолоко»	1,717724	8
9.	ПАТ «Городенківський сирзавод»	1,847885	9
10.	ПАТ «Володимир-Волинський комбінат молочних продуктів»	1,895938	10
11.	ПАТ «Рава-Руський маслосизавод»	1,963217	11
12.	ПАТ «Рахівський маслосизавод»	2,006843	12
13.	ПАТ «Чортківський сирзавод»	2,418489	13
14.	ПАТ «Бродівський завод сухого знежиреного молока»	2,631962	14
15.	ПАТ «Острозький молокозавод»	2,933036	15
16.	ПАТ «Володимирецький молочний завод»	3,017832	16
17.	ПАТ «Дрогобицький молочний завод»	3,651377	17

*Джерело: власні розрахунки за даними [4; 5].

Управління фінансовою безпекою молокопереробних підприємств практично реалізовується завдяки фінансовій політиці підприємства.

Фінансова політика підприємства, як реалізація процесу управління фінансовою безпекою, включає багато складових (рис. 2).

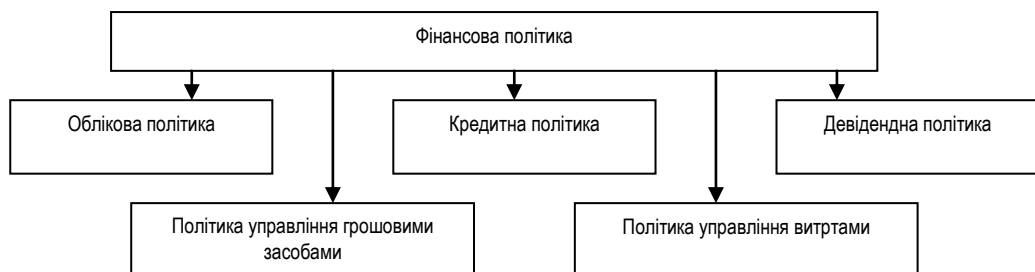

Рис. 2. Складові фінансової політики підприємства*

*Джерело: складено автором на основі [6].

В рамках кредитної політики вирішується питання про забезпечення оборотними засобами, а саме визначається розмір власного оборотного капіталу та потреба в залученому; необхідність залучення довгострокових кредитів; вивчається структура капіталу і фінансова стійкість підприємства.

Політика управління грошовими потоками пов'язана з оптимізацією залишків коштів на рахунках підприємства, мінімізацією розривів між надходженням коштів та їх використанням, застосуванням різноманітних схем розрахунків. Поняття «грошові потоки» вперше з'явилося в економічній науці після другої світової війни у США. Двоїста природа грошового потоку проявляється в тому, що він використовується для оцінки як доходності, так і ліквідності підприємства.

Політика управління витратами реалізується за допомогою системи планів та бюджетування, передбачає розробку кошторисів (бюджетів) за основними елементами витрат і здійснення ефективного контролю за їх виконанням [7; 8].

Дивідендна політика повинна призвести до рівноваги інтересів як власників, так і менеджерів та інвесторів у відповідності до теорії агентських відносин, а також теорії портфелю, теорії структури капіталу з метою максимізації ціни підприємства. За цих умов можливі наступні варіанти дивідендної політики:

- дивіденди як постійний процент від прибутку;
- дивіденди як фіксовані виплати;
- дивіденди як виплати гарантованого мінімуму та екстра дивіденди;
- дивіденди як виплати акціями.

За проведенням аналізом дивідендної політики молокопереробних підприємств акціонерної форми власності за період 2013-2017 роки, показник чистого прибутку на 1 акцію мав тенденцію до зростання, рівень рентабельності акцій був позитивний у 6 підприємствах вибірки (ПАТ «Деражнянський молочний завод», ПАТ «Хмельницька маслосирбаза», ПАТ «Зарічненський молокозавод», ПАТ «Тернопільський молокозавод», ПАТ «Чортківський сирзавод» ПАТ «Городенківський сирзавод»), у інших підприємствах показник чистого прибутку на 1 акцію мав негативну тенденцію, рівень рентабельності акцій був негативним.

За показниками дивідендної політики за 2013-2017 роки показник середньорічної кількості простих акцій на молокопереробних підприємствах акціонерної форми власності не змінювався. Найбільшу кількість простих акцій мали такі підприємства, як: ПАТ «Тернопільський молокозавод» – 375000000 шт., ПАТ «Городенківський сирзавод» – 7520000 шт., ПАТ «Володимир-Волинський комбінат молочних продуктів» – 4091480 шт., ПАТ «Чортківський сирзавод» 2884500 шт., ПАТ «Дубномолоко» – 2683750 шт., ПАТ «Деражнянський молочний завод» – 2586708 шт.; найменша кількість акцій у ПАТ «Дрогобицький молочний завод» 13216 шт., ПАТ «Львівм'ясомолпроект» – 80000 шт. (таблиця 3).

Таблиця 3. Середньорічна кількість простих акцій молокопереробних підприємств акціонерної форми власності за 2013-2017 роки*

№ п/п	Підприємство	Кількість акцій, шт.
1	ПАТ «Деражнянський молочний завод»	2586708
2	ПАТ «Хмельницька маслосирбаза»	138448
3	ПАТ «Володимир-Волинський комбінат молочних продуктів»	4091480
4	ПАТ «Рахівський маслозавод»	480000
5	ПАТ «Прикарпатмолоко»	1700000
6	ПАТ «Зарічненський молокозавод»	960305
7	ПАТ «Острозький молокозавод»	911400
8	ПАТ «Володимирецький молочний завод»	462511
9	ПАТ «Дубномолоко»	2683750
10	ПАТ «Тернопільський молокозавод»	375000000
11	ПАТ «Львівський міський молочний завод»	83680
12	ПАТ «Бродівський завод сухого знежиреного молока»	705980
13	ПАТ «Дрогобицький молочний завод»	13216
14	ПАТ «Львівм'ясомолпроект»	80000
15	ПАТ «Рава-Руський маслозавод»	285715
16	ПАТ «Чортківський сирзавод»	2884500
17	ПАТ «Городенківський сирзавод»	7520000

*Джерело: власні розрахунки за даними [4; 5].

З метою комплексного формування механізму управління фінансовою безпекою молокопереробного підприємства необхідно переосмислити конкретні завдання існуючих елементів механізму, орієнтувати їх на виконання завдань, пов'язаних із забезпеченням фінансової безпеки підприємства, і відповідно до цього реструктурувати ці складові.

Висновки і перспективи.

Наведені підходи до визначення сутності механізму управління фінансовою безпекою молокопереробного підприємства надають можливість розкрити процес і конкретні завдання при формуванні цього механізму.

Таким чином, проведення аналізу та дослідження ідентифікації ознак механізму управління фінансовою безпекою молокопереробних підприємств дає можливість виявити зв'язки між фінансовими показниками діяльності, їх фінансової стійкості та платоспроможності, що в свою чергу призведе до ефективної нейтралізації фінансових ризиків та загроз.

Список використаних джерел

1. Мойсеєнко І.П. Механізм управління фінансово-економічною безпекою підприємства. *Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць*. Львів: РВВ НЛТУ України. 2011. Вип. 21.02. С. 141–146.
2. Картузов Є.П. Аналіз механізму управління фінансовою безпекою підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. №7 (133). 2012. С. 118-124.
3. Єрмошенко М.М., Горячева К.С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство: Наукова монографія. К. Національна академія управління. 2010. 232 с.
4. Державна служба статистики України. 2017. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення : 20.12.2018).
5. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. 2017. URL : <https://smida.gov.ua>. (дата звернення : 20.12.2018).
6. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. Київ : Эльга, Ника-Центр, 2004. 784 с.
7. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Київський національний університет технологій та дизайну. Київ : Київський національний університет технологій та дизайну, 2006. 174 с.
8. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства. Львів, 2011. 380 с.

Статтю отримано: 25.12.2018 / Рецензування 02.02.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Aleksandr Khomenko
Postgraduate Student
State Agrarian and Engineering University in Podilya
Kamianets-Podilskiy, Ukraine
E-mail: kentos@ua.fm

ANALYSIS OF AUTHENTICATION OF SIGNS OF MECHANISM MANAGEMENT OF ENTERPRISES ON PROCESSING OF MILK FINANCIAL SAFETY

Abstract

Introduction. For today a problem in the permanent overfalls of economy results in appearance of risks and threats which result in the increase of danger in relation to the financial sphere of activity of enterprises on processing of milk. Authentication of signs of mechanism management financial safety will enable to find out connections between financial performance indicators, them financial firmness and solvency and by effective neutralization of financial risks and threats.

Methods. Methodological basis of research is a dialectical method of scientific cognition. The scientific and special methods of research are used, namely: abstractly logical, integral analysis, generalization, statistical.

Results. Conducted analysis of financial results of activity of enterprises on processing of milk, enables to find out the tendencies of financial indexes, analyse financial strength of enterprises security, probe work of managers in relation to the use of potential of enterprises, providing of necessities, in economic and business development, interests of participants management, increase of level of competitiveness, and will allow to develop the mechanisms management of enterprises financial safety on processing of milk of Ukraine. On the basis of conducted integral estimation of the financial state of the probed enterprises, interests of participants are represented, and the integral index of the financial state is got characterizes

the investment attractiveness of enterprises.

Discussion. The got results allowed to outline financial strength of enterprises security on processing of milk, to develop the mechanisms management financial safety which can be used enterprises on processing of milk in Ukraine.

Keywords: financial safety, economic security, management, threat, risk, financial safety.

References

1. Moyseenko, I.P. (2011). *Mehanizm upravlinnya finansovo-ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryemstva* [Mechanism of management of financial and economic security of the enterprise]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukraini: zbirnyk naukovo-tehnichnyh prats* [Scientific herald of NFTU of Ukraine: collection of scientific and technical works], 21.02, 141–146.
2. Kartuzov, E.P. (2012). *Analiz mehanizmu upravlinnya finansovoyu bezpekoyu pidpryemstva* [Analysis of the mechanism of financial security management of the enterprise]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual problems of the economy], 7 (133), 118-124.
3. Yermoshenko, M.M., & Goryacheva, K.S. (2010). *Finansova skladova ekonomichnoi bezpeky: derzhava i pidpryemstvo: Naukova monografiya* [Financial component of economic security: state and enterprise: scientific monograph]. Kyiv, Ukraine: Natsionalna akademiya upravlinnya.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2017). <http://www.ukrstat.gov.ua>. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Agentstvo z rozvytku infrastruktury fondovogo rynku Ukrainy. (2017). <https://smida.gov.ua>. Retrieved from <https://smida.gov.ua>.
6. Blank, I.A. (2004). *Upravlenie finansovoy bezopasnostyu predpriyatiya* [Enterprise financial security management]. Kyiv, Ukraine: Elga, Nika-Tsentr.
7. Goryacheva, K.S. (2006). *Mehanizm upravlinnya finansovoyu bezpekoyu pidpriemstva*. *Candidate's thesis*. Kiyivskiy natsionalniy universitet tehnologiy ta dizaynu. Kyiv.
8. Moyseenko, I.P., & Marchenko, O.M. (2011). *Upravlinnya finansovo-ekonomichnoyu bezpekoyu pidpriemstva* [Management of financial and economic security of the enterprise]. Lviv, Ukraine.

Received: 12.25.2018 / Review 02.02.2019 / Accepted 03.21.2019

УДК 330.342.1
JEL Classification P21

Чикуркова Алла

д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту, публічного управління і адміністрування
Подільський державний аграрно-технічний університет
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: Alladomanchuk@gmail.com

Горіховський Максим

к.е.н., завідувач з навчальної і практичної підготовки та працевлаштування
Подільський державний аграрно-технічний університет
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: maksym@i.ua

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

Вступ. В умовах ринкової економіки метою будь-якого виробництва є отримання максимально можливого прибутку. Тому впевнено можуть розбудовувати свою виробничо-фінансову діяльність тільки ті підприємства, які отримують від неї найвищий економічний результат. Ті ж підприємства, які працюють неефективно, з низьким рівнем рентабельності або й взагалі збитково, нежиттєздатні. Найбільших труднощів зазнають виробники неякісної продукції або неефективні підприємства. Проте, наймогутніші фірми можуть у важкий час процвітати, оскільки до них відходять сегменти ринку, що раніше обслуговувалися конкурентами, які розорилися.

Як показав досвід останніх років, більшість сучасних підприємств не готові до ведення конкурентної боротьби. Одним з ключових факторів, які визначили складність положення, є відсутність систематизованих уявлень щодо конкурентних переваг, як їх створити та за допомогою яких методів втілити. Сучасна теорія конкуренції, яка має багато практичних положень, є потужною науковою базою для вирішення важливих проблем у системі управління конкурентоспроможністю.

Методи. При проведенні дослідження використовувалися такі методи, як: монографічний, статистичний, розрахунково-конструктивний.

Результати. Проведене дослідження сутності поняття конкурентоспроможності та визначення її рівня в контексті розвитку фермерських господарств та забезпечення реалізації їх стратегічних цілей діяльності. Обґрунтовані складові управління конкурентоспроможністю фермерських господарств. Наведені результати розрахунку рейтингу рівня економічного розвитку фермерських господарств та обґрунтовані стратегії розвитку фермерських господарств Хмельницької області.

Перспективи. Підвищення ефективності організації в довгостроковій перспективі, насамперед, залежить від вибору та впровадження стратегії розвитку господарства. Оскільки конкурентоспроможність підприємства залежить як від його діяльності, так і зовнішнього середовища, необхідно виділяти і аналізувати чинники, які справляють значний вплив. Пріоритетними напрямками підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств є впровадження геоінформаційних систем, створення обслуговуючого кооперативу та союзу аграріїв, що стане важливим завданням наукових досліджень на перспективу.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, конкурентоспроможність, система управління, земельні ресурси, виробництво, розвиток.

Вступ.

Реформування економічних відносин, розвиток нових форм господарювання на засадах приватної власності спричинили розвиток фермерських господарств. Нині діяльність фермерських господарств відзначається нестабільністю. Забезпечення ефективної діяльності фермерських господарств вимагає вирішення цілого комплексу питань з підвищення їх конкурентоспроможності, обґрунтування перспектив розвитку, впровадження нових методів управління, розробки відповідних заходів, які б дозволили їм пристосуватися до жорстких умов конкурентної боротьби.

Конкурентоспроможність економіки визначається конкурентоспроможністю господарюючих суб'єктів різних галузей економіки. Можливість господарюючого суб'єкта працювати у динамічному конкурентному середовищі з позитивною динамікою є результатом чітко вибудованої системи управління конкурентоспроможністю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Що стосується проблем системи управління конкурентоспроможності підприємств, то їх вирішенню присвячено наукові праці таких видатних вчених-економістів, як: Беляєва Н. [1], Чикуркова А. [2], Горіховський М. [2: 3], Шубін О. [4], Авраменко Ю. [7], Малік М. [8], Нужна О. [8], Овчиннікова В.О. [9], Науменко М. [10], Рига О. [10], Воловельська І. [11], Дикань В. [11], Маковоз О. [11]. Проте перед фахівцями у сфері управління сільськогосподарськими підприємствами ще стоїть багато невирішених задач управління конкурентоспроможністю, формування і реалізації конкурентних переваг, що потребують швидкого та правильного розв'язання для забезпечення ефективних умов функціонування підприємств в аграрному секторі економіки.

Мета.

Метою даного дослідження є аналіз публікацій, які висвітлюють теоретичні і методичні підходи до сутності та методичних аспектів формування системи управління конкурентоспроможністю для їх узагальнення та формулювання власного бачення перспектив впровадження сучасних методів зміцнення конкурентних позицій сільськогосподарських підприємств на ринку.

Методологія дослідження.

Дослідження системи управління конкурентоспроможністю на підприємствах здійснювалося за допомогою системного та процесного підходів. Матеріалами даного дослідження виступили праці зарубіжних вчених, а також власні спостереження і напрацювання. При проведенні досліджень використовувалися методи аналогії, моделювання, статистичної аналітики, експерименту і спостереження.

Результати.

Еволюція систем управління підприємством проходила паралельно із змінами умов діяльності підприємств, підвищенням рівня нестабільності зовнішнього середовища. Таким чином, з часом система стратегічного управління підприємством все більш ускладнювалася і змінювався зміст стратегії підприємства, що є одним з елементів механізму стратегічного управління, та розробляється в процесі здійснення стратегічного управління.

Стратегія підприємства – це система заходів, яка розрахована на перспективу і забезпечує досягнення конкурентних цілей шляхом координації й розподілу ресурсів підприємства. По суті, стратегія – це координуючий, об'єднуючий фактор між цілями і ресурсами фірми [1, с. 54].

Як показали дослідження, досягнення стратегічних цілей у сфері розвитку форм господарювання та інтеграції виробництва потрібно здійснювати шляхом формування виробничих структур, які за своєю організаційною формою і розміром відповідають найкращим аналогам у сфері світового досвіду ведення сільського господарства: сільськогосподарські підприємства – американській та колишній радянській; фермерські господарства – європейській; особисті селянські господарства, господарства населення – японській та китайській організаційним формам [2, с. 25; 3, с. 6].

Результативність стратегічної адаптації підприємства обумовлена рівнем невизначеності зовнішнього середовища, який залежить від об'єктивних ознак його нестабільності й суб'єктивних аналітико-інформаційних й аналітико-прогностичних можливостей. Ознаками нестабільності середовища виступають варіативність, динамічність змін, які визначають межі відхилень, швидкість

і плавність значимих для підприємства зовнішніх процесів [4, с. 267].

Розвиток фермерських господарств, визначених згідно Закону України «Про фермерське господарство», відбувається на основі дотримання виробничих стандартів ведення сільськогосподарського виробництва. Фермерські господарства формуються переважно на сімейній основі у напрямі забезпечення раціональних їх розмірів – 350-400 га, за обов'язкового розвитку тваринництва, крім вузькоспеціалізованих. Їх пропорції й розміри формуватимуться залежно від спеціалізації регіонів і місцевих умов, наявності трудових ресурсів, кваліфікованих кадрів, місцевих традицій тощо на основі створення рівних економічних умов розвитку для усіх форм господарювання, забезпечення прибуткового ведення сільського господарства, спроможного розвиватися на принципах розширеного відтворення [5; 6].

Нами обґрунтовані на рис. 1 складові управління конкурентоспроможністю фермерських господарств.

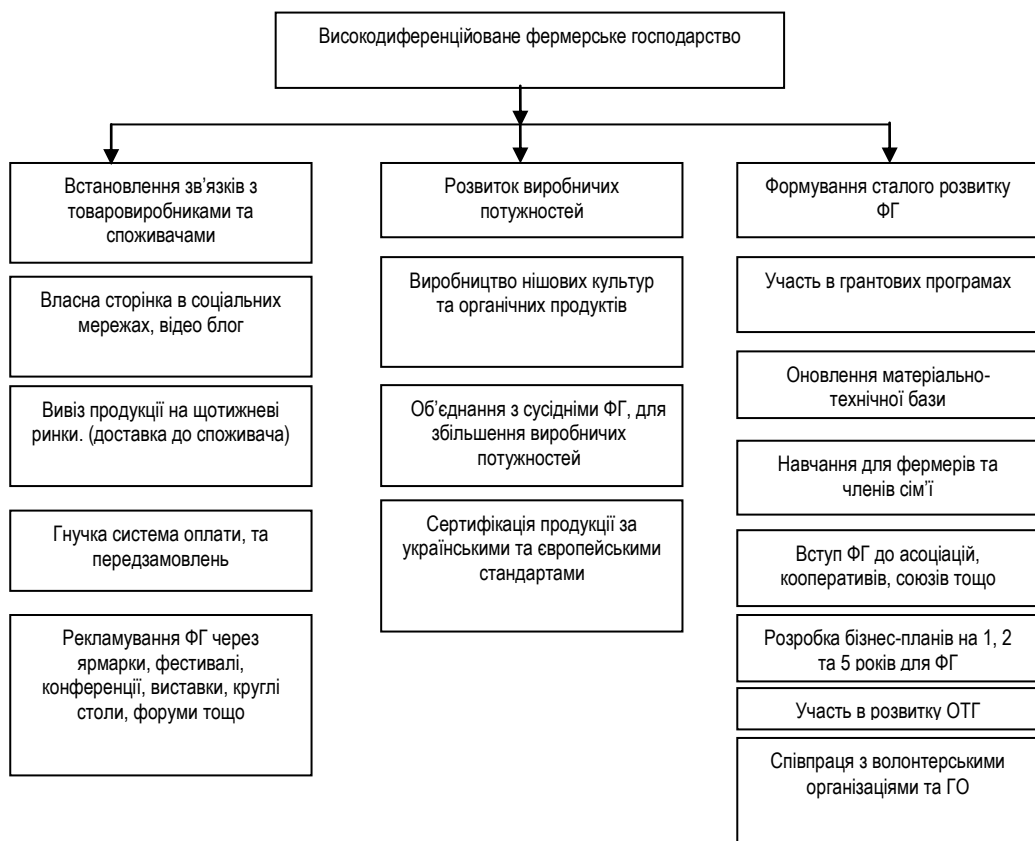

Рис. 1. Складові управління конкурентоспроможністю фермерських господарств*

*Джерело: складено автором.

Конкурентоспроможність фермерського господарства характеризує можливості і динаміку його пристосування до умов ринкової конкуренції. Проведені дослідження показують, що на сьогоднішній день не розроблені загальні методи оцінки конкурентоспроможності фермерського господарства, що створює серйозні проблеми при управлінні нею. У свою чергу, нерозривний зв'язок фермерського господарства з економічними та соціальними процесами відображається в

пропонованих методах оцінки його конкурентоспроможності, що дозволяють приймати виважені управлінські рішення стосовно передових стратегій їх ринкової поведінки та підвищити їх соціально-економічну значимість [7].

Конкурентоспроможність фермерського господарства, як окремого аграрного підприємства, виступає узагальнюючою оцінкою його конкурентних переваг в частині ресурсного потенціалу, здатності задовольняти споживчий попит та досягнутої завдяки цьому ефективності функціонування господарської системи на момент чи протягом періоду оцінювання. Це зумовлює роль оцінки як одного з головних інструментів управління конкурентоспроможністю фермерського господарства [8, с. 38].

Для оцінки рівня конкурентоспроможності фермерських господарств нами було визначено комплексний рейтинг їх економічного розвитку. В основу методики визначення комплексного рейтингу рівня економічного розвитку фермерських господарств нами було закладено такі основні принципи: комплексність оцінки, що забезпечує облік найважливіших складових рівня економічного розвитку; досягнення максимальної інформативності результатів оцінки рівня економічного розвитку підприємства з позицій прийняття адекватних рішень на різних рівнях управління; достовірність і порівнянність вихідних даних при виборі базових показників розвитку.

Для визначення комплексного рейтингу економічного розвитку фермерських господарств нами були розраховані рейтинг економічного зростання; рівня рентабельності фермерських господарств у рослинництві; рейтинг придатності основних засобів (табл. 1).

Таблиця 1. Рейтинг рівня економічного розвитку фермерських господарств за 2012-2016 рр.*

Підприємство	Рейтинг економічного зростання	Рейтинг рівня рентабельності фермерських господарств у рослинництві	Рейтинг придатності основних засобів	Значення комплексного рейтингу економічного зростання (спад)	Рейтинг фермерських господарств
ФГ "Подільська марка" Дунаєвського району	1,37	0,26	0,35	1,98	4
ФГ "Стожари" Красиївського району	0,01	0,23	0,12	0,36	19
ФГ "Колос" Полонського району	1,53	0,40	0,25	2,18	3
СФГ "Клепаці" Славутського району	2,71	0,32	0,40	3,43	1
СФГ "Лан" Славутського району	1,94	0,28	0,38	2,60	2
СФГ "Світанок" Славутського району	1,31	0,39	0,41	2,10	7
ФГ "Обрій" Славутського району	1,28	0,31	0,38	1,98	8
ФГ "Кунчанський" Теофіпольського району	1,32	0,25	0,40	1,97	6
ФГ "Дружба" Білогірського району	0,39	0,52	0,18	1,09	11
ФГ "Є-Надія" Дунаєвського району	0,22	0,34	0,2	0,75	13
СФГ "Захарчука В.А." Ізяславського району	1,37	0,33	0,24	1,94	5
СФГ "Дубового О.А." Лeticівського району	0,08	0,33	0,1	0,51	17
ФГ "Чернишова І.Г." Новоушицького району	0,19	0,33	0,26	0,78	15
ФГ "Полонське" Полонського району	0,19	0,31	0,3	0,80	16
ФГ "Світоч" Славутського району	0,21	0,63	0,29	1,13	14
ФГ "Огреба О.В." Староконстантинівського району	0,34	0,34	0,31	0,99	12
ФГ "Случ" Старокос-тятинівського району	0,47	0,37	0,2	1,04	10
ФГ "Миколайця О.Д." Старосинявського району	0,07	0,33	0,14	0,54	18
ФГ "Колос-Агро" Кам'янець-Подільського району	0,64	0,35	0,4	1,39	9

*Джерело: розрахунки автора.

Розподіл рейтингових місць досліджуваних господарств за 2012-2016 рр. представлено у вигляді діаграми (рис. 2).

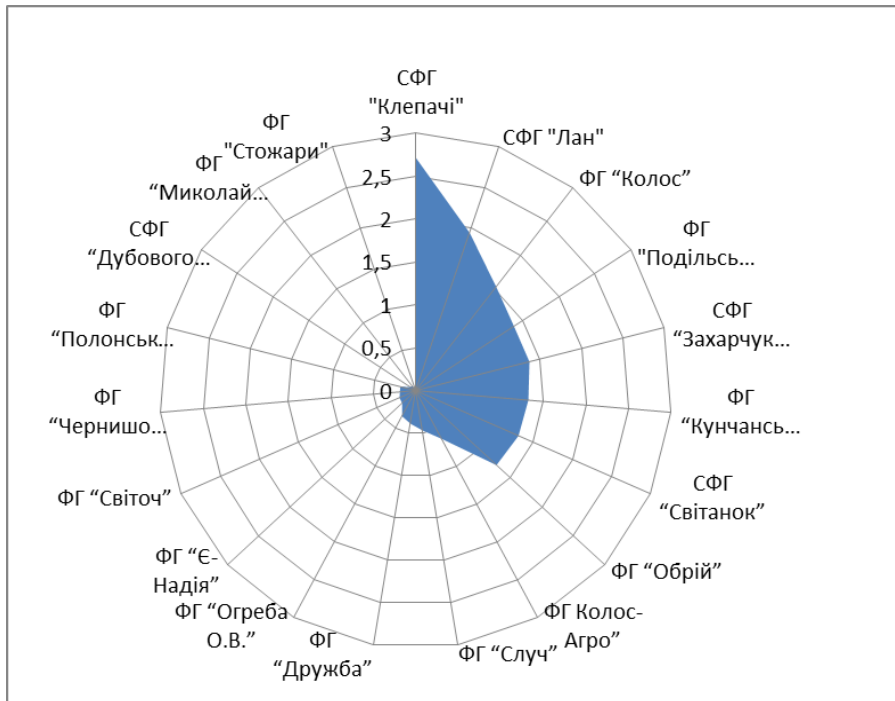

Рис. 2. Розподіл рейтингових місць досліджуваних господарств за 2012-2016 рр.*

*Джерело: розрахунки автора.

Досліджувані нами фермерські господарства умовно можна розподілити на три групи і для кожної з цих груп нами були сформовані відповідні стратегії. До першої групи пропонуємо віднести фермерські господарства, в яких рейтингове до 1, до другої групи – з рейтингом від 1 до 2, і третя група – від 2 (табл. 2).

Так, для фермерських господарств першої групи – з напруженим фінансовим станом або для тих, що знаходяться на межі банкрутства, потрібна стратегія реструктуризації. Основною метою для них є пошук шляхів виходу з кризової ситуації, стабілізація економічного становища, вхід в союз аграріїв та перехід до іншої базової стратегії. Зокрема, стратегія реструктуризації не може бути довгостроковою, оскільки не відповідає економічним цілям господарюючого суб'єкта [9, с. 100].

Для другої групи фермерських господарств, які займають суттєвий сегмент на ринку виробництва сільськогосподарської продукції та є фінансово стійкими, для досягнення беззбиткового виробництва необхідно застосувати стратегію стабілізації. Ця стратегія, насамперед, передбачає вирівнювання обсягів продажу, прибутку та інших важливих показників господарської діяльності з подальшим їх підвищенням.

Фермерське господарство третьої групи можна віднести за рівнем конкурентоспроможності до лідера, оскільки воно зайняло стійку позицію на ринку, володіє конкурентними перевагами та має стабільне фінансове становище. Даному господарству, незважаючи на його успішне функціонування, необхідна розробка стратегії розвитку й утримання конкурентних переваг.

Таблиця 2. Стратегії розвитку фермерських господарств Хмельницької області*

Групи підприємств	Базові стратегії
ФГ "Колос-Агро" Кам'янець-Подільського району, ФГ "Случ" Староконстянтинівського району, ФГ "Дружба" Білогірського району, ФГ "Огреба О.В." Староконстянтинівського району, ФГ "Є-Надія" Дунаєвецького району, ФГ "Світоч" Славутського району, ФГ "Чернишова І.Г." Новоушицького району, ФГ "Полонське" Полонського району, СФГ "Дубового О.А." Летичівського району, ФГ "Миколайця О.Д." Старосинявського району, ФГ "Стожари" Красилівського району	Стратегія реструктуризації: - скорочення частки ринку; - поступове закриття неприбуткових виробництв; - скорочення витрат і відсікання зайвого; - мінімальні капіталовкладення; - коротко- та довгострокова реструктуризація; - вхід в союз аграріїв.
СФГ "Лан" Славутського району, ФГ "Колос" Полонського району, ФГ "Подільська марка" Дунаєвецького району, СФГ "Захарчука В.А." Ізяславського району, ФГ "Кунчанський" Теофіпольського району, СФГ "Світанок" Славутського району, ФГ "Обрій" Славутського району	Стратегія стабілізації: - захист наявної частки ринку - підвищення прибутковості; - збільшення обсягів реалізації продукції; - підтримка виробничого потенціалу підприємств на досягнутому рівні; - пошук резервів підвищення ефективності виробництва; - вхід в союз аграріїв.
СФГ "Клепачі" Славутського району	Стратегія економічного зростання: - розвиток ринку та розширення його меж; - підвищення якості продукції за рахунок впровадження нових технологій; - диверсифікація виробництва; - вертикальна та горизонтальна інтеграція; - експорт продукції.

*Джерело: розроблено автором.

Вирішення завдань забезпечення стратегічної стійкості підприємства залежить від досягнення двох основних складових сталого розвитку: забезпечення безпеки (зниження ймовірності збоїв в різних підсистемах підприємства) та підвищення адаптивності (розвитку здатності відновлювати основні показники діяльності). Одним із напрямів стратегічного управління підприємством виступає стійкість до нестабільності зовнішнього та внутрішнього середовища. Так, базисом підвищення безпеки функціонування підприємства є створення системи захисту від збоїв, заснованої на прогнозуванні, своєчасному виявленні та усуненні негативних ситуацій. Така система повинна передбачати обов'язкове включення всього персоналу в роботу по забезпеченню безпеки підприємства, а також співпрацю з торговими партнерами, органами державного і муніципального управління та навіть з конкурентами [10, с. 225].

Одним із факторів сталого розвитку підприємства можна назвати корпоративну культуру. Адже згуртованість колективу, активність, бажання подолати труднощі, які стоять перед підприємством, пошук інноваційних рішень та інші компоненти корпоративної культури в значній мірі визначають ефективність, конкурентоспроможність та стійкість підприємства [11, с. 126].

Кооперація на аграрному ринку дозволить власникам фермерських господарств забезпечити посилення попиту на продукцію; узгодити обсяги постачання та якості продукції відповідно до попиту на неї; посилити конкурентоспроможність та ефективність у маркетингових каналах; досягти більшого контролю над маркетинговим каналом та посилення впливу власників фермерських господарств на цей канал; найбільш повно використовувати часові та просторові чинники; підвищити ефективність використання ресурсного потенціалу.

Висновки і перспективи.

Отже, конкурентоспроможність підприємств відображає їх здатність проявляти гнучкість, адаптивність до постійних змін зовнішнього середовища з метою збільшення, зменшення, або збереження займаної частки ринку для інтеграції планів бізнесу і стратегій розвитку регіонів. Оскільки конкурентоспроможність підприємства залежить як від його діяльності, так і зовнішнього середовища, необхідно виділяти і аналізувати чинники, які справляють значний вплив.

Пріоритетними напрямками підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств є впровадження геоінформаційних систем, створення обслуговуючого кооперативу та створення союзу аграріїв, що стане важливим завданням наукових досліджень на перспективу.

Список використаних джерел

1. Беляєва Н. С. Стратегія підприємства як елемент механізму стратегічного управління. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2015. С. 54-56.
2. Чикуркова А.Д., Горіховський М.В. Конкурентоспроможність як складова розвитку фермерських господарств: теоретичний аспект. *Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»*. 2016. №12. С. 5-9.
3. Горіховський М.В. Використання форсайт-технологій в управлінні фермерським господарством. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. № 11. С. 24-27.
4. Шубін О. Стратегічне управління як основна частина системи менеджменту підприємства. *Журнал європейської економіки*. 2003. №4. С. 467-472.
5. Про фермерське господарство: Закон України / Відомості Верховної Ради України. Київ: Парлам. вид-во, 2003. 45.
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України / Відомості Верховної Ради Київ: Парлам.вид-во, 2018, 37.
7. Авраменко Ю.О. Оцінка конкурентоспроможності фермерських господарств. *Ефективна економіка*. № 4. 2017. С. 87-93.
8. Малік М.Й., Нужна О.А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія. К.: ННЦ «ІАЕ», 2007. 270с.
9. Овчиннікова В.О. Концептуальні положення управління стратегічним союзом. Інноваційна діяльність та економічна безпека підприємств : колективна монографія ; за заг. ред. Л. М. Савчук. Дніпро: Пороги, 2017. С. 97-110.
10. Науменко М.О., Рига О.С. Підходи до забезпечення стратегічного управління підприємства в умовах нестійкого середовища. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. №63. С. 223-228.
11. Дикань В.Л., Воловельська І.В., Маковоз О.В. Економічна безпека підприємства: навч. посібник. Харків: УкрДАЗТ, 2011. 266 с.

Статтю отримано: 15.01.2019 / Рецензування 27.02.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Alla Chykurkova

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Department
Department of management and public administration
State Agrarian and Engineering University in Podilya
Kamianets-Podilskiy, Ukraine

E-mail: alladomanchuk@gmail.com

Maksym Gorikhovskiy

Ph.D. (in Economics), Head of Department
Department of Study, Production Training and Employment
State Agrarian and Engineering University in Podilya
Kamianets-Podilskiy, Ukraine

E-mail: maksym@i.ua

MANAGEMENT SYSTEM FOR AGRICULTURAL ENTERPRISES COMPETITIVENESS

Abstract

Introduction. The purpose of any production is to get the most possible profits in a market economy. Therefore, they can confidently develop their production and financial activities only those enterprises that receive from it the highest economic result. Those companies that work inefficiently, with a low profitability or are generally loss-making, are not viable. Producers of low-quality products or inefficient enterprises experience the greatest difficulties. However, the most powerful firms can flourish in a difficult time, because they go to segments of the market, which previously served by competitors who were ruined.

As the experience of recent years has shown, most modern enterprises are not ready for competitive struggle. One of the key factors that determined the complexity of the situation is the lack of systematic representations about competitive advantages, how to create them and with which methods to implement them. The modern theory of competition, which has many practical provisions, is a powerful scientific base for solving important problems in the system of competitiveness management.

Methods. The following methods are used when conducting the study: monographic, statistical, calculation and constructive.

Results. The study of the essence of the concept of competitiveness and determination of its level in the context of development of farms and ensuring the realization of their strategic goals of the activity has been carried out. The constituents of the management of the competitiveness of farms are substantiated. The results of calculating the rating of the level of economic development of farms and the grounded development strategies of the farms of the Khmelnytskyi region are presented.

Discussion. Increasing the efficiency of the organization in the long run depends, first of all, on the choice and implementation of the economic development strategy. Since the competitiveness of the company depends both on its activity and on the external environment, it is necessary to allocate and analyze the factors that have a significant impact. Priority directions for improving the competitiveness of farms are the introduction of geoinformation systems, the establishment of a servicing cooperative and the union of farmers, which will become an important task of scientific research into the future.

Keywords: agricultural enterprises, farms, competitiveness, management system, land resources, production, development.

References

1. Byelyayeva, N.S. (2015). Stratehiya pidpryyemstva yak element mekhanizmu stratehichnoho upravlinnya [Enterprise strategy as an element of the strategic management mechanism]. *Naukovyy isnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomiczni nauky»* [Scientific Herald of Kherson State University. Series «Economic Sciences»], 1, 54-56.
2. Chyurkova, A.D., & Horikhovskiy, M.V. (2016). Konkurentospromozhnist yak skladova rozvytku fermerskykh hospodarstv: teoretychnyi aspekt [Competitiveness as a component of farm development: a theoretical aspect]. *Naukovyi zhurnal «Prychornomorski ekonomichni studii»* [Scientific Journal «Black Sea Economic Studies»], 12, 5-9.
3. Horikhovskiy, M.V. (2017). Vykorystannia forsait-tekhnologiy v upravlinni fermerskym hospodarstvom [Using foresight technologies in farm management]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo* [Scientific Herald of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy], 11, 24-27.
4. Shubin, O. (2003). Stratehichne upravlinnya yak osnovna chastyna systemy menedzhmentu pidpryyemstva [Strategic management as the main part of the enterprise management system]. *Zhurnal yevropeyskoy ekonomiky* [Journal of the European Economy], 4, 467-472.
5. Zakon Ukrainy Pro fermerske hospodarstvo: pryiniaty 19 cherv. 2003 roku № 973-IV. (2003, June 19). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 45, 363.
6. Zakon Ukrainy Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deyakykh zakoniv Ukrainy shchodo stymulyuvannya utvorennia ta diyalnosti simeynykh fermerskykh hospodarstv: pryiniaty 23 lyst. 2018 roku № 2628-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady*, 49, 399.
7. Avramenko, Yu.O. (2017). Otsinka konkurentospromozhnosti fermerskykh hospodarstv [Assessment of the competitiveness of farms]. *Efektivna ekonomika* [Effective Economy], 4, 87-93.
8. Malik, M.Y., & Nuzhna, O.A. (2007). Konkurentospromozhnist ahramykh pidpryyemstv: metodolohiya i

mekhanizmy [Competitiveness of agrarian enterprises: methodology and mechanisms]. Kyiv, Ukraine: NNTS «IAE».

9. Ovchynnikova, V.O. (2017). *Kontseptualni polozhennya upravlinnya stratehichnym soyuzom* [Conceptual provisions for managing a strategic alliance] *Innovatsiyna diyalnist ta ekonomichna bezpeka pidpryyemstv*. Dnipro, Ukraine: Porohy, 97-110.

10. Naumenko, M.O., & Ryha, O.S. (2018). *Pidkhody do zabezpechennya stratehichnoho upravlinnya pidpryyemstva v umovakh nestiykoho seredovyshcha* [Approaches to ensuring strategic management of an enterprise in an unstable environment]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti* [Bulletin of the Economy of Transport and Industry], 63, 223-228.

11. Dykan V.L., Volovelska, I.V., & Makovoz, O.V. (2011). *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva* [Economic security of the enterprise]. Kharkiv, Ukraine: UkrDAZT.

Received: 01.15.2019 / Review 02.27.2019 / Accepted 03.21.2019

УДК 338.49
JEL Classification R19

Мацьків Романа

к.е.н., доцент, доцент кафедри теорії економіки та управління
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
м. Івано-Франківськ, Україна
E-mail: chrt50_32@ukr.net

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ

Анотація

Вступ. Розвиток інфраструктури займає ключове місце в економіці, оскільки він тісно пов'язаний зі станом продуктивних сил і територіальним поділом праці, а також ефективністю функціонування сфери матеріального виробництва. В сучасних умовах активної децентралізації розвиток інфраструктури об'єднаних територіальних громад та налагодження зв'язків є необхідною умовою їхнього економічного розвитку. Особливо актуальними практичними завданнями є впровадження сучасних механізмів, інструментів модернізації та збалансованого розвитку інфраструктури на місцевому та регіональному рівнях.

Методи. Для реалізації завдань дослідження використовувались такі методи: теоретичного узагальнення, діалектичний та метод наукової абстракції, порівняння, індукція та дедукція (під час проведення теоретичних досліджень, узагальнень та формулювання висновків); аналіз (для розкриття сучасного формату проблем і тенденцій розвитку інфраструктурних елементів регіону).

Результати. Досліджено комплекс факторів, які визначають розвиток інфраструктури регіону та загальні підходи до управління цим процесом. З точки зору науково-практичного підходу розглянуто фактори, які впливають на розвиток інфраструктури регіону. Детально розглядаються питання формування, джерел фінансування та розвитку інфраструктури в регіоні. Наголошується на необхідності визначення пріоритетів розвитку інфраструктури.

Розглянуто загальні підходи до управління регіональним інфраструктурним розвитком. Проведено аналіз сучасного формату проблем і тенденцій розвитку інфраструктурних елементів регіону. Встановлено, що ефективне поєднання відповідно до пріоритетності, значимості та необхідності визначених у класифікації факторів сприятиме усуненню диспропорцій у інфраструктурному розвитку регіонів.

Визначено взаємозв'язок між розвитком інфраструктури та специфікою галузей і регіонів, особливостями їх виробничої сфери. Доведено необхідність орієнтації не на галузеву, а на регіональну систему господарювання в умовах активної децентралізації.

Перспективи. Тому важливо проводити постійні ґрунтовні дослідження цих факторів з метою встановлення сили їх впливу, пріоритетності розвитку, запобігання й усунення можливих негативних їх проявів та посилення позитивних акцентів у цьому процесі.

Ключові слова: регіон, регіональна інфраструктура, фактори, групи факторів, система господарювання.

Вступ.

Розвиток інфраструктури займає ключове місце в економіці, оскільки він тісно пов'язаний зі станом продуктивних сил і територіальним поділом праці, а також ефективністю функціонування сфери матеріального виробництва. Інфраструктурне облаштування економіки країни з одного боку

залежить від темпів модернізації, рівня впровадження досягнень науки і техніки у виробництво, а з іншого – воно забезпечує можливість економічного зростання.

Сучасна інфраструктура регіонів України змінюється під впливом глобалізації, урбанізації, кризових факторів, політичної та економічної децентралізації. За таких умов виникає необхідність відповідної зміни підходів до управління регіоном загалом та розвитком його інфраструктури, зокрема. Фундаментом забезпечення економічного і соціального життя суспільства є саме інфраструктурні елементи.

Функціональний стан та рівень розвитку інфраструктури залежить від специфіки галузей і регіонів, особливостей їх виробничої сфери. В сучасних умовах активної децентралізації структура виробництва характеризується орієнтацією не на галузеву, а на регіональну систему господарювання. Особливо актуальними практичними завданнями є впровадження сучасних механізмів, інструментів модернізації та збалансованого розвитку інфраструктури на місцевому та регіональному рівнях [1]. Одним із способів вирішення цього завдання є зміна підходів до управління регіональною інфраструктурою та забезпечення її збалансованого розвитку. Зазначені зміни мають бути зумовлені такими основними факторами: наявним ресурсним потенціалом регіону, його спеціалізацією та стратегією розвитку тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Зміна підходів до управління регіональним і місцевим розвитком породила і додатковий науковий інтерес до проблем, які виникають у цьому процесі. А саме, загалом аспекти регіонального розвитку, регіональної політики та системи управління територіями досліджують Вакуленко В., Васильєва В., Данилишин Б., Кравченко В., Куйбіда В., Лебединська О., Лобас В., Пухтинський М., Розпутенко І, Чемерис А. та інші науковці.

Багато уваги дослідники присвячують розв'язанню проблем окремих підрозділів, видів територіальної інфраструктури. Зазначені дослідження переважно стосуються виробничих, технологічних, екологічних аспектів функціонування підприємств виробничо-економічної інфраструктури, певних аспектів розвитку соціальної інфраструктури, проблем формування ринкової інфраструктури [2; 3; 4]. У зазначених напрямках серед багатьох інших науковців працюють: Адамова Б., Бабаєва В., Гончарова В., Данилишин Б., Дубницький В., Ігнатенко О., Кириченко С., Кінаш І., Котлярова Г., Олійник Н., Орлатий М., Пігуль Н., Плащинський А., Рибак В., Рибалка В., Салій О., Семчук Г., Стеченко Д., Халецька А., Шаріпов А. та інші. Переважно зазначені наукові дослідження зосереджуються лише на окремих проблемах чи видах інфраструктури і не розглядають комплекс факторів, які визначають розвиток регіональної та місцевої інфраструктури як єдиного об'єкта управління.

Мета.

Викладене вище обґрунтовує необхідність дослідження комплексу факторів, які визначають розвиток інфраструктури регіону та загальні підходи до управління цим процесом. Це і є основною метою дослідження, результати якого представлено у цій статті. Досягнення мети відбувається на основі аналізу сучасного формату проблем і тенденцій розвитку інфраструктурних елементів регіону.

Методологія дослідження.

Для реалізації завдань дослідження використовувались такі методи: теоретичного узагальнення, діалектичний та метод наукової абстракції, порівняння, індукція та дедукція (під час проведення теоретичних досліджень, узагальнень та формулювання висновків); аналіз (для розкриття сучасного формату проблем і тенденцій розвитку інфраструктурних елементів регіону).

Результати.

В умовах сьогодення, коли завдяки децентралізації передаються на регіональний рівень не лише повноваження, а й значний обсяг зобов'язань, кожний регіон в Україні намагається максимально ефективно використовувати наявні ресурси для подальшого розвитку, здійснює пошук нових можливостей використання свого потенціалу. Аналізування соціально-економічних тенденцій у світі дає можливість стверджувати, що одним із перспективних напрямів у цій сфері є прискорений розвиток регіональної інфраструктури. Також важливим є підвищення рівня інфраструктурної забезпеченості основних складових елементів виробничого-господарського комплексу регіону.

На початковому етапі, оцінюючи проблему узагальнено, доцільно відзначити, що інфраструктура займає ключове місце в розвитку економіки, оскільки її існування пов'язане зі станом продуктивних сил і територіальним поділом праці, а також ефективністю функціонування сфери матеріального виробництва. Інфраструктурне облаштування економіки країни, з одного боку, залежить від темпів модернізації, а з іншого – забезпечує економічне зростання. Розвиток інфраструктури залежить від специфіки галузей і регіонів і відбувається відповідно до змін у виробничій сфері. Структура виробництва в сучасних умовах характеризується зростаючою орієнтацією не на галузеву, а на регіональну систему господарювання [1].

Отже, визначальним фактором інфраструктурного розвитку є саме регіональна система господарювання. В сучасних умовах в Україні виникла гостра потреба у прискоренні вирішення проблем розвитку складових інфраструктури. Формування такої інфраструктури, яка б відповідала сучасному ринку є однією з найголовніших та необхідних умов перетворень економічних відносин в країні.

На сьогоднішній день основні напрямки ринкової трансформації інфраструктури міст областей нашої країни базуються на відповідних положеннях «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», метою реалізації якої є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів України задля забезпечення соціальної та економічної єдності держави, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних та інших стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання.

Стратегічне бачення регіонального розвитку та країни в цілому полягає в розв'язанні існуючих проблем шляхом використання внутрішніх та зовнішніх можливостей регіонів та територій і є результатом стратегічного спрямування державної регіональної політики, метою якої є:

- розвиток та єдність, орієнтовані на людину;
- досягнення економічного зростання регіонів шляхом використання власного потенціалу та реалізації ефективної державної регіональної політики і, як наслідок, підвищення рівня життя населення;
- інтеграція регіонального економічного, інформаційного, освітнього, культурного простору до загальноукраїнського простору, в якому особа має змогу до самореалізації та підвищення якості життя незалежно від місця проживання (єдність загальноукраїнського простору).

Досягнення зазначеної мети дасть можливість до 2020 року стати регіонам економічно сильнішими, взаємно інтегрованими, а також більш самостійними у результаті запровадження ефективної моделі управління на основі децентралізації, деконцентрації та субсидіарності. Стандарти і якість життя людей досягнуть вищого рівня, зростуть можливості для створення та ефективного функціонування партнерських відносин між суспільством, державою і бізнесом.

Водночас, досягнення зазначених цілей розвитку регіонів видається можливим за умови забезпечення ефективного розвитку регіональної інфраструктури. Виходячи із мети дослідження, важливим є ідентифікування факторів, які його забезпечують. Разом з тим, лише сукупність факторів та їх оптимальне поєднання можуть забезпечити бажаний результат. Розвиток інфраструктури в регіоні можливий тільки при реалізації сукупності таких факторів, як: правові, інноваційно-інвестиційні, інтеграційні, структурні, інституційні, фінансові, матеріально-технічні,

управлінські, відтворювальні, соціальні, територіальні. Визначені фактори взаємопов'язані із стратегією розвитку регіону і їх пріоритетність значною мірою залежить від стратегічних напрямків його розвитку.

Першою групою у переліку є правові фактори, які відображають законодавчо-правову систему України, щодо регулювання діяльності інфраструктурних установ. Основними цілями впливу даної групи факторів є: формування такої нормативно-правової бази регулювання діяльності інфраструктурних елементів в регіоні, яка б відповідала сучасним тенденціям; характеризувалась стійкістю системи нормативно-правових актів і, звичайно ж, сприяла розвитку інфраструктурних елементів [1]. Важливо зазначити, що нормативно-правові фактори, які регламентують діяльність інфраструктурних установ регіону, доцільно розглядати відповідно до рівнів їх формування: макро-, мезо- і мікрорівень. Законодавча та нормативна база; політична стабільність; державна політика; грошово-кредитна політика держави; політичні взаємовідносини з іншими державами; державне регулювання та державні обмеження формують макрорівень.

Для прикладу, стан розвитку інфраструктури Івано-Франківської області регулюється низкою законів та підзаконними нормативно-правовими актами КМУ, Міністерства інфраструктури України (на макрорівні), рішеннями Івано-Франківської обласної ради (мезорівень):

- «Про Стратегію розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 року»;
- «Про Програму розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності»;
- «Про цільову Програму енергоефективності та розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії Івано-Франківської області на 2016-2020 роки»;
- «Про затвердження Регіональної програми будівництва, реконструкції та модернізації об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури Івано-Франківської області до 2020 року» тощо.

Також, до регуляторних документів належить розпорядження голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації «Про затвердження регіонального плану заходів щодо розвитку спортивної і туристичної інфраструктури, створення відповідної матеріально-технічної бази на 2014-2022 року».

Мікрорівень характеризується документами, які приймають на рівні окремих громад.

Структурні фактори спрямовані на подолання розбалансованості між структурою інфраструктурних установ регіону і попитом населення та суб'єктів господарювання на якість і кількість соціальних послуг. Тому до цільових завдань структурних факторів доцільно віднести: створення системи збалансованого розподілу бюджетних коштів з метою оптимізації інфраструктури в регіонах; подолання в установах інфраструктури корупції [5].

Інноваційно-інвестиційні фактори мають визначальне значення для розвитку інфраструктури в регіоні. Ці фактори стають особливо актуальними в ході інституційних перетворень, що відбуваються у інфраструктурі регіонів. Активізація інноваційно-інвестиційних факторів передбачає: збільшення фінансових вкладень в інфраструктуру регіону; розвиток благодійності, меценатства, фондів підтримки охорони здоров'я, освіти і культури; підвищення інвестиційної привабливості установ як виробничої, так і соціальної інфраструктури; формування визначених критеріїв інноваційного розвитку регіональної економіки; здійснення підготовки кадрів відповідно до поточних та перспективних потреб регіону [6].

Серед факторів впливу на розвиток регіональної інфраструктури все більшого значення набуває інтеграційний фактор [5]. Взаємна інтеграційна діяльність охорони здоров'я, освіти, культури, бізнесу, наукових організацій є необхідною умовою сучасного економічного розвитку держави. Результати взаємовигідної інтеграції мають позитивний вплив на всіх учасників процесу. Освітні установи отримують можливість задовольнити попит на підготовку конкурентоспроможних фахівців; додаткові можливості для реалізації дуальної освіти; установи охорони здоров'я і культури – інвестиції в технології, матеріально-технічне забезпечення, можливості розвитку персоналу [6].

Якість послуг, що надаються, зростає, створюється можливість для розвитку експериментальної бази, рівня матеріальної підтримки і стимулювання професорсько-

викладацького, медичного складу, діячів культури. Наукові організації отримують можливість розвитку матеріально-технічної бази і прискореної комерціалізації наукових розробок. Завдяки взаємодії із системою професійної освіти вони готують професіоналів високого рівня [3].

Враховуючи те, що сьогодення визначає все більшу актуальність дуальної освіти, то взаємна інтеграція у виробничо-освітній процес компаній, підприємств, які представляють бізнес, та освітніх установ, є необхідною і важливою інфраструктурного розвитку. Ефективно вкладаючи кошти, комерційні установи також отримують прямий доступ до інноваційних розробок, які необхідні їм для виготовлення конкурентоспроможного товару. Випускники отримують можливості працевлаштування, відповідний рівень оплати праці, сприятливі умови праці та перспективи кар'єрного зростання. Держава отримує можливість ефективнішого розподілу ресурсів і активізації економічного зростання. Тому, зміст інтеграційних факторів розвитку інфраструктури регіону полягає у формуванні стійких зв'язків інфраструктурних установ з виробництвом, освітою і наукою, у розвитку мережових форм підготовки кадрів у співпраці з підприємствами і організаціями регіону.

Інтеграційні, інноваційно-інвестиційні фактори доповнюють інституційні фактори. Взаємозв'язок інститутів із структурними, інноваційними та інноваційно-інвестиційними процесами проявляється у становленні нових вертикальних або горизонтальних інституційних об'єднань. Інституційні зміни, що відбуваються, не завжди призводять до позитивних змін у процесі надання послуг установами інфраструктури в регіонах. Практика показує, що створення нових інституційних форм супроводжується рядом складнощів і протиріч, потребує системного підходу.

Розвиток регіональної інфраструктури неможливий без урахування фінансових, матеріально-технічних, виробничих факторів. Ці фактори пов'язані з оптимізацією потоків бюджетних і позабюджетних коштів інфраструктурних елементів, матеріальними витратами на утримання будівель, споруд, лікарняних і навчальних корпусів, об'єктів культури і спорту, навчальної, лабораторної бази, бібліотечного, музейного фонду, складів, виробничих будівель, фонду оплати праці і т. д. Також важливими матеріально-технічними факторами, які сприяють поліпшенню якості надання послуг установами регіональної інфраструктури, є засоби інтерактивного, дистанційного і мережевого супроводу надання послуг [4, с. 121].

В сучасних умовах децентралізації на зростання самостійності регіонів і громад необхідна оптимізація фінансових вкладень у розвиток інфраструктури, підвищення кадрової відповідальності комерційного сектора економіки, що дасть змогу ефективніше розподіляти залучені інвестиції [5]. В результаті цього відбудеться підвищення якості надання послуг установами регіональної інфраструктури. Істотну роль у цьому процесі відіграє управлінський фактор. Його основне завдання полягає у формуванні конкретних орієнтирів і правильно та коректно сформульованих програм розвитку регіональної інфраструктури, у створенні системи контролю за реалізацією програм розвитку інфраструктури регіонів.

Також доцільно відзначити, що до факторів, які істотно впливають на підвищення якості надання послуг закладами охорони здоров'я, освіти і культури в регіонах, відносять соціальні й територіальні фактори. Якщо зазначені інфраструктурні елементи відповідно не виконують своїх функцій, то це має багато негативних наслідків: скорочується кількість працездатного населення, старіють кваліфіковані кадри, динаміка кількості населення характеризується демографічним спадом, соціально-економічне розшарування населення змінюється так, що посилює диференціацію можливості отримання соціальних послуг залежно від доходів сім'ї тощо.

Ефективне поєднання відповідно до пріоритетності, значимості та необхідності, визначених у класифікації факторів, сприятиме усуненню диспропорцій в інфраструктурному розвитку регіонів. В сучасних умовах активної децентралізації розвиток інфраструктури об'єднаних територіальних громад та налагодження зв'язків є необхідною умовою їхнього економічного розвитку.

Одним із перспективних та прийнятих напрямів вирішення інфраструктурних проблем розвитку громад є налагодження співпраці між ними. Ще 17 червня 2014 року було прийнято Закон України «Про співробітництво територіальних громад». Реалізація положень цього законодавчого

акту покликана допомогти громадам налагодити співпрацю для ефективнішого вирішення спільних проблем. На практиці ж після прийняття у 2015 році Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» громади почали швидше об'єднуватися, ніж співпрацювати. Однак, об'єднані територіальні громади і до сьогодні не використовують зовсім, або лише в окремих випадках положення закону «Про співробітництво територіальних громад».

Тому залишається актуальним розробка дієвого механізму для сільських, селищних та міських рад щодо забезпечення соціально-економічного, культурного розвитку територій, підвищення якості надання послуг населенню на основі спільних інтересів та цілей.

Відповідно до цього можна виділити ще один визначальний фактор розвитку інфраструктури. Це – готовність до співпраці керівників та мешканців громад. У Законі зазначено, що співробітництво може здійснюватися у п'яти формах:

перша – це делегування одному із суб'єктів співробітництва іншими суб'єктами виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів;

друга – це реалізація спільних проєктів, зокрема інфраструктурних;

третьою формою – це спільне фінансування чи утримання певного інфраструктурного об'єкта (підприємств, установ та організацій комунальної форми власності);

четвертою формою є утворення спільних комунальних підприємств, установ чи організацій;

п'ятою – створення спільного органу управління. Спільний орган управління властивий більше радам об'єднаних громад, у яких є потреба в кадрах на виконання власних та делегованих повноважень. Саме тому вони можуть створювати для двох-трьох громад спільні відділи – освіти, культури тощо.

Для забезпечення виконання повноважень згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (зокрема, ст. 26), підвищення ефективності використання коштів місцевих бюджетів, розвитку закладів інфраструктури органи місцевого самоврядування можуть використати будь-яку форму співпраці, пройшовши ряд етапів та уклавши відповідний договір про співробітництво [7].

Результати дослідження [8] показали, що рівень розвитку інфраструктури Івано-Франківської області, у порівнянні з іншими регіонами, є низьким. Це свідчить про певні проблеми управління розвитком інфраструктури на місцевому рівні, вибір пріоритетними факторів, які не відповідають попиту населення, стратегічним напрямкам розвитку регіону (наприклад, значне сприяння житловому будівництву при відсутності достатньої кількості приміщень для закладів дошкільної освіти, приміщень пристосованих для занять спортом, культурного, мистецького розвитку дітей та дорослих), проблеми у ефективності використання коштів тощо.

Зважаючи на те, що Івано-Франківщина знаходиться в географічному центрі Європи та в гірській зоні – на стику Східних Карпат, вона є одним з найбільших туристичних центрів західної України. Тому в інтегральному індексі розвитку інфраструктури регіону високе значення має саме рекреаційна складова, що включає коефіцієнт використання місткості ринку туристичних послуг та кількість туристів, які скористалися послугами суб'єктів туристичної діяльності регіону. Одну із високих позицій в регіоні займає показник розвитку природоохоронної складової. Показник розвитку культурної складової також має тенденцію до зростання. Зокрема, задля збереження культурної спадщини в інтересах соціально-культурного розвитку громадян виконуються такі регіональні цільові програми, як: «Культура Івано-Франківщини», «Просвіта 21 століття», «Соціальні програми підтримки сім'ї «Нова українська родина» тощо.

Відповідно до викладеного вище, для Івано-Франківщини мають ключове значення такі фактори розвитку регіональної інфраструктури, як: територіальний, культурний, рекреаційний. Їх ефективне використання сприятиме і покращенню впливу інвестиційного та інноваційного факторів.

Середні позиції по Івано-Франківщині займають показники розвитку медичної складової та складової соціального забезпечення. В контексті реформ децентралізації та медичної, які зараз

реалізуються в Україні, покращення зазначених складових інфраструктури регіону має відбутися під впливом правових, інвестиційних факторів, а також готовності до співпраці.

Показники підсистеми транспорту та складової зв'язку займають низькі позиції. Низький рівень розвитку транспортної підсистеми спричинений недостатнім фінансуванням автотранспортної інфраструктури, неякісним виконанням робіт. Невідповідна якість транспортних шляхів області спричинює зниження пасажирообороту.

Розвиток інфраструктури Івано-Франківщини повинен врахувати пріоритетні фактори і охоплювати специфіку регіонального планування, особливості соціально-економічного розвитку та бути спрямованим на вирішення нагальних проблем.

Висновки і перспективи.

Розвиток інфраструктури в регіоні є однією з основних умов функціонування соціально-економічних систем в рамках реалізації довгострокової концепції соціально-економічного розвитку країни. У сучасних умовах господарювання на формування та розвиток регіональної інфраструктури впливає чимало факторів. Це як внутрішні чинники макrorівня (законодавство країни, загальноекономічні тенденції), так і мезо- (наприклад, пріоритети регіонального розвитку) й мікрорівня, тобто окремої території чи громади. Зовнішні фактори, обумовлені процесами в світовій економіці загалом.

Усі зазначені вище фактори, незалежно від того мають вони позитивний чи негативний характер впливу, утворюють суцільне середовище, в якому функціонують та взаємодіють господарюючі структури, споживачі, члени громади, загалом. Тому важливо проводити постійні ґрунтовні дослідження цих факторів з метою встановлення сили їх впливу, пріоритетності розвитку, запобігання й усунення можливих негативних їх проявів та посилення позитивних акцентів у цьому процесі.

Список використаних джерел

1. Бралатан В.П. Формування регіональної інфраструктури аграрного ринку: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Харків, 2008. 176 с.
2. Ковальська Л. Л., Салівончик О. М. Чинники формування соціальної інфраструктури регіону. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekfor/2011_3/15.pdf. (дата звернення: 15.01.2019).
3. Кириченко С. О. Класифікація соціальної інфраструктури в регіонах за функціонально-спеціалізованим підходом. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2015. № 53. С. 53-58.
4. Пігуль Н.Г. Соціальна інфраструктура: функціональне призначення та особливості розвитку. *Економічний аналіз*. 2014. Том 16. № 1. С. 117-122.
5. Конкурентоспроможність економіки України: місце України в основних світових рейтингах. URL: http://www.me.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=173714&cat_id=173713. (дата звернення: 15.01.2019).
6. Гринкевич С. С. Розвиток трудового потенціалу України в умовах формування інформаційного суспільства : монографія. Львів. 2012. 356 с.
7. Чепель О. Про форми співробітництва територіальних громад. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/misceve-samovryaduvannya/909/> (дата звернення: 15.01.2019).
8. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації: Аналітичне дослідження ; за заг.ред. І. Садчикова, М. Коваль. Київ. 2017. 108 с.

Статтю отримано: 18.01.2019 / Рецензування 23.02.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Romana Matskiv

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor
Department of Economics and Management Theory
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
Ivano-Frankivsk, Ukraine
E-mail: chrt50_32@ukr.net

FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF REGIONAL INFRASTRUCTURE

Abstract

Introduction. Infrastructure development plays a key role in the economy, as it is closely linked to the state of productive forces and the territorial division of labor, as well as the efficiency of the sphere of material production. In today's conditions of active decentralization, the development of infrastructure of the united territorial communities and the establishment of ties is a prerequisite for their economic development. Particularly relevant practical tasks are the introduction of modern mechanisms, tools for modernization and balanced development of infrastructure at the local and regional levels.

Methods. The following methods are used to accomplish the research objectives: theoretical generalization, dialectic, and the method of scientific abstraction, comparison, induction and deduction (during theoretical studies, generalizations and formulation of conclusions); analysis (to reveal the current format of problems and trends in the development of infrastructure elements of the region).

Results. The complex of factors determining the development of the region's infrastructure and general approaches to the management of this process is explored. Factors influencing the development of the infrastructure of the region are considered according to the point of view of the scientific and practical approach. The issues of formation, sources of financing and infrastructure development in the region are considered in detail. It is emphasized on the need to determine the priorities of infrastructure development.

The general approaches to management of regional infrastructure development are considered. The analysis of the modern format of problems and tendencies of the development of infrastructure elements of the region is carried out. It is established that an effective combination in accordance with priority, importance and necessity of the factors identified in the classification will contribute to elimination of imbalances in the infrastructure development of the regions.

An interconnection between the development of infrastructure and the specifics of industries and regions, and the peculiarities of their productive sphere has been established. The necessity of orientation not in the branch, but on the regional system of management in the conditions of active decentralization is proved.

Discussion. Therefore, it is important to conduct constant and thorough research of these factors in order to determine the strength of their influence, the priority of development, prevention and elimination of possible negative manifestations and enhancement of positive emphases in this process.

Keywords: region, regional infrastructure, factors, group of factors, system of management.

References

1. Bralatan, V.P. (2008). Formuvannya rehionalnoi infrastruktury ahramoho rynku. Candidate's thesis. Kharkiv.
2. Kovalska, L.L., & Salivonchuk, O.M. Chynnyky formuvannya sotsialnoi infrastruktury rehionu. *archive.nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ekfor/2011_3/15.pdf.
3. Kyrychenko, S.O. (2015). Klyasyfikatsiya sotsialnoi infrastruktury v rehionakh za funktsionalno-spetsializovanyim pidkhodom [Classification of social infrastructure in the regions according to a functional-specialized approach]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi* [Problems of a Systemic Approach in Economics], 53, 53-58.
4. Pihul, N.H. (2014). Sotsialna infrastruktura: funktsionalne pryznachennya ta osoblyvosti rozvytku [Social infrastructure: functional purpose and development peculiarities]. *Ekonomichnyy analiz* [Economic analysis], 16, 1, 117-122.
5. Konkurentospromozhnist ekonomiky Ukrainy: mistse Ukrainy v osnovnykh svitovykh reytynhakh. *www.me.gov.ua*. Retrieved from http://www.me.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=173714&cat_id=173713
6. Hrynkevych, S.S. (2012). Rozvytok trudovoho potentsialu Ukrainy v umovakh formuvannya informatsiynoho suspilstva [Development of the labor potential of Ukraine in the conditions of the formation of an information society]. Lviv, Ukraine.
7. Chepel, O. Pro formy spivrobitnytstva terytorialnykh hromad. *buk-visnyk.cv.ua*. Retrieved from <http://buk-visnyk.cv.ua/miscve-samovryaduvannya/909/>
8. Sadchikov I. (Ed.). (2017). *Infrastruktura rehioniv Ukrainy. Priorytety modernizatsiyi: Analitychne doslidzhennya* [Infrastructure of the regions of Ukraine. Priorities for modernization: Analytical research]. Kyiv, Ukraine.

Received: 01.18.2019 / Review 02.23.2019 / Accepted 03.21.2019

ТЕХНОЛОГІЇ
МЕНЕДЖМЕНТУ
І МАРКЕТИНГУ

TECHNOLOGIES
OF MANAGEMENT
AND MARKETING

УДК 339.138:37
JEL Classification M39

Корчинська Олена

д.е.н., доцент, с.н.с, завідувач кафедри маркетингу
Академія праці, соціальних відносин і туризму
м. Київ, Україна
E-mail: helenk@meta.ua

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація

Вступ. В останні роки вища освіта постійно модернізується, посилюється конкуренція на ринку освітніх послуг. Це призводить до зростання ролі маркетингу в діяльності ЗВО. Необхідно постійно шукати нові шляхи підвищення ефективності управління діяльністю ЗВО. Така можливість існує тільки при умові постійного використання маркетингу та вдосконалення його інструментів. У зв'язку із зазначеним, важливим та актуальним завданням сьогодення є дослідження та вдосконалення методики розробки рекламної кампанії ЗВО задля того, щоб освітні заклади мали змогу подолати існуючі проблеми у своїй маркетинговій діяльності та розвивали цей напрямок у подальшому.

Методи. При проведенні дослідження застосовувались наступні методи: монографічний, абстрактно-логічний, методи статистичної обробки інформації.

Результати. У статті розглянуто загальну ситуацію, що склалася на вітчизняному ринку освітніх послуг. Розкрито специфіку рекламної діяльності навчальних закладів, зокрема обґрунтовано потребу вивчення цього питання, зважаючи на його актуальність та недостатню опрацьованість. Рекламну діяльність розглянуто як необхідну умову і чинник стійкості, конкурентоспроможності навчального закладу та його успіху на ринку освіти. Вказано на передумови переорієнтації пріоритетів освітньої діяльності на сферу удосконалення маркетингової діяльності та рекламного процесу навчального закладу, а також завдання, які повинна виконувати рекламна діяльність у сфері освітніх послуг.

Перспективи. Подальші дослідження планується проводити стосовно оцінки ефективності застосування сучасних інструментів маркетингової діяльності закладами вищої освіти.

Ключові слова: ринок освітніх послуг, маркетингова діяльність, реклама, заклади вищої освіти, конкуренція, імідж закладу освіти.

Вступ.

Тенденції розвитку сучасного суспільства свідчать про дедалі вагомніше значення освіти як інструменту створення інтелектуального потенціалу держави та ресурсу, що забезпечує життєву успішність громадян, а також чинника конкурентоспроможності окремих фірм і держави загалом. Система освіти стає сьогодні пріоритетною, провідною сферою соціокультурної політики, індикатором і каталізатором розвитку країни. Освіта сприяє формуванню цивілізованого суспільства та, водночас, відображає його стан. Можна сміливо стверджувати, що «Вища освіта – це вищі перспективи».

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблеми вивчення маркетингу, включаючи маркетингову діяльність закладів освіти України, та визначення основних його тенденцій, піднімали і здійснювали у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Сиченко В.В. [1], Патора Р. [2], Баталова О.С. [3], Ганаєва О.А. [4], Чорний О.О. [5], Павленко А.Ф. [6], Телєтова С.Г. [7], Романов А.А. [8], Тихомирова Н.В. [8], Савіних В.П. [9], Цветков В.Я. [9], Черниш О.І. [10], Ткаченко О. О. [13]. Водночас проблеми маркетингової діяльності закладів вищої освіти залишаються актуальними і потребують подальших досліджень.

Мета.

Мета статті – визначити основні проблем, які існують на ринку освітніх послуг, зокрема стосовно маркетингової діяльності ЗВО та її важливої складової – реклами, ідентифікувати їх причини та окреслити напрями вирішення.

Методологія дослідження.

При проведенні дослідження застосовувались як загальноприйняті методи дослідження: діалектичний, монографічний метод, абстрактно-логічний, метод наукового узагальнення, так і специфічні методи статистичної обробки інформації.

Результати.

Україна має достатньо високий відсоток студентів, що навчаються у закладах вищої освіти всіх рівнів акредитації (рис. 1).

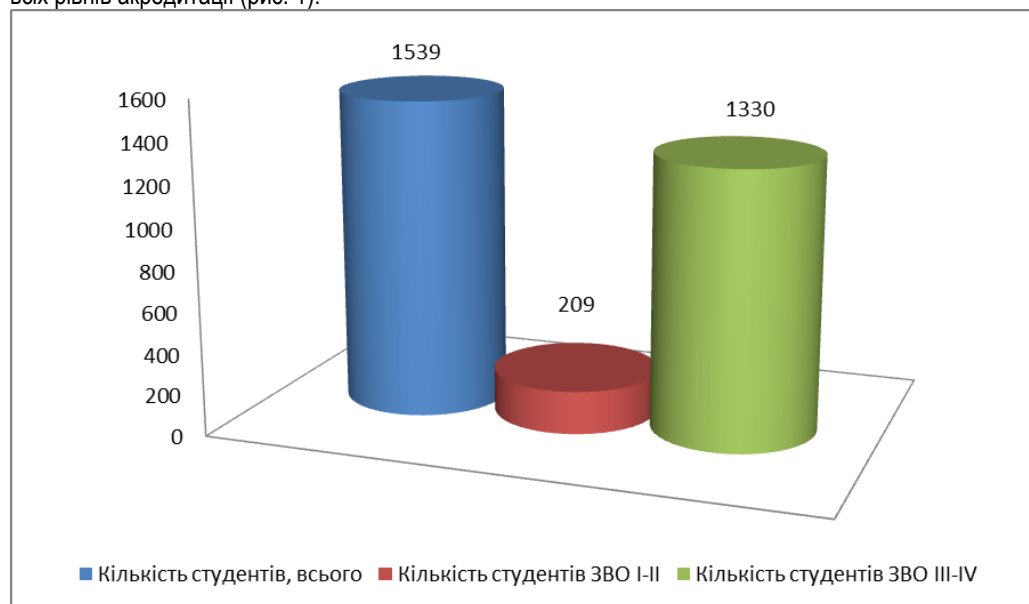

Рис. 1. Кількість студентів ЗВО у 2017/2018 н.р., тис. осіб*

*Джерело: за даними Державної служби статистики України [11].

Так, на початок 2017/2018 н.р. в Україні налічувалось 1539 тис. студентів, з них 1329 студентів ЗВО III – IV рівнів акредитації. Відповідно, кількість студентів на 10 тис. населення становила 363 особи, або 3,63% від населення України. Цей показник знаходиться на рівні розвинених країн світу (табл. 1).

Таблиця 1. Кількість студентів, що навчаються у закладах вищої освіти, тис. осіб*

Показники	Роки							
	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
Всього	2418	2246	2106	1993	1689	1605	1587	1534
На 10 тис. населення, осіб	557	519	488	463	393	375	372	363
ЗВО III-IV рівнів акредитації	2067	1899	1770	1673	1437	1375	1369	1330
На 10 тис. населення, осіб	476	439	410	389	335	322	321	314

*Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Так, у США кількість студентів становить 3,7% населення країни, у Франції – 3,9%, Німеччині – 3,2%, Японії – 2,8% (рис. 2).

Разом з тим в останні роки спостерігається зменшення загальної кількості студентів, що обумовлено, перш за все, демографічною кризою 90-х років минулого століття. Так, за період 2010-2017 рр. загальна кількість студентів зменшилась з 2418 тис. до 1539 тис., тобто на 36%.

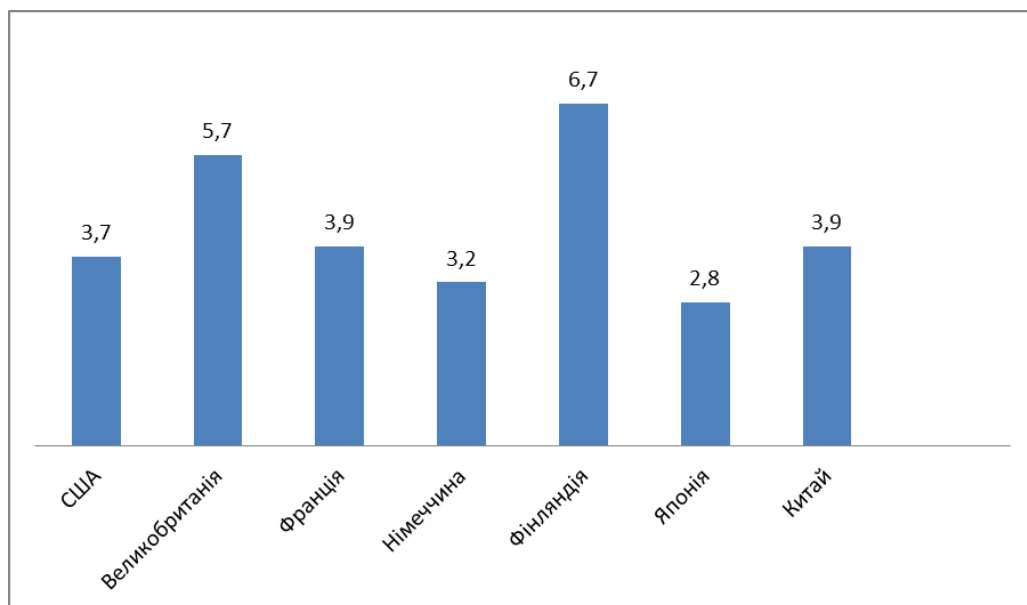

Рис. 2. Кількість студентів у відсотках до загальної чисельності населення країни*

*Джерело: за даними ЮНЕСКО, за даними Державної служби статистики України [11].

Аналогічна ситуація спостерігається і серед студентів ЗВО III – IV рівнів акредитації. Так, у 2010/2011 н.р. таких студентів налічувалось 2066,7 тис. осіб, а у 2017/2018 н.р. – 1329,9 тис. осіб. Відбувається і скорочення кількості закладів вищої освіти (табл. 2).

За означений період загальна кількість закладів вищої освіти зменшилась з 813 у 2010/2011 н.р. до 661 у 2017/2018 н.р., у тому числі ЗВО III – IV рівнів акредитації – з 330 до 289. Водночас темпи скорочення навчальних закладів не такі високі, як кількості студентів. Так, якщо за розглянутий період, кількість студентів зменшилась майже на 36 відсотків, то скорочення кількості навчальних закладів, зокрема ЗВО III – IV рівнів акредитації, відбулося лише на 12%, тобто темпи скорочення студентів втричі випереджають темпи скорочення навчальних закладів.

Таблиця 2. Кількість закладів вищої освіти в Україні*

Показники	Роки							
	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18
Всього, у т.ч.	813	805	785	767	664	659	657	661
ЗВО I-II рівнів акредитації	483	479	469	458	387	371	370	372
ЗВО III-IV рівнів акредитації	330	326	316	309	277	288	287	289

*Джерело: за даними Державної служби статистики України.

За нашими розрахунками, якщо у 2010/2011 н.р. в середньому на один ЗВО III – IV рівнів акредитації припадало 6262 студенти, то у 2017/2018 н.р. – 4601 студент. Це призводить до посилення конкуренції серед навчальних закладів, які мають боротися за своїх абітурієнтів. Така ситуація спонукає ЗВО активізувати свою маркетингову діяльність і, зокрема, таку її важливу складову як маркетингові комунікації, у т.ч. і рекламу.

Навчальні заклади сьогодні опинилися у такій ситуації, коли вони починають діяти за зразком комерційних структур, вживаючи заходи конкурентної боротьби з метою приваблення майбутніх студентів.

Хоча ще донедавна реклама була прерогативою бізнесу, а для українських навчальних закладів така діяльність була новинкою, у світі накопичений значний досвід рекламної діяльності у сфері освітніх послуг. Варто зазначити, що освітяни почали використовувати рекламу понад 2000 років тому. Грецькі софісти, так само як і лікарі тих часів, публічно «демонстрували свої знання та ораторську майстерність і вміння аргументувати свою точку зору, щоб показати цінність своїх послуг» [12]. У більш близькі часи (у 1869 році) реклама Гарвардського коледжу з'явилася на обкладинці журналу «Харперс».

Нами була проаналізована рекламна діяльність вітчизняних ЗВО з метою виявлення загальних тенденцій, притаманних сучасному етапу розвитку маркетингових комунікацій на ринку освітніх послуг.

Найчастіше у рекламному продукті навчального закладу міститься наступна інформація:

1. Історія і традиції навчального закладу.
2. Склад викладачів та їх кваліфікація. Наявність серед них відомих науковців.
3. Місце ЗВО у світових рейтингах.
4. Відношення роботодавців до навчального закладу.
5. Образ випускника. Наявність успішних і відомих випускників.
6. Репутація ректора та інформація про його досягнення.
7. Матеріально-технічна база навчального закладу, а також інформація про наявність спортивних секцій, творчих студій, цікавих клубів для дозвілля.
8. Вагомі партнери закладу. Можливість організувати відпочинок і роботу на канікулах, у т.ч. і за кордоном.
9. Взаємодія закладу з навколишнім соціальним і природним середовищем.

Так, у своїй рекламі КНУ ім. Т. Г. Шевченка акцентує увагу на тому, що це всесвітньо відомий вищий навчальний заклад, як кажуть у народі «червоний університет», що має майже два століття історичного досвіду, готує фахівців із багатьох напрямків, випустив багато всесвітньо відомих державних діячів, політиків, учених.

Національний університет «Києво-Могилянська академія» має понад чотири століття діяльності, значний перелік особистостей, що закінчили цей заклад, останнім часом постійно входить до трійки провідних ЗВО України та є ініціатором багатьох нововведень у галузі освіти, політики, вивчення історичної спадщини.

Національний університет «Львівська політехніка» позиціонує себе як найстаріший вищий технічний навчальний заклад України та Східної Європи. Акцентує увагу на професійності

професорсько-викладацького складу, існуванні в складі чотирьох держав, архітектурних та художніх особливостях головного корпусу тощо.

ХНУ ім. В. Каразіна також позиціонує себе як перший у колишній Російській імперії університет на території України (рік заснування 1804), один із найстаріших університетів Східної Європи. Харківський університет – єдиний в Україні, де навчалися і працювали три лауреати Нобелівської премії – біолог І.Мечников, економіст С. Кузнець, фізик Л.Ландау.

Для проведення ефективних заходів з маркетингових комунікацій заклади вищої освіти використовують як ATL рекламу, так і BTL рекламу.

За результатами наших досліджень найбільш популярними рекламними заходами ЗВО є:

1.Проведення «Дня відкритих дверей». Цей захід проводиться з метою надання абітурієнтам повної інформації про історію навчального закладу, правила прийому й особливості навчання, напрями підготовки та інше. Потенційні абітурієнти мають можливість ознайомитись із керівництвом, деканами, професорсько-викладацьким складом, випускниками навчального закладу, а також оглянути матеріально-технічне забезпечення, навчально-лабораторне обладнання, аудиторний фонд та ін.

2.Створення та постійне оновлення веб-сайту навчального закладу, факультетів і кафедр. Як правило, такий сайт містить не тільки інформацію про навчальний заклад, а й інформацію, яка може зацікавити всі цільові аудиторії (абітурієнта, студента та їх батьків). Популярним є також розробка сайтів факультетів та окремих кафедр. Такий підхід допомагає цільовій аудиторії краще ознайомитися з бажаною спеціальністю та сформувати в абітурієнта позитивний образ як окремого факультету, так і ЗВО в цілому.

3.Інтернет-реклама на сайтах, присвячених освітній тематиці.

4. Проведення конференцій та олімпіад. Такі заходи сприяють розвитку зв'язків між навчальними закладами і дають студентам можливість проявити себе в певній тематичі. Водночас зазначений інструментарій на ринку освітніх послуг не привертає особливої уваги з боку абітурієнтів.

5. Участь у спеціалізованих виставках. У кожному регіоні щорічно проходять такі спеціалізовані виставки освітніх послуг. Зокрема, у Києві, Львові, Одесі та інших містах в цьому році відбулися виставки «Абітурієнт 2019» і «Вища освіта - 2019». Участь у таких виставках є одним з ефективних способів приваблення уваги до ЗВО. Крім можливості представити інформацію про заклад на стенді, можна здійснювати особисте спілкування представників закладу з потенційними абітурієнтами, роздавати інформаційно-рекламні буклети, показувати відеоматеріали.

6. Розповсюдження інформаційно-рекламних друкованих матеріалів (лифлети, буклети, листівки тощо) та сувенірної продукції (календарики, ручки, флаєри, футболки з логотипом навчального закладу та ін).

Найбільш популярними є лифлети із загальною інформацією про ЗВО і його факультети; спеціалізовані лифлети для конкретних цільових аудиторій (для абітурієнтів/першокурсників/аспірантів); лифлети, що інформують про додаткові освітні послуги ЗВО (наприклад, про підготовчі курси або про Центр вивчення іноземних мов тощо).

7. Реклама у спеціалізованих друкованих виданнях, зокрема Довідниках абітурієнта.

8. Реклама на радіо і телебаченні. Радіореклама сьогодні активно застосовується навчальними закладами. Цьому сприяє збільшення числа радіостанцій і розширення мережі мовлення, а також той факт, що як й інші ЗМІ радіостанції починають диференціювати аудиторію. Серед інших чинників, що сприяють росту популярності радіо – зростання кількості автомобілів, що мають, як правило, радіоприймачі в салонах. Також створюється можливість слухати радіо онлайн, що значно розширює цільову аудиторію.

Через високу вартість послуг центрального телебачення, ЗВО розміщують відео-інформацію на каналах місцевого телебачення. Наприклад, на тернопільському місцевому телебаченні є рубрика «Абітурієнт».

9. Зовнішня реклама (реклама на фасадах будівель, реклама на транспорті, білборди, афіші, стікери, лайтбокси тощо).

10. Реклама в пресі (розміщення блокової і текстової реклами в ЗМІ).

11. Прямий маркетинг (поштова розсилка, e-mail і SMS-повідомлення).

Підсумовуючи, зазначимо, що реклама освітніх послуг має певні функції, серед яких основними є: інформаційна, ціннісно-орієнтована, комунікативна.

Так, інформаційна функція виконує завдання інформування населення про спектр наявних освітніх послуг і способи їх отримання, а також про ЗВО, їхні можливості та освітні послуги, які вони пропонують своїм споживачам. При будь-яких формах реклами споживачам передається інформаційне повідомлення.

Ціннісно-орієнтуюча функція сприяє створенню зразків, до яких треба прагнути, бажаючи отримати вищу освіту, а також безпосередньо впливає на вибір того чи іншого ЗВО.

Комунікативна функція сприяє формуванню позитивного ставлення до ЗВО та бажання вступити до нього. Комунікативний ефект від реклами можливий за умови високого рівня інформованості, підвищення рівня довіри до освітньої реклами, удосконалення змісту рекламного повідомлення, а також використання різних каналів передавання інформації. Крім того, успішна реклама повинна мати не лише освітній характер – вона також має бути переконливою і спонукати до дії [13].

Висновки і перспективи.

Подальший розвиток ринкових умов сприяє посиленню конкурентної боротьби серед закладів вищої освіти. Нині споживач знаходиться у постійному надлишку інформації та пропозицій з боку ЗВО. Тому попереду ера постійної боротьби за споживача (абітурієнта та студента) на ринку освітніх послуг. Зараз стоїть завдання перед закладами вищої освіти – удосконалювати свою маркетингову діяльність, посилити увагу до просування освітніх послуг та розвитку рекламної діяльності.

Тому, подальші дослідження планується проводити стосовно оцінки ефективності застосування сучасних інструментів маркетингової діяльності закладами вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Сиченко В.В. Сутність та особливості маркетингу освітніх послуг в Україні. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/2/10.pdf>. (дата звернення: 2.02.2019).
2. Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни. Національний університет «Львівська політехніка». Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2002. 336 с.
3. Баталова О.С. Специфика маркетинговых коммуникаций на рынке образовательных услуг. Экономическая наука и практика : междунар. науч. конф., февраль 2012 г.: материалы. Чита : Издательство Молодой ученый, 2012. С. 110–114.
4. Ганаева Е.А. Маркетинг дополнительного образования : учебно- методическое пособие. Москва : Издательство МГОУ, 2004. 118 с.
5. Чорний О.О. Актуальні проблеми підготовки майбутніх маркетологів у системі вищої освіти України. *Ефективна економіка* : електронне наукове фахове видання. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1000>. (дата звернення: 2.02.2019).
6. Теорія і практика маркетингу в Україні : монографія ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф., акад. АПН України А.Ф. Павленка. Київ : КНЕУ, 2005. 584 с.
7. Телетова С.Г., Телетов О.С. Педагогічний маркетинг у діяльності навчальних закладів. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 3. Т. 2. С. 118–124.
8. Романов А.А., Тихомирова Н.В. Проблемы исследования поведения потребителей на рынке образовательных услуг. *Открытое образование*. №3. 2006. С. 82–87.
9. Савиных В.П., Цветков В.Я. Маркетинг образовательных услуг. *Электронный журнал «Вопросы Интернет образования»*. URL: http://vio.fio.ru/vio_21/cd_site/Articles/art_1_3.htm (дата звернення: 2.02.2019).

10. Черниш О.І. Ринок послуг: механізми державного регулювання в трансформаційній економіці: монографія; під заг. ред. д.е.н., проф. В.В. Дорофійенка. Донецьк: ТОВ „РВК-ПРОМО”, 2003. 412 с.
11. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 2.02.2019).
12. Котлер Ф., Карен Ф.А. Фокс Стратегічний маркетинг для навчальних закладів: пер. з англ. Київ: УАМ, Вид. Хімджест, 2011. 580 с.
13. Ткаченко О.О. Специфіка рекламної діяльності навчальних закладів у контексті їх позиціонування. Поліграфія і видавнича справа. 2016. №1. С. 209-215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pivs_2016_1_24 (дата звернення: 26.02.2019).

Статтю отримано: 03.02.2019 / Рецензування 05.03.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Olena Korchynska

Dr. Sc. (in Economics), Associate Professor, Senior Research Fellow, Head
Department of Marketing
Academy of Labor, Social Relations and Tourism
Kyiv, Ukraine
E-mail: helenk@meta.ua

MODERN TENDENCIES OF MARKETING ACTIVITY OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE

Abstract

Introduction. Higher education has been constantly upgrading, competition in the educational services market is intensifying in recent years. This leads to an increase in the role of marketing in the activities of higher education institutions. It is necessary to constantly look for new ways to improve the efficiency of the management of higher education institutions. Such an opportunity exists only with the constant use of marketing and the improvement of its tools. In connection with the mentioned, important and actual tasks of the present time is research and improvement of the methodology of developing an advertising campaign of higher education institutions in order to enable educational institutions to overcome existing problems in their marketing activities and develop this trend in the future.

Methods. Commonly used methods of research are used in the course of the research: dialectic, monographic method, abstract and logical, method of scientific generalization, and specific methods of statistical processing of information.

Results. The article deals with the general situation on the domestic market of educational services. The specifics of advertising activity of educational institutions are revealed, in particular, the necessity to study this issue, due to its urgency and lack of elaboration, is substantiated. Advertising activity is considered as a necessary condition and factor of sustainability, the competitiveness of the educational institution and its success in the education market. It is indicated on the preconditions of reorientation of priorities of educational activity into the sphere of improvement of marketing activity and advertising process of an educational institution, as well as tasks, which should carry out advertising activity in the field of educational services.

Discussion. Further research is planned to be carried out in order to assess the effectiveness of the use of modern marketing tools by higher education institutions.

Keywords: market of educational services, marketing activity, advertising, institutions of higher education, competition, image of educational institution.

References

1. Sychenko, V.V. Sutnist ta osoblyvosti marketynhu osvityvnykh posluh v Ukraini. www.kbuapa.kharkov.ua. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/2/10.pdf>.
2. Patora, R. (2002). Rynok osvity v systemi kadrovoho zabezpechennia stratehichnoho rozvytku krainy [The market of education in the personnel supply system of the country's strategic development]. Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika». Lviv, Ukraine: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika».
3. Batalova, O.S. (2012). Spetsyfika marketingovykh kommunikatsiy na rynke obrazovatelnykh uslug [The specifics of marketing communications in the market of educational services]. *Ekonomicheskaya nauka i praktika : Mezhdunar. nauch. konf.* Chita, Russia : Izdatelstvo Molodoy uchenyy, 110-114.
4. Ganaeva, E.A. (2004). Marketing dopolnitelnoho obrazovaniya : uchebno- metodicheskoye posobiye

[Marketing of additional education: textbook]. Moscow, Russia: Izdatelstvo MGOU.

5. Chornyi, O.O. Aktualni problemy pidhotovky maibutnikh marketolohiv u systemi vyshchoi osvity Ukrainy. *Efektivna ekonomika : elektronne naukovе fakhove vydannia*. www.economy.nayka.com.ua. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1000>.

6. Pavlenko, A.F. (Ed.). (2005). *Teoriia i praktyka marketynhu v Ukraini : monohrafiia* [Theory and practice of marketing in Ukraine: monograph]. Kyiv, Ukraine : KNEU.

7. Tielietova, S.H., & Tielietov, O.S. (2011). Pedahohichniy marketynh u diialnosti navchalnykh zakladiv [Pedagogical marketing at school]. *Marketynh i menedzhment innovatsii* [Marketing and Innovation Management], 3, 2, 118-124.

8. Romanov, A.A., & Tikhomirova, N.V. (2006). Problemy issledovaniya povedeniya potrebiteley na rynke obrazovatelnykh uslug [Problems of consumer behavior research in the educational services market]. *Otkrytoye obrazovaniye* [Open Education], 3, 82-87.

9. Savinykh, V.P., & Tsvetkov, V.Ya. Marketing obrazovatelnykh uslug. Elektronnyy zhurnal «Voprosy Internet obrazovaniya». *vio.fio.ru*. Retrieved from http://vio.fio.ru/vio_21/cd_site/Articles/art_1_3.htm.

10. Chernysh, O.I. (2003). *Teoriia i praktyka marketynhu v Ukraini : monohrafiia*. V.V. Dorofienko (Ed.). Donetsk, Ukraine: TOV „RVK-PROMO”.

11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.

12. Kotler, F., & Karen, F.A. Foks (2011). *Stratehichniy marketynh dlia navchalnykh zakladiv*. [Strategic marketing for educational institutions]. Kyiv, Ukraine: UAM, Vyd. Khimdzhest.

13. Tkachenko, O.O. (2016). Spetsyfika reklamnoi diialnosti navchalnykh zakladiv u konteksti yikh pozytsionuvannia [Specificity of advertising activity of educational institutions in the context of their positioning]. *Polihrafiia i vydavnycha sprava* [Polygraphy and Publishing], 1, 209-215. nbuv.gov.ua. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pivs_2016_1_24.

Received: 02.03.2019 / Review 03.05.2019 / Accepted 03.21.2019

УДК 339.138. 658:8
JEL Classification M31

Лазаренко Владислав
аспірант
Інститут агроекології і природокористування НААН
м. Київ, Україна
E-mail: vladlaz93@ukr.net

МЕТОДИ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ

Анотація

Вступ. В процесі розвитку екологічного маркетингу як фундаментальної та і прикладної дисципліни особливого значення набуває ефективне використання та аналіз маркетингової інформації про ринок, його кон'юнктуру, поведінку споживачів. І саме від того на скільки якісними будуть результати маркетингових досліджень, буде залежати подальша стратегія та конкурентоспроможність підприємства. Саме тому питання маркетингових досліджень та методів їх проведення є актуальним.

Методи. При написанні статті використовувалися такі методи, як: аналіз та синтез, порівняння, формалізації.

Результати. Беручи до уваги визначення різних вчених, а також те що на нашу думку екологічний маркетинг та маркетинг в цілому є складовою процесу управління, маркетингові дослідження слід розглядати як «процес систематичного збору та аналізу даних, необхідних для прийняття управлінських рішень для досягнення поставлених цілей і стратегічних завдань підприємства».

Перспективи: Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення найбільш ефективних та оптимальних методів дослідження ринку, збору первинних даних, оцінки поведінки споживачів та формування оптимальних стратегій розвитку суб'єкта господарювання.

Ключові слова: методика, маркетингові дослідження, екологічний маркетинг, аграрний сектор.

Вступ.

Будь-яка підприємницька діяльність спрямована на одержання прибутку і його подальше збільшення протягом усього життєвого циклу підприємства досягається різними способами. Маркетинг, при цьому, є одним з тих ключових інструментів, що дозволяє зорієнтуватися на ринку, не упустити можливість ефективної діяльності на ньому. Реформування економіки країни, перехід її до ринкових відносин вплинув і на сферу природокористування. Питання взаємодії підприємництва та довкілля означають екологізацію й інновації у економічній сфері, а також передбачають вагомий внесок суб'єктів господарювання у рішення даного питання. На сьогодні, маркетингова діяльність набула універсального характеру і впливає на теоретичні підходи до управління природокористуванням, особливого значення при цьому набувають маркетингові дослідження.

Дослідницька (аналітична) функція маркетингу являє собою фундамент усієї маркетингової діяльності підприємства та охоплює всю підготовку, що передусє прийняттю будь-якого рішення щодо кожного елементу комплексу маркетингу. Без ґрунтового дослідження стану та перспектив розвитку зовнішнього середовища, без аналізу внутрішнього середовища підприємства практично неможливо провадити господарську та комерційну діяльність, змінювати на користь підприємства контрольовані чинники зовнішнього і внутрішнього середовища. На сьогодні інформація стала однією з найбільш значимих проблем сучасного маркетингу. За розрахунками спеціалістів, збитки підприємств, які відмовились від маркетингових досліджень, перевищують затрати на подібні дослідження в десятки разів. Тому провідні зарубіжні фірми виділяють на проведення маркетингових досліджень до 15% прибутку, прекрасно розуміючи, що ці затрати окупляться багато разів. Подібні заходи є вкрай важливими для сучасних ринків сільськогосподарської продукції, де фактично відсутня стабільність попиту та пропозиції, враховуючи сезонний характер даної галузі, а

також мінливість політичних, економічних та інших чинників. Особливо це стосується ринку екологічно чистої продукції, оскільки даний ринок в Україні та світі перебуває лише на стадії розвитку і, у зв'язку з цим, необхідний змістовний та ґрунтовний аналіз екологічних потреб як наявних, так і потенційних споживачів, а також чітка сегментація ринку, заходи зі стимулювання попиту на продукцію, ефективна та довгострокова стратегія розвитку окремих підприємств в даній галузі. Саме тому тема, порушена в даній роботі, є актуальною [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Маркетинговим дослідженням підприємств як в теоретичному, так і в практичному аспектах присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних авторів. Серед них роботи таких зарубіжних дослідників, як: І. Ансофф, Г. Армстронг, В. Вонг, П. Діксон, Дж. Р. Еванс, Ф. Котлер, М. Портер, Д. Сондерс, Гільберт А. Черчілль, Н. Малкотри, Є.П. Голубков, Є.Б. Галицький, Д.А. Шевченко. Серед вітчизняних науковців цими питаннями займалися такі дослідники, як С.С. Гаркавенко, В.Г. Герасимчук, Н.П. Гончарова, А.П. Гречан, О.В. Зозульов, Є.В. Крикавський, І.В. Лилик, П.Г. Перерва, Т.О. Примак, Т.Б. Решетілова, А.О. Старостіна, Н.І. Чухрай, Ю.В. Яковець та багато інших. Вагомий внесок в дослідження маркетингу в сільському господарстві зробили В. Андрійчук, Г. Андрусенко, П. Гайдуцький, Т. Дудар, Н. Зіновчук, О. Єранкін, Д. Карич, С. Кваша, С. Кравченко, Т. Лозинська, В. Писаренко, П. Саблук, М. Сахацький, І. Соловйов, В. Рибінцев, О. Шпичак, О. Шкуратов та інші.

Незважаючи на високий рівень дослідження загальних проблем розвитку маркетингу сільськогосподарських підприємств, недостатньо вивченими залишаються організаційно-економічні засади та практичні позиції стосовно забезпечення процесів формування та розвитку екологічного маркетингу як сучасної парадигми функціонування вітчизняного аграрного сектора економіки. Практично відсутні наукові розробки комплексної системи оцінювання, управління та забезпечення механізму розвитку екологічного маркетингу сільськогосподарських підприємств, залишаються неформованими критерії оцінювання рівня маркетингової діяльності сільськогосподарських виробників екологічно чистої продукції.

Мета.

Метою статті є характеристика методичного інструментарію екологічного маркетингу, висвітлення сутності маркетингових досліджень, дослідження сфер застосування результатів цих досліджень, зокрема, у сільському господарстві, а також виділення якісних та кількісних видів маркетингових досліджень.

Методологія дослідження.

При написанні статті використовувалися такі методи, як аналіз та синтез, порівняння, формалізація.

Результати.

У світовій практиці можна виявити різні підходи до визначення маркетингових досліджень. Вони залежить від позиції автора. Зокрема, у визначенні маркетингових досліджень Американська асоціація маркетингу [2] підкреслює їх інформаційно-сполучну роль: «Функцією маркетингових досліджень є встановлення зв'язку споживачів, клієнтів і суспільства з маркетингом за допомогою інформації, яка використовується для встановлення і визначення маркетингових можливостей і проблем; виробітку, вдосконалення і оцінки маркетингових дій; моніторингу ефективності маркетингових дій; поліпшення розуміння маркетингу як процесу».

Згідно з визначенням Гілберта А. Черчілля: «маркетингові дослідження можна назвати комунікаційним каналом, що зв'язує фірму із зовнішнім середовищем. Завдяки маркетинговим дослідженням компанія збирає та інтерпретує дані про зовнішнє середовище з метою розробки, використання та оцінки ефективності своїх планів маркетингу» [3].

Ф. Котлер трактує маркетингове дослідження як «систематичне визначення кола даних, необхідних у зв'язку з поставленою перед фірмою маркетинговою ситуацією, їх збір, аналіз, звіт про результати» [4].

Н. Малхотра визначає маркетингові дослідження як: «систематичне і об'єктивне виявлення, збір, аналіз, розповсюдження і використання інформації для підвищення ефективності ідентифікації та вирішення маркетингових проблем (можливостей)» [5].

Один з родоначальників даного напрямку в Росії Є.П. Голубков подає таке визначення: «Маркетингові дослідження – це функція, яка через інформацію пов'язує маркетологів з ринками, споживачами, конкурентами, з усіма елементами зовнішнього середовища маркетингу. Вони знижують рівень невизначеності і стосуються всіх елементів комплексу маркетингу і зовнішнього середовища з тими його компонентами, які впливають на маркетинг певного продукту на конкретному ринку» [6].

Є.Б. Галицький розглядає маркетингові дослідження як «ретельно організоване об'єктивне вимірювання, збір, аналіз та розповсюдження інформації, що дозволяє маркетинговим менеджерам більш ефективно використовувати ринкові можливості за рахунок своєчасного виявлення та вирішення маркетингових проблем» [7].

У свою чергу Д.А. Шевченко формулює визначення маркетингових досліджень як «систему пошуку, збору інформації, аналізу та обробки даних, необхідних для вирішення маркетингових проблем і забезпечення прийняття рішень у компанії на будь-якому рівні. Збір даних про потреби споживачів, про конкурентів, про характер товару на ринку для розробки нових ідей і стратегій маркетингу» [8].

Беручи до уваги вищезазначені визначення, а також те, що, на нашу думку, екологічний маркетинг та маркетинг в цілому є складовою процесу управління, маркетингові дослідження слід розглядати як «процес систематичного збору та аналізу даних необхідних для прийняття управлінських рішень для досягнення поставлених цілей і стратегічних завдань підприємства».

Систему маркетингових досліджень прийнято поділяти на декілька видів, зокрема, на кабінетні та польові. Метою *кабінетних досліджень* є формування загальних уявлень про різні проблеми та аспекти маркетингової діяльності, поведінку суб'єктів ринку. Інформація для таких досліджень отримується через проведення цілеспрямованих експериментів, опитувань і спостережень за кон'юктурою ринку, тенденціями його розвитку, станом конкурентного середовища тощо. Для здобуття інформації використовуються також офіційні друковані видання, інформаційні бази даних підприємств тощо. У процесі кабінетних досліджень висококваліфікованими експертами широко вживаються методи економічного аналізу. Щодо *польових досліджень*, то їхньою метою є отримання не загальних, як у попередньому випадку, а конкретних уявлень про різні проблеми та аспекти маркетингової діяльності, поведінку суб'єктів ринку. Інформація для таких досліджень отримується завдяки проведенню цілеспрямованих опитувань, спостережень та експериментів. Для обробки інформації, отримання відповідних висновків також часто вдаються до методів економічного аналізу [1].

Окрім двох основних видів, розрізняють і спеціальні методи маркетингових досліджень: метод пробного продажу; метод фокус-груп, ділові контакти, системний аналіз, комплексний підхід, методи лінійного програмування, теорія зв'язку, методи теорії ймовірності, економіко-математичні методи тощо.

Метод пробного продажу (пілотні дослідження). Використовується за браку повної інформації або за неможливості її збирання та узагальнення. Цей метод поєднує конкретні маркетингові дії (збут продукції, рекламування, зміна рівня цін) з дослідженням процесів і їхніх результатів за відомим принципом «спроб і помилок».

Методика дослідження фокус-групи базується на методах групи якісних досліджень і використовується взагалі для максимально глибокого аналізу складних соціальних проблем, зокрема, вивчення мотивації, установок тощо. У маркетингових дослідженнях фокус-групи є

незамінними, в першу чергу, при вивченні глибинних мотивів, пов'язаних зі споживанням тих або інших товарів і послуг. Тобто, методика фокус-груп являє собою якісну методику збору маркетингової і соціологічної інформації в спеціально відібраних групах респондентів, об'єднаних значущими для дослідження ознаками, у рамках яких обговорення фокусується на конкретній проблемі, ведеться модератором і базується на принципах групової динаміки.

Системний аналіз широко застосовується в маркетингових дослідженнях, оскільки дозволяє розглядати будь-яку ринкову ситуацію як певний об'єкт для вивчення з великим діапазоном внутрішніх і зовнішніх причинно-наслідкових зв'язків. Зокрема, зміни на ринках сільськогосподарської продукції можуть бути зумовлені, з однієї сторони, зовнішніми процесами, що відбуваються в економіці і політиці країни, а з іншого – внутрішніми процесами у вітчизняному аграрному секторі.

Комплексний підхід дозволяє досліджувати ринкову ситуацію, розглядаючи її як об'єкт, що має різні прояви. Наприклад, проблематика ринку окремого товару або групи товарів сільгосппродукції може бути пов'язана із зміною попиту або ціни, тобто з такими аспектами досліджуваного об'єкта (або ситуації), за допомогою яких можна визначити стратегічні та оперативні рішення виходу із сформованого становища.

Програмно-цільове планування використовується при виробленні та реалізації стратегії і тактики маркетингу. Більше того, можна відзначити, що маркетинг – це і є програмно-цільовий підхід до ринкової діяльності, на основі якого будується вся планова маркетингова робота підприємства.

Лінійне програмування як математичний метод вибору оптимального рішення (з мінімальними витратами, максимальним прибутком, найменшими витратами зусиль або часу) знаходить застосування при вирішенні ряду завдань. Наприклад, розробка найбільш вигідного варіанту посівної кампанії для екологічно орієнтованого підприємства в умовах обмежених ресурсів.

Теорія зв'язку, що розглядає механізм «зворотного зв'язку», дозволяє отримати сигнальну інформацію про процеси, які виходять за межі встановлених параметрів. Застосування теорії зв'язку допомагає вдосконалювати взаємини туристського підприємства з клієнтами та діловими партнерами, а також підвищувати ефективність використання отриманих даних.

Методи теорії ймовірностей полегшують прийняття рішень, які зводяться до визначення значення ймовірностей настання певних подій та вибору із можливих дій найбільш пріоритетних. В даному випадку мова йде, наприклад, про те, пропонувати на ринок продукт Х або У, використовувати стратегію високих чи низьких цін та ін. Мережеве планування дає можливість регулювати послідовність окремих видів робіт чи операцій, чітко фіксувати основні етапи роботи, визначати терміни їх виконання, розмежовувати відповідальність, економити кошти. Даний метод ефективний при розробці програм маркетингу, організації пробного маркетингу, підготовці та проведенні рекламних компаній.

Економіко-математичні методи дають можливість з урахуванням діючих факторів визначити оптимальні маркетингові стратегії, дії конкурентів, а також оцінити оптимальні витрати для отримання необхідного обсягу прибутку.

Надзвичайно широко в екологічному маркетингу використовуються методи експертних оцінок. Вони дозволяють досить оперативно отримати відповідь про можливі процеси розвитку тієї чи іншої події на ринку, виявити сильні і слабкі сторони екологічно орієнтованого підприємства, оцінити доцільність та ефективність тих чи інших маркетингових заходів [2].

Отже, маркетинг (як екологічний, так і традиційний) є не стільки чисто теоретичною, скільки переважно практичною дисципліною, яка виникла і розвивалася як результат господарської діяльності в умовах ринку, використовуючи передові досягнення науки для вирішення широкого діапазону задач маркетингової діяльності. Він являє собою свого роду арсенал сучасних прийомів і методів різних наукових дисциплін. Як зазначено вище, методологічну основу екологічного маркетингу складають загальнонаукові, аналітичні методи, а також прийоми, запозичені з різних областей знань (рис. 1).

Рис. 1. Система маркетингових досліджень у екологічному маркетингу*

*Джерело: побудовано автором.

Однією з специфічних особливостей екологічного маркетингу, яка впливає на застосування того чи іншого методу дослідження, є те, що суб'єкти господарювання, які зайняті у екологічно орієнтованому виробництві відрізняються з поміж інших підприємств. Особливостями екологічно орієнтованого виробника є [9]:

- краща обізнаність у суспільних пріоритетах споживачів;
- вплив на довкілля як один із критеріїв прийняття рішень при розробці нового продукту та модифікації існуючого;
- орієнтація політики фірми на дружнє ставлення до довкілля;
- розробка екологічно та енергозберігаючих продуктів;
- врахування екологічної складової в усіх аспектах діяльності фірми;

Оскільки екологічний маркетинг являє собою окрему концепцію в маркетингу, потреби, які варто задовольнити, мають специфічний характер. Саме тому для нього є характерним використання нетрадиційних методів маркетингових досліджень, які були зазначені вище. Мова йде про аналіз споживчих мотивів окремих споживачів або їх цілого сегменту. Приклад такого аналізу наведений в таблиці 1.

Таблиця 1. Мотиви споживання екологічних товарів*

Тип мотивації	Приклад мотивації споживання
Раціональні мотиви	Якість; економічність; експлуатаційні параметри; збереження здоров'я, лікувальні властивості
Емоційні мотиви	Стиль життя (вживання тільки натуральних продуктів); почуття страху (придбання фільтра для питної води, щоб запобігти утворенню каменів у нирках)
Моральні мотиви	Збереження природного середовища (екологічність товару на всіх стадіях життєвого циклу)

*Джерело: побудовано автором за даними [10].

За силою впливу мотиви можна ранжувати так: раціональні, емоційні, моральні (вони є дієвими, перш за все, в економічно розвинених країнах із високим рівнем «якості життя», тобто там, де економічні проблеми суспільства в основному розв'язані). У вітчизняних умовах слід зосередитися на раціональних мотивах, не залишаючи поза увагою емоційні та моральні. Для

стимулювання попиту на екологічні товари застосовують рекламу, пропаганду, стимулювання збуту, особистий продаж, тобто традиційні складові комплексу маркетингового стимулювання. Однак їх застосування має певні особливості [10].

Висновки і перспективи.

Маркетингові дослідження являють собою процес систематичного збору та аналізу даних необхідних для прийняття управлінських рішень для досягнення поставлених цілей і стратегічних завдань підприємства. На сьогодні, маркетингова діяльність набула універсального характеру і впливає на теоретичні підходи до управління природокористуванням. Особливого значення при цьому набувають маркетингові дослідження. Екологічний маркетинг є більш практичною дисципліною, аніж теоретичною, яка виникла і розвивалася як результат господарської діяльності в умовах ринку, використовуючи передові досягнення науки для вирішення широкого діапазону задач маркетингової діяльності екологічно орієнтованого виробника.

У процесі подальшого вивчення даного питання акцент буде направлено на з'ясування того, які саме методи досліджень є ефективними для конкретного підприємства і, як результат, які маркетингові стратегії будуть бажаними для підприємства.

Список використаних джерел

- 1 Григорчук Т.В. Маркетинг. Частина друга. Київ : ун-тет «Україна», 2007. 380 с.
2. Американська асоціація маркетингу (American Marketing Association). URL : www.MarketingPower.com. (дата звернення : 10.10.2018).
3. Черчилль Г., Браун Т. Маркетинговые исследования. 5-е изд. ; пер. с англ. под ред. Г. Л. Багиева. СПб.: Питер, 2007. 704 с.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. Издательский дом "Вильямс", 2007. 656 с.
5. Нэреш К. Малхотра. Маркетинговые исследования. Практическое руководство. 3-е изд., пер. с англ. Москва, 2002. 960 с.
6. Голубков Е.П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика. Москва : Издательство «Финпресс», 1998. 416 с.
7. Галицкий Е.Б. Методы маркетинговых исследований. Москва : Институт Фонда «Громадська думка», 2006. 118 с.
8. Шевченко Д.А. Реклама. Маркетинг. Пиар. Учеб. справ. пособие. Изд. 3-е, перераб. и доп. М.: «РГГУ», 2014. 639 с.
9. Зіновчук Н.В., Ращенко А.В. Екологічний маркетинг. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 190 с.
10. Екологічний маркетинг на підприємстві. URL : www.childflora.org.ua. (дата звернення : 10.10.2018).
11. Владимірова М.С. Формування екологічного маркетингу на підприємстві. *Young Scientist*. № 4 (31). 2016. С. 35–38.

Статтю отримано: 20.12.2018 / Рецензування 30.01.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Vladislav Lazarenko
Postgraduate Student
Institute of Agroecology and Environmental of NAAS
Kyiv, Ukraine
E-mail: vladlaz93@ukr.net

METHODS OF MARKETING INVESTIGATIONS IN THE SYSTEM OF ENVIRONMENTAL MARKETING

Abstract

Introduction. The effective use and analysis of market information about the market, its market conditions, consumer behavior becomes of special importance in the process of development of ecological marketing as a fundamental and applied discipline. And it is precisely on the quality of the results of marketing research that will depend on further strategy and competitiveness of the enterprise. That is why the question of marketing research and the methods of their conduct is relevant.

Methods. Such methods as analysis and synthesis, comparison, formalization are used when writing the article.

Results. Taking into account the definition of various scientists, as well as the fact that in our opinion, ecological marketing and marketing as a whole is part of the management process, marketing research should be regarded as "the process of systematic collection and analysis of data necessary to make managerial decisions to achieve the goals and objectives of the enterprise".

Discussion. Further research will focus on identifying the most effective and optimal market research methods, collecting primary data, assessing consumer behavior and optimizing business development strategies.

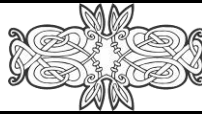
Keywords: methodology, marketing research, ecological marketing, agrarian sector.

References

1. Grigorchuk, T.V. (2007). *Marketing. Chastyna druha* [Marketing. Second part]. Kyiv, Ukraine : Universytet "Ukraina".
2. American Marketing Association. www.MarketingPower.com. Retrieved from www.MarketingPower.com.
3. Cherrhill, G., & Braun, T. (2007). *Marketingovyye issledovaniya. 5-ye izd* [Marketing research. 5-th ed]. G.L. Bagiyev (Ed). Saint Petersburg, Russia: Piter.
4. Kotler, F. (2007). *Osnovy marketinga* [The basics of marketing]. Izdatelskiy dom "Vilyame".
5. Neres, K. Malhotra. (2002). *Marketingovyye issledovaniya. Prakticheskoye rukovodstvo. 3-ye izd.* [Marketing research. Practical guide. 3-rd ed.]. Moscow, Russia.
6. Golubkov, E.P. (1998). *Marketingovyye issledovaniya: teoriya, metodologiya i praktika.* [Marketing research: theory, methodology and practice]. Moscow, Russia: Publishing house "Finpress".
7. Galitskiy, E.B. (2006). *Metody marketynhovykh doslidzhen* [Methods of marketing research]. Moscow, Russia: Institute of the Foundation "Public Opinion".
8. Shevchenko, D.A. (2014). *Reklama. Marketinh. Piar.* [Advertising. Marketing. PR]. Moscow, Russia: "RHHU".
9. Zinovchuk, N.V., & Raschenko, A.V. (2015). *Ekolohichnyy marketynh.* [Ecological marketing]. Zhytomyr, Ukraine: The publishing house of the Ivan Franko State University of Zhytomyr.
10. Ekolohichniy marketynh na pidpriemstvi. www.childflora.org.ua. Retrieved from www.childflora.org.ua.
11. Vladimirova, M.S. (2016). Formuvannia ekolohichnoho marketynhu na pidpriemstvi [Formation of environmental marketing at the enterprise]. *Young Scientist*, 4 (31), P. 35-38.

Received: 12.20.2018 / Review 01.30.2019 / Accepted 03.21.2019

УДК 339.13:338:631.155
JEL Classification B14; Q13, Q18

Горлачук Микола
к.е.н., доцент, старший науковий співробітник
Тернопільський національний економічний університет
м. Тернопіль, Україна
E-mail: gorlma@web.de

РОЗВИТОК БІРЖОВОГО РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Анотація

Вступ. Розвиток біржового ринку сільськогосподарської продукції відноситься до важливих теоретико-практичних проблем сучасної економічної науки та є результатом ефективності реалізації економічної політики. Досі не сформовано узгодженого теоретико-методологічного підходу щодо трактування біржового ринку як економічної категорії, а також його значення і ролі в системі координат сучасної економічної парадигми, що визначило актуальність теми статті.

Методи. Дослідження виконано на основі використання діалектичного методу, а також специфічних способів проведення наукових досліджень в рамках методологічного інструментарію сучасної економічної науки, зокрема, методичних підходів Асоціації ф'ючерсної індустрії, що застосовуються при дослідженні біржового ринку деривативів.

Результати. В статті обґрунтовано основні етапи еволюційного розвитку світового біржового ринку та проблеми становлення ефективного біржового механізму реалізації сільськогосподарської продукції в Україні. Розкрито особливості глобального розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції, на основі фактичних економічних даних визначено його ключові тенденції та висунуто гіпотезу про формування якісно нового етапу функціонування світового біржового ринку, зокрема, ринку товарних деривативів на сільськогосподарську продукцію. Висвітлено в загальних рисах роль і місце вітчизняного біржового ринку сільськогосподарської продукції, окреслено окремі аспекти його перспективного розвитку в Україні.

Перспективи. У контексті можливих пріоритетів конструювання сучасного біржового механізму визначено переваги і економічні наслідки формування прозорого біржового ринку сільськогосподарської продукції, до яких віднесено: транспарентність ринкових відносин, зменшення трансакційних витрат, посилення процесу концентрації ринкового середовища, зменшення його асиметричності та стимулювання підвищення ефективності функціонування аграрного ринку, загалом.

Ключові слова: біржа, біржовий ринок сільськогосподарської продукції, товарні деривативи, ф'ючерси, опціони, біржова торгівля.

Вступ.

Актуальною науково-практичною проблемою функціонування аграрного ринку в Україні протягом тривалого часу, починаючи від початку здобуття незалежності, залишається питання розвитку ефективного біржового ринку сільськогосподарської продукції, що й досі на фоні потужного аграрного потенціалу країни перебуває на стадії примітивного функціонування, демонструючи хронічні вади становлення і незначні обсяги торгівлі в порівнянні не лише з розвиненими країнами

світу, а й в структурі внутрішнього товарного обміну.

Наукове обґрунтування причин і визначення напрямків розв'язання вказаних проблем, враховуючи світовий досвід розвитку біржових ринків, обумовлює актуальність теми представленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вагомий внесок в розв'язання питань функціонування і розвитку біржового ринку та його окремих аспектів здійснили вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких слід відмітити праці А.В. Бурковської, І.М. Вавдійчик, Дж. К. Гелбрейта, Т.В. Гринько, І.В. Зотова, А.С. Карнаушенко, Н.Р. Кубрак, В.В. Лавринович, Т.А. Левіної, Т.І. Лункіної, Дж. Маршалла, Т.В. Пепи, Т.І. Пішеніної, А.В. Руснак, М.О. Солодкого, О.М. Сохацької, Н.С. Танклевської, С.М. Теслі, С.М. Ткач, О.В. Томчук, І.Р. Урбан, Т.Г. Щепіної, В.О. Яворської, В.М. Яценко та ін.

Серед наукових розвідок, присвячених проблемам розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції та біржової торгівлі нею, заслуговують на увагу дослідження О.В. Алейнікової, В.П. Бралатан, О.М. Варченко, О.В. Вінниченко, Ю.П. Воскобійника, М.А. Гапонюк, В.О. Гниляк, В.В. Горлачука, В.П. Горьового, А.М. Гури, Ю.А. Дяченко, Є.М. Кирилюка, О.Ю. Коваленко, Л.В. Козак, П.М. Лендирук, Ю.С. Лішук, Г.Б. Машлій, Т.К. Мещерякової, В.І. Нікітіна, І.О. Седікової, О.В. Сидоренко, О.М. Третяк, В.С. Чубань, О.О. Шевченко, О.М. Шпичака та ін.

А. Сміт в економічному шедевр «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) [1] не залишив висновків стосовно проблем розвитку бірж та біржового ринку, що обумовлено нерозвиненістю тогочасних ринкових інститутів в період початкового етапу генезису капіталізму, широко відомих у теперішній час, приділивши, як відомо, основну увагу з'ясуванню причин збільшення продуктивності праці, розподілу продукту між різними класами народу, природі капіталу, розвитку добробуту різних народів, системам політичної економії та питанням формування прибутків.

Д. Рікардо, здобувши поряд з А. Смітом славу класика політекономії, та, на відміну від останнього, будучи до того ж успішним маклером Лондонської фондової біржі, основні завдання своїх досліджень сконцентрував на розвитку теорії ренти, грошей, порівняльних переваг, заробітної плати і теорії трудової вартості. Проблеми функціонування бірж та розвитку біржового ринку теж не знайшли у його працях необхідної дослідницької уваги.

Починаючи з наукових розвідок К. Маркса, біржа і розвиток біржової торгівлі отримують належне теоретичне та методологічне обґрунтування в економічній літературі, присвяченій дослідженню капіталістичної системи господарювання. До речі, слово «капіталіст» своїм походженням завдячує жаргонній лексиці спекулянтів на перших європейських біржах [2, с. 92]. Із загальної кількості 50 томів зібрання творів К. Маркса і Ф. Енгельса, виданих в радянський період, ті чи інші питання, пов'язані із біржою, розглядаються у 40 із них. Серед основних теоретико-практичних проблем дослідження – загальні положення функціонування і розвитку біржі (товарної та фондової), взаємовідносин біржі та держави, біржі та робітничого класу, біржі та банків, а також біржі та колоніальної політики й економічних криз. К. Маркс і Ф. Енгельс вперше глибоко проаналізували значення біржі як прискорювача централізації і концентрації капіталу, водночас, висвітливши й інший її бік, – центру спекуляції та корупції.

Відомим є визначення біржі, сформульоване Ф. Енгельсом, як «великого храму буржуазії» [3, с. 46], що позначило якісно новий рівень тієї ролі біржі, яку вона об'єктивно почала відігравати в умовах капіталістичної економічної системи. Якщо, на думку Ф. Енгельса, до 1865 р. біржа була ще другорядним елементом в капіталістичній системі, то після цього відбулася зміна, що надала їй значно більшої ролі. Класик марксизму констатував постійне зростання її ролі внаслідок зазначеної зміни, що в подальшому розвитку має тенденцію концентрувати в руках біржовиків все виробництво, як промислове, так і сільськогосподарське, і весь обіг – як засоби обігу, так і функцію обміну. На основі цього було зроблено висновок про те, що біржа стає найвидатнішою

представницею капіталістичного виробництва [4, с. 484], що й досі не втратив своєї актуальності.

Однак, до цього часу, не зважаючи на величезний обсяг наукових праць, присвячених проблемам біржового ринку, не сформовано єдиного теоретичного і методологічного підходу щодо його трактування як економічної категорії, а також значення і ролі в системі координат сучасної економічної парадигми. Різні погляди на визначення біржового ринку, а також відсутність у багатьох вітчизняних дослідженнях трактування біржового ринку, про що зазначає М.О. Солодкий, доводять доцільність проведення узагальнення трактування даного поняття [5, с. 16]. Проте це узагальнення має бути, на наш погляд, доповнене окресленням основних тенденцій та викликів його сучасного розвитку, як вимога діалектичного методу дослідження.

Мета.

Метою даної статті є оцінка тенденцій та викликів сучасного розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції, обґрунтування власних розробок і пропозицій стосовно розв'язання існуючих науково-практичних проблем досліджуваного ринку.

Методологія дослідження.

Методологія базується на використанні загальнонаукового діалектичного методу дослідження, а також спеціальних методів економічної науки. Зокрема, з метою з'ясування фактичного стану біржового ринку сільськогосподарської продукції та визначення тенденцій його розвитку на перспективу використовувалися методи порівняння, аналізу і синтезу, економіко-статистичний та ін.

Результати.

Розвиток біржового ринку сільськогосподарської продукції в Україні супроводжується, з одного боку, визнанням необхідності його розбудови згідно теоретичних лекал ортодоксальної економічної науки про ключову роль біржової організації механізму функціонування аграрного ринку в розвинених країнах світу як індикатора його конкурентоспроможності, «цивілізованості» та чинника забезпечення високої ефективності функціонування. Проте, з іншого боку, реалії економічного розвитку доводять неспроможність реалізації на практиці пропонованих сучасною економічною теорією положень в умовах вітчизняної системи аграрної економіки, що склалася в ході її реформування у пострадянський період, коли пореформений етап розвитку аграрного сектора перетворюється на черговий старт впровадження нових реформ, викликаючи стан, відомий в економічній літературі під назвою «втоми від реформ».

Об'єктивна оцінка сучасних тенденцій і викликів біржового ринку сільськогосподарської продукції вимагає теоретичного розгляду найважливіших етапів еволюції розвитку цього феномену. Слід зазначити, що окремі дискусійні моменти виникають вже на стадії з'ясування змісту самого поняття «біржа», нині добре відомого навіть поза межами фахового використання, оскільки досі відсутнє однозначне етимологічне тлумачення «біржі» як прозивного імені, найменування торгового інституту, яке поширене у всій Європі, за виключенням Англії, а також англомовних та деяких інших країн світу, де біржа нині називається «Stosk Exchange» або ж «Board of Trade», хоча протягом 1550-1775 рр. позначення «біржа» використовувалось також в Англії, проте поступово було витіснено словосполученням «Royal Exchange».

В.І. Нікітін зауважує, що слово «біржа» має двояке пояснення: з одного боку, слово є похідним від середньовікового слова «bourse», яке позначало різного роду корпоративні організації, з іншого боку, це слово пов'язують із прізвищем відомої фламандської сім'ї Van der Burse (Van der Beurze) із голландського міста Брюгге [6, с. 3], що в п'яти поколіннях протягом 13-15 ст. була активною в якості купців, фінансових консультантів і брокерів. Згідно найпоширенішої в науковій літературі версії, від назви цього прізвища й походить слово «біржа» в сенсі регульованого торгового місця, що сьогодні існує в багатьох мовах.

Такого погляду дотримується, зокрема, італійський вчений Л. Гуїччардіні, вказуючи також на однойменне гостинне місце, по суті, окремий комплекс невеликих готелів, яким володіла сім'я Ван дер Бурсе – Cleene Beurse, Ter Beurse і Ter Oude Beursplein, де проживали іноземні торговці зі всієї Європи, особливо із італійських республік Генуя, Флоренція та Венеція. Назва гостинного двору Ter Beurse почала використовуватись й для позначення площі, котра з часом стала торговельним і фінансовим центром міста та загальною назвою для даного виду комерційної діяльності – це була перша у світі біржа (1406 р.), де проходили торги векселями.

Спосіб функціонування першої торгової біржі у світі базувався на звичаї, він ніколи не документувався. Вперше це було зроблено лише в 16 ст. на Антверпенській біржі, куди перемістився новий фінансовий центр після занепаду біржі в Брюгге, швидко отримавши назву «нової біржі». Як наслідок, поняття «біржа» поширилося в різних країнах: спочатку італійці (*borsa*), трохи пізніше французи (*bourse*), німці (*börse*), росіяни (*биржа*), чехи (*burza*), шведи (*börs*), данці (*børs*) та інші народи почали використовувати слово «біржа».

Очевидно, прізвище сім'ї Ван дер Бурсе утворене від латинського слова *bursa* – шкіряна сумочка, гаманець, що, в свою чергу, походить із давньогрецької *βύρσα* – бірса, викрій зі шкіри тварини чи шерсті, знята бича шкіра. Проте, існує ще один, не лише співзвучний, варіант походження поняття біржа, який окремі дослідники пов'язують із Бірсою – фортецею над портом античного торгового міста Карфаген в сучасному Тунісі, що за відомою легендою, було дозволено заснувати фінікійським переселенцями на землі, площею не більше від розміру, котрий вкряє шкіра бика. Фінікійська цариця розрізала останню на тонкі смужки і мотузкою, зв'язаною з них, відмежувала весь пагорб для заснування цитаделі «нового міста».

Серед науковців немає узгодженого погляду також щодо трактування передісторії виникнення біржового ринку. Так, М.О. Солодкий перший етап еволюційного розвитку біржового ринку пов'язує з виникненням товарообміну, тобто бартерних операцій, що історично означає виникнення самої торгівлі. Доведеною передісторією виникнення біржового ринку науковець вважає впровадження торгівлі інструментами, дуже близькими за своєю економічною природою до біржових. Наприклад, в II ст. до н.е. в Стародавній Греції почали використовувати квитки, котрі надавали право в майбутньому купувати оливкову олію, сприяючи цим запобіганню її дефіциту протягом певного періоду [5, с. 20]. Наступний етап розвитку біржового ринку М.О. Солодкий відносить до виникнення біржі як класичного інституту біржового ринку та впровадження торгівлі першими інструментами – спотовими контрактами.

Зародження біржової торгівлі у світі пов'язують також із давньоримськими *collegine mercatorum* (зборами торговців).

Загалом кажучи, саме поняття біржі, як і виникнення біржової торгівлі тісно пов'язане із сільським господарством. Дослідниця В.О. Яворська, окрім того, вказує, що зародження біржової торгівлі, в тому числі й ф'ючерсної, було розпочато на ринку сільськогосподарської продукції. Вже в античні, дохристиянські часи відбувалося чітке регулювання економічних відносин. Найвідомішою стала регламентація на основі законодавчих актів, зведених в Кодексі царя Хаммурапі, що містить свідчення про можливість доставки товарів за обумовленою ціною в майбутньому [7, с. 8].

Простежуючи цей еволюційний поступ до нашого часу, тривалістю майже 4 тисячоліття, слід зазначити, що для новітнього етапу розвитку світової біржової торгівлі характерний перехід до електронної системи ф'ючерсної торгівлі. Фінансовий інжиніринг та розроблення нових видів ф'ючерсних контрактів нині є детермінантами розвитку біржового ринку, в тому числі в частині сільськогосподарської продукції.

В будь-якому випадку в основі розвитку біржового ринку реального товару знаходиться біржова торгівля, виникнення якої зумовлено достатньо великим виробництвом, що потребує ринку, здатного на регулярній основі забезпечити реалізацію великих партій товару за цінами, рівень яких встановлюється залежно від фактичного співвідношення попиту і пропозиції. Еволюційний розвиток світового біржового ринку засвідчив поступовий перехід провідних зарубіжних бірж від торгівлі

фізичними активами до торгівлі розрахунковою формою строкових біржових інструментів – деривативами [8, с. 43].

В цьому випадку немає сенсу говорити про розвиток біржового ринку фактичного товару, тобто наявних видів продукції, наприклад, сільськогосподарської, оскільки мова йде, насамперед, про похідні фінансові інструменти (деривативи), що стають предметом біржових угод з метою перерозподілу фінансових ризиків та спекуляцій, хоча базові фізичні активи, котрі належать до наявного ринку, знаходяться в основі деривативів, як правило, ф'ючерсів та опціонів [8, с. 44].

«Фінансизація» товарних деривативів, прирівнення їх до фінансових інструментів, оскільки функціональне використання строкових угод вже не зводиться до реальної поставки базового активу, тобто прямого трансферу власності, призводить до значного зростання фіктивного капіталу на світовому біржовому ринку, в основі якого використовується торгівля правами чи зобов'язаннями.

Таким чином, можна констатувати, біржовий ринок продукції, який протягом багатьох століть розвивався як товарний, еволюціонував до якісно нового рівня свого розвитку, сучасними характерними ознаками якого є торгівля строковими біржовими інструментами – деривативами, операції з якими не мають безпосереднього зв'язку з прямою купівлею-продажем базових активів – матеріальних або ж фінансових, а головним чином пов'язані із домінуванням спекулятивного інтересу у постійному зростанні капіталу в процесі формування глобальних фінансових потоків та страхуванням ризиків (співвідношення спекулянтів і хеджерів на світових біржових ринках знаходиться у відношенні близько 3:1).

Діалектика розвитку біржового ринку засвідчує його еволюційний шлях від початкової прогресивної функції раціоналізації механізму товароруку реальних матеріальних благ, що було економічно необхідно в процесі становлення й розвитку капіталістичної системи, до виродження в ірраціональний інститут руху і концентрації конкуруючих капіталів в транснаціональному масштабі, що вимагає інтерконтинентальної консолідації біржової діяльності, формування нових і трансформацію існуючих біржових альянсів, породжуючи монополізацію біржових ринків, переміщення біржової торгівлі в Азіатсько-Тихоокеанський регіон та ін. Якщо реальний товар став передумовою виникнення біржової торгівлі, то результатом її розвитку стало витіснення у позабіржовий товарний обіг прямої купівлі-продажу товарів на біржі.

Як свідчить М.О. Солодкий, питома вага угод із реальним товаром на біржах в країнах із розвинутою ринковою економікою помітно скоротилася і коливається в межах 1,2-2 % [5, с. 26]. Нині наявність спотової чи форвардної угоди як біржового виду контракту свідчить про низький розвиток біржового ринку країни. Таким чином, «великий храм буржуазії» перетворився на «великий спекулятивний храм» – Вавилонську вежу сучасності.

Беручи до уваги цей важливий досвід світової біржової інженерії, виникає логічне питання стосовно необхідності та стратегічного розвитку товарного біржового ринку в Україні. Абсурдність ситуації полягає в тому, що деякі дослідники, справедливо відмічаючи високу ймовірність шахрайських дій з боку окремих учасників вітчизняного біржового ринку при здійсненні ними торгівлі правами на сільськогосподарську продукцію щодо виконання зобов'язань по укладеним строковим контрактах [9], приходять до висновку про необхідність створення передумов «для появи спекулянтів», оскільки без цього «неможливе створення високоліквідного вітчизняного строкового біржового ринку» [9], переносючи тим самим акценти із необхідності формування біржового механізму для розв'язання першочергових проблем реального товарного обміну в Україні, що визначено Концепцією розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції, на атрибути становлення спекулятивного інституту біржової діяльності, позбавленого безпосереднього зв'язку із підвищенням ефективності сільськогосподарського виробництва за рахунок оптимізації обмінних процесів. Вказані пропозиції аналогічні обґрунтуванню необхідності створення передумов для появи злочинців, без яких неможливе формування ефективної правоохоронної системи.

Спекулятивне використання ф'ючерсів, опціонів, свопів та інших інструментів фінансової

інженерії призводить, як правило, лише до значної мультиплікації фіктивного капіталу, несумісного із рухом реальної вартості та товарних форм матеріального виробництва, становлячи реальну загрозу остаточного розриву між ними. Окрім того, одним із важливих досягнень розробки фінансового інжинірингу на ринку деривативів стало використання простіших видів деривативів у якості базового активу для нових деривативних інструментів, що, по суті, характеризує сучасний етап еволюційного розвитку біржового ринку. Проте, ринок деривативів нині вийшов за межі біржового сегменту, розвиваючись також у позабіржовій формі (OTC-Market).

Як наслідок, наразі обсяг усіх фінансових активів перевищує реальний ВВП більш ніж у 10 разів [10, с. 112-113], що створює нові загрози і виклики не лише з погляду розвитку біржового ринку чи макроекономічної ситуації як такої, а для майбутнього існуючої глобальної парадигми світової економічної системи загалом.

З метою аналізу сучасного розвитку глобальних біржових деривативних ринків використаємо методичні підходи, розроблені аналітиками Асоціації ф'ючерсної індустрії (FIA: *Futures Industry Association*) – провідної торгової організації з ринків деривативів у світі. Слід зауважити, на даний момент статистика FIA у сфері торгової активності охоплює 83 біржі та базується на врахуванні певної кількості біржових контрактів, обмежуючись ф'ючерсами та опціонами, що торгуються на біржах, та не включає позабіржові продукти (відсоткові свопи або структуровані продукти).

У цьому зв'язку заслуговують на увагу ті кількісні зміни в динаміці світової біржової торгівлі ф'ючерсами і опціонами, що призвели до якісно нового етапу функціонування усієї системи глобального біржового ринку.

Слід відмітити, у 2012 р. річні обсяги загального обсягу деривативів, які торгувалися на біржових майданчиках у світі, зменшилися в порівнянні з піковим 2011 р. на 15,3% і становили 21,1 млрд укладених контрактів, що стало найбільшим зниженням за попередні 10 років. Падіння торгівельної активності мало універсальний характер. По-перше, воно спостерігалось практично у кожному із основних регіонів – Північній Америці, Європі та Азії, а, по-друге, зменшення торгівельної активності відбулося за всіма категоріями товарів.

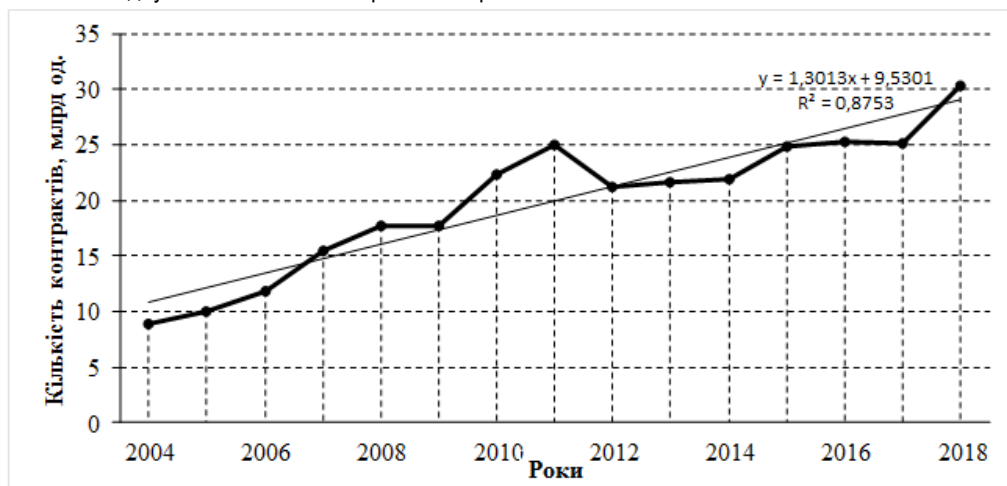

Рис. 1. Динаміка обсягів світової біржової торгівлі деривативами (ф'ючерсами і опціонами)*

*Джерело: побудовано і розраховано автором на основі [8; 11-16]

У 2013 р. незначне зростання на даному виді біржового ринку у розмірі 2,1% дозволило лише зупинити негативний ринковий тренд. Проте для світової індустрії деривативів важливе значення в наступному вже мали тенденції розвитку ринків ф'ючерсів на сировину в Китаї, де було

дозволено операції за такими із них, що раніше не проводилися на жодній іншій біржі у світі. Наприклад, до переліку нових товарних ф'ючерсів на сільськогосподарську сировину вперше було віднесено строкові угоди на яйця. Як наслідок, річне зростання обсягів товарних деривативів на китайських біржах становило 38,9%, позначивши початок нового циклу економічної активності та перетворивши китайські біржові майданчики на одні з найбільш зростаючих у 2013 р., що дозволило їм також у подальшому домінувати в категорії сільського господарства.

Так, у 2014 р. десять із 20 найбільших сільськогосподарських контрактів були продані на біржах Китаю [12], супроводжуючись загалом рекордним зростанням обсягів укладених угод. Наприклад, ф'ючерси на ріпакове борошно із річним темпом зростання 89,6% змогли очолити та посилити вказаний тренд нової хвилі ділової активності. При цьому провідним ринком сільськогосподарських ф'ючерсів за межами Китаю залишилась лише Чикагська торгова палата СМЕ: обсяги контрактів на кукурудзу і пшеницю зросли відповідно на 8,0% і 26,9% [12].

Кількісні зміни формування якісно нового етапу функціонування системи біржового ринку, що продовжився у 2015 р., виявили декілька важливих рис: значне загальне зростання біржового ринку деривативів; різке зростання торгівлі товарними ф'ючерсами і опціонами, темпи якої, починаючи із 2005 р., були більшими, ніж в будь-якому іншому секторі світових біржових деривативних ринків; поступове завоювання біржовими ринками Азійсько-Тихоокеанського регіону глобальної стратегічної ініціативи.

Як видно з даних рис. 1, у 2015 р. відбувся різкий стрибок річного обсягу обміну деривативів на світовому ринку, який наблизився до пікового значення 2011 р., передусім, за рахунок рекордного зростання торгівлі ф'ючерсами і опціонами на біржах Китаю, Індії, Кореї, Сінгапуру та інших частин Азії. Зміна, що наступила, означає не просто чергову зміну в географії біржового зростання. Подібна ситуація вже спостерігалася на ринку в 2010 р., за якої бум індексів акцій і торгівлі сировинними активами сприяв зростанню азійських бірж на фоні негативних наслідків тиску фінансової кризи на основні біржі в США та Європі. Мова йде про підтвердження становлення стійкої тенденції домінування на світовому біржовому ринку Азійсько-Тихоокеанського регіону, питома вага якого у 2010 р. вперше в історії перевищила аналогічний показник розвитку біржового ринку Північної Америки.

Враховуючи попередній азійський торгівельний бум 2010-2013 рр., загальний тренд економічного розвитку біржового ринку в Азійсько-Тихоокеанському регіоні протягом 2015-2018 рр. підтверджує ендегенні закономірності сталого зростання, що великою мірою визначатиме глобальну кон'юнктуру в довгостроковій перспективі та, на основі цього, дозволяє обґрунтувати гіпотезу про якісно новий етап розвитку світового біржового ринку деривативів через втрату лідерства Північною Америкою та початок глобального домінування на світовому біржовому ринку азійських бірж, насамперед Китаю, де обсяги торгівельної активності є найбільшими.

У 2018 р. спостерігався виключно високий річний темп збільшення обсягів біржової торгівлі – понад 20%, а загальна кількість ф'ючерсів та опціонів досягла нового рекорду, перевищивши 30,2 млрд контрактів (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка обсягів світової торгівлі ф'ючерсами і опціонами за регіонами, млн контрактів*

Регіони	Роки							2018 р. до 2012 р., %
	2012.	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Азійсько-Тихоокеанський	7526	7291	7257	9697	9180	8809	11192	+48,7
Північна Америка	7226	7940	8215	8198	8589	8886	10559	+46,1
Європа	4389	4351	4409	4795	5180	4935	5265	+19,9
Латинська Америка	1730	1683	1516	1450	1615	1971	2776	+60,4
Інші	316	377	433	658	654	595	489	+54,7
Всього	21190	21643	21832	24800	25219	25198	30282	+42,9

*Джерело: побудовано і розраховано автором на основі [11-16]

Питома вага Азійсько-Тихоокеанського регіону в структурі загального обсягу глобального біржового ринку деривативів у 2018 р. становила 36,96% (рис. 2).

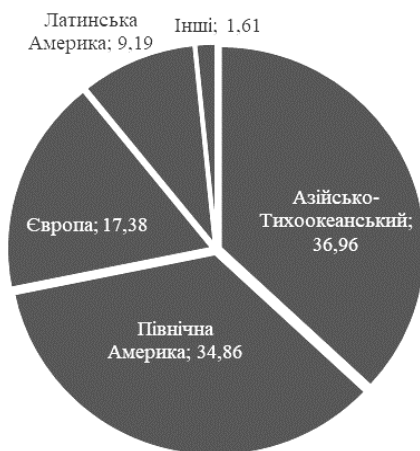

Рис. 2. Структура світової біржової торгівлі деривативами за регіонами в 2018 р., %*

*Джерело: побудовано і розраховано автором на основі [16]

Загалом зростаюча динаміка обсягів світової біржової торгівлі деривативами протягом 2012-2018 рр. (рис. 3) супроводжується постійними змінами внутрішньої структури за видами інструментів.

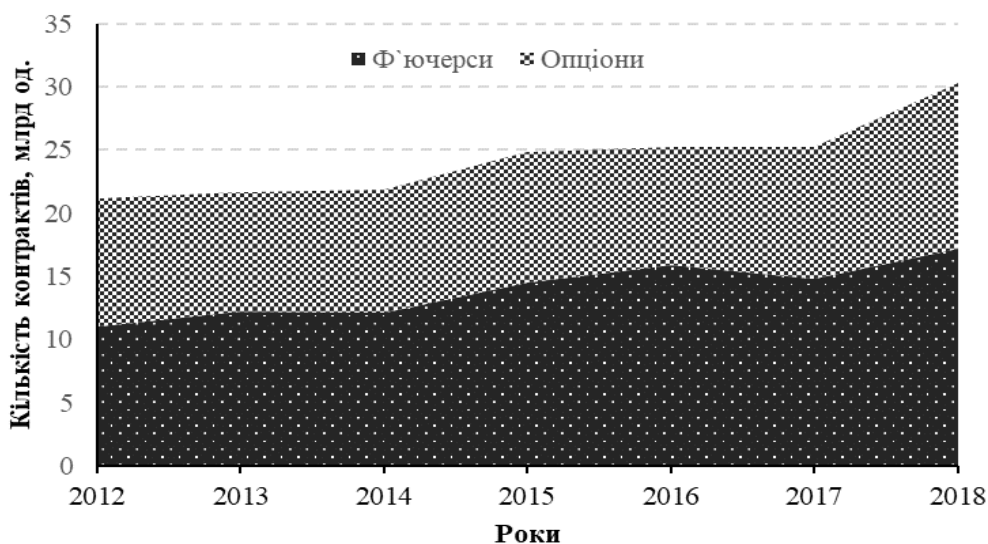

Рис. 3. Динаміка обсягів світової біржової торгівлі ф'ючерсами і опціонами*

*Джерело: побудовано і розраховано автором на основі [11-16]

Слід констатувати довгострокову тенденцію розвитку біржового ринку, для якої характерне зменшення питомої ваги обсягів торгівлі опціонами в загальній структурі обміну деривативів. Так, якщо в 2012 р. відсоткове співвідношення кількості ф'ючерсних та опціонних угод знаходилося

ближче до рівноважного стану, відповідно 52,2% і 47,8%, то в 2018 р. воно вже становило 56,6% і 43,4%. Основна причина такого розходження пояснюється тим, що переважний обсяг торгівлі опціонами пов'язаний із фондовими ринками, у той час, коли торгівля ф'ючерсами розподілена більш рівномірно за багатьма видами активів [16]. На відміну від української практики розвитку біржового ринку, форвардні контракти, з погляду інструментів реалізації біржового обміну у світовому вимірі, втратили будь-який інтерес та перетворились на елемент позабіржового ринку.

Оцінка динаміки обсягів світової торгівлі ф'ючерсами і опціонами за видами базових активів протягом 2012-2018 рр., зокрема, сільськогосподарської продукції, свідчить про строго річну періодичність зміни зростання і зменшення динаміки обсягів обміну товарних деривативів на глобальному біржовому ринку (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка обсягів світової торгівлі ф'ючерсами і опціонами за видами базових активів, млн контрактів*

Види активів	Роки							2018 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Фондові індекси	6469	6401	7338	8339	7118	7515	9982	+54,3
Цінні папери	6048	5370	4931	4944	4557	4754	5787	-4,3
Відсоткові ставки	2931	3330	3293	3251	3514	3967	4554	+55,3
Валюта	2434	2491	2122	2797	3077	2984	3928	+61,1
Енергоресурси	925	1265	1407	1410	2214	2171	2237	+141,8
Кольорові метали	554	646	872	1639	1877	1740	1523	+174,9
Аграрна продукція	1254	1213	1387	1280	1932	1306	1487	+18,5
Інші види	252	493	353	820	615	479	489	+94,0
Дорогоцінні метали	319	430	371	316	312	279	291	-8,7
Всього	21190	21643	21832	24800	25219	25198	30282	+42,9

*Джерело: побудовано і розраховано автором на основі [11-16].

Проте, якщо абсолютний приріст торгівлі деривативами на сільськогосподарську продукцію за вказаний період становив 18,5%, то в комбінованій структурі біржових інструментів за видами базових активів, навпаки, питома вага аграрної продукції зменшилася з 5,9% до 4,9%, посівши в 2018 р. у ранжированому ряді за питомою вагою 7 місце із 9 можливих в структурі загального обсягу торгівельного обігу глобального біржового ринку деривативів.

Світовий центр біржової торгівлі товарними деривативами на сільськогосподарську продукцію у 2018 р. остаточно перемістився на азійський біржовий ринок: 8 із 10 найбільших контрактів на сільськогосподарську продукцію було укладено на біржах Китаю.

В Україні зародження біржового ринку відбулося саме з організації сільськогосподарських аукціонів [5, с. 18], проте сучасний стан діяльності бірж є минулим днем не лише з погляду організації функціонування біржового ринку сільськогосподарської продукції західних країн, а й багатьох країн, що розвиваються.

Розглядаючи структуру і загальні обсяги торгівельного обороту сільськогосподарської продукції за основними каналами реалізації, слід відмітити низькі показники її продажу через біржовий ринок, що в найкращі періоди його розвитку коливалися в межах 0,2-1,1% [5, с. 25; 17, с. 46], а якщо взяти до уваги не лише біржові товари, а всі види сільськогосподарської продукції, то цей відсоток може знизитись до сотих долей одного відсотка [18, с. 370].

Виходячи з цього, українські дослідники розвитку вітчизняного біржового ринку в Україні на підставі мізерного ступеня обслуговування товарної економіки біржами роблять навіть висновок, що «біржі в Україні не працюють» [18, с. 370], а «товарний сільськогосподарський ринок в Україні відсутній» [19, с. 248].

У зв'язку з цим, Державна служба статистики України у своїй статистичній звітності щодо продажу сільськогосподарської продукції перестала виділяти напрям реалізації через біржі, аукціони, враховуючи незначну питому вагу цього напрямку реалізації, що фактично перебуває на

рівні статистичної похибки.

Довгий час намагання держави стимулювати біржову торгівлю сільськогосподарської продукції зводилися до обов'язкової реєстрації укладених експортних угод на біржі, проте після її відміни відбулося раптове та декількаразове зменшення обсягів біржової торгівлі, що засвідчило про повний занепад розвитку вітчизняного біржового ринку, драйвером якого був сегмент сільськогосподарської продукції.

А.О. Шевченко вказує, що за всі роки незалежності вітчизняні товарні біржі дискредитували сам інститут біржової торгівлі та стали прислужниками трейдерів [20, с. 162], оскільки на біржах оформлялися контракти, які реально укладалися на позабіржовому майданчику, оминаючи принцип прозорого ціноутворення в процесі біржових торгів. Слід зазначити, що біржова торгівля сільськогосподарською продукцією в Україні ніколи не відігравала належної ролі на внутрішньому ринку, а діяльність бірж була зосереджена на формальній реєстрації експортних контрактів, зорієнтованих на розвиток зовнішньоекономічної діяльності. Так, питома вага внутрішніх угод у загальній вартості укладених угод на біржовому ринку країни залишалася незначною – 0,8%, решта угод були пов'язані з експортними операціями (99,1 %) та імпортом (0,1 %) [21, с. 109].

Нині ж окремі елементи біржового механізму застосовуються з боку держави лише в якості інструменту при проведенні державних закупівельних і товарних інтервенцій, головним чином форвардних закупівель зернових, що здійснюються через структури Аграрного фонду на Аграрній біржі [22].

Висновки і перспективи.

Таким чином, дослідження засвідчує необхідність з'ясування основних закономірностей розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції, розробку і обґрунтування методологічних оцінок його функціонування в сучасних умовах глобальних економічних викликів. Роль і місце світового біржового ринку сільськогосподарської продукції в ході еволюції його розвитку зазнавали постійних змін.

Сучасний етап світової біржової торгівлі характеризується переходом до електронної системи торгівлі товарними деривативами на сільськогосподарську продукцію. Фінансовий інжиніринг та розроблення нових видів біржових інструментів нині є детермінантами розвитку біржового ринку, в тому числі в частині сільськогосподарської продукції.

Поряд з цим, вітчизняний біржовий ринок сільськогосподарської продукції не забезпечує ефективного виконання не лише ключових функцій, пов'язаних із генеруванням цінової кон'юнктури, зрівноваження попиту і пропозиції на сільськогосподарські товари в макроекономічному аспекті, а й сам механізм товаропросування, залишаючись в атрофованому економічному стані на узбіччі основних ринкових процесів, пов'язаних із виробництвом, розподілом, збутом і споживанням сільськогосподарської продукції в Україні.

Оскільки пріоритетним майданчиком реалізації аграрної продукції виявився позабіржовий ринок, слід констатувати відсутність прозорого механізму формування цін на аграрному ринку, функціонування тіньових схем реалізації сільськогосподарської продукції, низький рівень мотивації та активності використання біржових інструментів для регулювання внутрішнього ринку, в тому числі у формуванні продовольчої безпеки держави.

Становлення біржового ринку вважається фундаментально значущим інструментом розвитку цивілізованого аграрного ринку, оскільки конструювання сучасного інституційного ландшафту сприятиме транспарентності ринкових відносин, що дозволить суттєво зменшити обсяги трансакційних витрат за рахунок значного скорочення кількості посередників у ланцюзі руху сільськогосподарської продукції між безпосереднім товаровиробником та її споживачем, посилить процес концентрації ринкового середовища, зменшить його асиметричність, та стимулюватиме підвищення ефективності функціонування аграрного ринку, загалом.

Список використаних джерел

1. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини багатства народів. Київ: Port-Royal, 2001. 594 с.
2. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка. Москва : Наука, 1973. 232 с.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: в 50 т. 2 изд. Москва : Издательство политической литературы, 1977. Т. 44. 749 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: в 50 т. 2 изд. Москва : Издательство политической литературы, 1977. Т. 25. Ч. II. 551 с.
5. Солодкий М.О. Біржовий ринок: навч. посіб. Київ : Аграрна освіта, 2010. 565 с.
6. Никитин В.И. Николаевская хлебная биржа. Прошлое и настоящее. Николаев. 1993, 119 с.
7. Яворська В.О. Етапи розвитку ф'ючерсної торгівлі на світовому біржовому ринку. *Приазовський економічний вісник*. 2017. Вип. 3 (03). С. 7-11.
8. Яворська В.О. Сучасні тенденції розвитку світового біржового ринку деривативів. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 11. С. 42-46.
9. Третяк О.М. Основні напрями активізації біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні. URL: <http://elibrary.nubip.edu.ua/13110/1/11tom.pdf> (дата звернення: 02.02.2019).
10. Гриценко А.А. Архітектура економічної безпеки: монографія. Київ: ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2017. 224 с.
11. FIA Annual Volume Survey: Commodity and Interest Rate Markets Push Trading Higher in 2013. URL : <https://fimaf.fia.org/issues/2014-03/fia-annual-volume-survey-commodity-and-interest-rate-markets-push-trading-higher-in-2013> (дата звернення: 05.02.2019).
12. FIA Annual Global Futures and Options Volume: Gains in North America and Europe offset declines in Asia-Pacific. 2014. URL: <https://fimaf.fia.org/issues/2015-03/2014-fia-annual-global-futures-and-options-volume-gains-in-north-america-and-europe-offset-declines-in-asia-pacific> (дата звернення: 05.02.2019).
13. Annual Survey: Global Derivatives Volume. 2015. URL : <https://marketvoice.fia.org/issues/2016-03/2015-annual-survey-global-derivatives-volume> (дата звернення: 05.02.2019).
14. Annual Volume Survey. 2016. URL : <https://marketvoice.fia.org/issues/2017-03/2016-annual-volume-survey> (дата звернення: 05.02.2019).
15. Annual Volume Survey. 2017. URL : <https://marketvoice.fia.org/issues/2018-03/2017-annual-volume-survey> (дата звернення: 05.02.2019).
16. A record year for derivatives. URL : <https://marketvoice.fia.org/articles/record-year-derivatives> (дата звернення: 05.02.2019).
17. Кирилюк Є.М. Розвиток біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні. *Вісник Черкаського університету*. 2015. № 12 (345). С. 46-53.
18. Торгівля та біржова діяльність в Україні: проблеми і стратегії розвитку: колект. моногр.; за заг. ред. Т.В. Гринько. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 404 с.
19. Томчук О.В. Сучасний стан, особливості функціонування та перспективи біржової діяльності в Україні. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2013. № 4 (81). С. 247-260.
20. Шевченко А.О. Організація та підвищення ефективності біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні. *Економіка та управління АПК*. 2012. Вип. 9. С. 161-164.
21. Мелешко М.І. Стан розвитку та шляхи удосконалення біржового аграрного ринку. *Економіка та держава*. 2010. № 5. С. 109-111.
22. Форвард 2019. URL: <http://agrofond.gov.ua/buy/forward-2016>. (дата звернення: 05.02.2019).

Статтю отримано: 06.02.2019 / Рецензування 10.03.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Mykola Horlachuk

Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Senior Research Fellow

Ternopil National Economic University

Ternopil, Ukraine

E-mail: gornma@web.de

**DEVELOPMENT OF THE EXCHANGE MARKET FOR AGRICULTURAL PRODUCTS:
CURRENT TRENDS AND CHALLENGES**

Abstract

Introduction. The development of the stock market of agricultural products is one of the important theoretical and practical problems of modern economic science and is the result of the effective implementation of economic policy. So far, an agreed theoretical and methodological approach to the interpretation of the stock market as an economic category, as well as its importance and role in the system of coordinates of the modern economic paradigm has not been formed, which determined the relevance of the topic.

Methods. The research is carried out on the basis of the use of the dialectical method, as well as specific methods of conducting research in the framework of methodological tools of modern economic science, in particular, methodological approaches of the Association of the futures industry, which are used in the study of stock market derivatives.

Results The article substantiates the main stages of the evolutionary development of the world stock market and the problem of the establishment of an effective exchange mechanism for the implementation of agricultural products in Ukraine. The peculiarities of the global development of the exchange market of agricultural products are revealed, on the basis of actual economic data, its key tendencies are determined and the hypothesis about the formation of a qualitatively new stage of the functioning of the world stock market, in particular, the market of commodity derivatives for agricultural products, is outlined. The role and place of the domestic stock market of agricultural products is highlighted in general terms, some aspects of its perspective development in Ukraine are outlined.

Discussion. In the context of the possible priorities of designing a modern exchange mechanism, the advantages and economic consequences of the formation of a transparent exchange market of agricultural products are identified: transparency of market relations, reduction of transaction costs, strengthening the process of concentration of the market environment, reducing its asymmetry and stimulating the increase of the efficiency of the functioning of the agrarian market, in general.

Keywords: exchange, stock market of agricultural products, commodity derivatives, futures, options, stock trading.

References

1. Smit, A. (2001). *Dobrobut natsii. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny bahatstva narodiv* [The welfare of nations. Research on the nature and causes of wealth of peoples]. Kyiv, Ukraine : Port-Royal.
2. Blok, M. (1973). *Apologiya istorii, ili Remeslo istorika* [The apology of history, or the Craft of the historian]. Moscow, Russia : Nauka.
3. Marks, K., & Engels, F. (1977). *Sochineniya: v 50 t. 2 izd.* [Works: 50 t. 2 ed.], 44. Moscow, Russia : Izdatelstvo politicheskoy literatury.
4. Marks, K., & Engels, F. (1977). *Sochineniya: v 50 t. 2 izd.* [Works: 50 t. 2 ed.], 25, II. Moscow, Russia : Izdatelstvo politicheskoy literatury.
5. Solodkyi, M.O. (2010). *Birzhoviy rynok* [Exchange market]. Kyiv, Ukraine : Ahrama osvita.
6. Nikitin, V.I. (1993). *Nikolayevskaya khlebnaya birzha. Proshloye i nastoyashcheye* [Nikolaev grain exchange. Past and present.]. Nikolayev, Ukraine.
7. Iavorska, V.O. (2017). Etapy rozvytku fiuchersnoi torhivli na svitovomu birzhovomu rynku [Stages of futures trading in the global stock market]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk* [Priazovsky Economic Bulletin], 3 (03), 7-11.
8. Iavorska, V.O. (2017). Suchasni tendentsii rozvytku svitovoho birzhovoho rynku deryvatyviv [Modern trends in the development of the global stock market derivatives market]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economics and Society], 11, 42-46.
9. Tretiak, O.M. Osnovni napriamy aktyvizatsii birzhovoi torhivli silskohospodarskoiu produktsiieiu v Ukraini. *elibrary.nubip.edu.ua*. Retrieved from <http://elibrary.nubip.edu.ua/13110/1/11tom.pdf>.
10. Hrytsenko, A.A. (2017). *Arkhitektonika ekonomichnoi bezpeky: monohrafiia* [Architectonics of economic security: monograph]. Kyiv, Ukraine : DU «In-t ekon. ta prohnouz. NAN Ukrainy».
11. FIA Annual Volume Survey: Commodity and Interest Rate Markets Push Trading Higher in 2013. *fimag.fia.org*. Retrieved from <https://fimag.fia.org/issues/2014-03/fia-annual-volume-survey-commodity-and-interest-rate-markets-push-trading-higher-in-2013>.
12. FIA Annual Global Futures and Options Volume: Gains in North America and Europe offset declines in Asia-Pacific. (2014). *fimag.fia.org*. Retrieved from <https://fimag.fia.org/issues/2015-03/2014-fia-annual-global-futures-and-options-volume-gains-in-north-america-and-europe-offset-declines-in-asia-pacific>.
13. Annual Survey: Global Derivatives Volume. (2015). *marketvoice.fia.org*. Retrieved from <https://marketvoice.fia.org/issues/2016-03/2015-annual-survey-global-derivatives-volume>.
14. Annual Volume Survey. (2016). *marketvoice.fia.org*. Retrieved from <https://marketvoice.fia.org/issues/2017-03/2016-annual-volume-survey>.
15. Annual Volume Survey. (2017). *marketvoice.fia.org*. Retrieved from

<https://marketvoice.fia.org/issues/2018-03/2017-annual-volume-survey>.

16. A record year for derivatives. *marketvoice.fia.org*. Retrieved from <https://marketvoice.fia.org/articles/record-year-derivatives>.

17. Kyrlyuk, Ye.M. (2015). Rozvytok birzhovoi torhivli silskohospodarskoii produktsiiei v Ukraini [Development of exchange trade in agricultural products in Ukraine]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu* [Bulletin of Cherkasy University], 12, (345), 46-53.

18. Hrynko, T.V. (Ed.). (2018). *Torhivlia ta birzhova diialnist v Ukraini: problemy i stratehii rozvytku: kolektyvna monohrafiia* [Trade and stock exchanges in Ukraine: problems and development strategies: collective monograph]. Dnipro, Ukraine: Vydavets Bila K.O.

19. Tomchuk O.V. (2013). Suchasnyi stan, osoblyvosti funktsionuvannia ta perspektyvy birzhovoi diialnosti v Ukraini [Current status, features of functioning and prospects of stock market activity in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU* [Collection of Scientific Works of VNAU], 4, (81), 247-260.

20. Shevchenko, A.O. (2012). Orhanizatsiia ta pidvyshchennia efektyvnosti birzhovoi torhivli silskohospodarskoii produktsiiei v Ukraini [Organization and increase of efficiency of exchange trade in agricultural products in Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnia APK* [Economics and Management of Agro-industrial Complex], 9, 161-164.

21. Meleshko, M.I. (2010). Stan rozvytku ta shliakhy udoskonalennia birzhovoho ahrarnoho rynku [The state of development and ways of improving the stock exchange market]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and State], 5, 109-111.

22. Forvard 2019. *agrofond.gov.ua*. Retrieved from <http://agrofond.gov.ua/buy/forward-2016>.

Received: 02.06.2019 / Review 03.10.2019 / Accepted 03.21.2019

СТАТИСТИКА
ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ

STATISTICS
AND INFORMATION
PROVISION OF ECONOMY

УДК 330.46
JEL Classification C83

Кучин Сергій

д.е.н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства, маркетингу та економічної теорії
Луганський національний аграрний університет
м. Старобільськ, Україна
E-mail: kspukr@ukr.net

ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ БЕЗПЕКИ СФЕРИ КУЛЬТУРИ ЕКСПЕРТНИМ МЕТОДОМ

Анотація

Вступ. Забезпечення національної безпеки є актуальним завданням для сучасної України. В розвинених країнах світу національній культурі та її інфраструктурній складовій приділяється особлива увага. Досягнення темпів стрімкого розвитку національної економіки нині є важливим науковим та практичним завданням. Забезпечення безпеки сфери культури є одним із пріоритетних напрямів державної безпекової політики.

Методи. В ході дослідження використовувались наступні методи : аналіз, синтез, групування, аналітичний метод, прогнозний метод, вивчення наукових і статистичних джерел, табличний метод, експертний метод.

Результати. У статті запропоновано підхід до оцінювання рівня безпеки сфери культури за індексами макроекономічної та соціально-демографічної безпеки. У статті отримав практичну реалізацію підхід до оцінювання рівня безпеки сфери культури експертним методом. Проведене дослідження дало змогу виявити стан безпеки сфери культури. Отримано вагові коефіцієнти індексів економічної та соціально-демографічної безпеки.

Перспективи. Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є розроблення методу головних компонент та компаративного аналізу для оцінки рівня національної безпеки та безпеки сфери культури.

Ключові слова: макроекономічний, соціально-демографічний, безпека, культура, експертний метод, алгоритм, анкета.

Вступ.

Виявлення оптимальних шляхів забезпечення національної безпеки залишається надзвичайно актуальним питанням для сучасної України, враховуючи прагнення держави до формування сприятливих умов для прискореного соціально-економічного розвитку. Наразі сфера культури належить до найменш захищеної частини конкурентного середовища економіки ринкового типу, тому її становище є досить складним і, часто, непрогнозованим. В сучасній Україні це призвело до загострення ряду соціально-економічних, управлінських, організаційних проблем, які гальмують процес ефективного розвитку сфери культури як частини соціально-культурної сфери.

Підкреслює актуальність нашого дослідження те, що культура суспільства та його соціальний розвиток визнаються в Україні важливим чинником національної безпеки. Значна частина витрат на утримання та розвиток цієї сфери припадає на органи державної влади та місцевого самоврядування. Забезпечення стрімкого розвитку національної економіки є важливим науковим та практичним завданням. Провідні країни світу приділяють акцентовану увагу як макроекономічним показникам свого розвитку так і показникам соціально-демографічного,

соціально-культурного стану країни.

З огляду на вищевказане тема статті є актуальною та потребує окремого фундаментального дослідження. Здійснюючи експертний аналіз ми маємо змогу визначити існуючий економічний та соціально-демографічний стан певної країни та обирати пріоритетні вектори її соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Сучасний погляд на вирішення поставленої проблеми подано у працях вітчизняних та зарубіжних авторів. Методологія оцінювання рівня безпеки експертним методом знайшла своє відображення у працях наступних авторів: В. Белов [1], В. Геєць [2], Г. Гнатієнко [3], Б. Грабовецький [4], Гражевська Н. [5], Живко З. [6], Кучерук С. [7], Шевчук І. [8] та ін. В наукових роботах наведених авторів започатковані різні аспекти дослідження зазначеної проблематики. Слід відзначити, що проблема оцінювання рівня безпеки сфери культури експертним методом залишається малодослідженою у вітчизняній науковій економічній літературі.

Мета.

Мета статті – сформулювати теоретико-методологічні основи для реалізації підходу до оцінювання рівня безпеки сфери культури експертним методом. Досягненню поставленої мети повинно сприяти вирішення наступних завдань: виявити алгоритм проведення експертного опитування; розробити анкету експертної оцінки, встановивши вагові коефіцієнти; проаналізувати вплив функціональних складників безпеки сфери культури; провести ранжування міжнародних індексів економічного розвитку країни; визначити вагові коефіцієнти індексів економічної безпеки експертним методом.

Методологія дослідження.

Під час проведення дослідження нами використовувались наступні методи наукового пізнання: аналіз, синтез, вивчення наукових і статистичних джерел, групування, аналітичний метод, прогнозний метод, табличний метод, експертний метод.

Результати.

Починаючи від перших років незалежності України, дії владних структур по відношенню до проблем в сфері культури нехтувалися. За останні роки видатки зведеного бюджету на культуру становили від 1,3% до 1,6%. Крім того, частка видатків зведеного бюджету у відсотках до ВВП демонструє постійну тенденцію до зменшення і у 2016-2017 роках становила 0,4%. Загальна ж кількість професійних закладів сфери культури за роки незалежності неухильно зменшувалась, а також в рази скорочувалась і кількість їх відвідувань.

Отже, дослідження динаміки основних економічних процесів дозволяють дійти висновку, що сфера культури перебуває на стадії глибокої кризи. Якщо розглядати питання розвитку держави з економічних позицій, то економічне зростання в Україні не можна забезпечити лише за рахунок розвитку промисловості. Усі розвинуті країни та низка країн, що розвиваються, протягом останніх років зорієнтували структуру національного господарства від виробництва товарів на виробництво послуг. Недостатній рівень розвитку сфери послуг часто визначають через «невідповідність» структури вітчизняної економіки умовам інтеграції в європейський простір.

Одним з методів дослідження стану розвитку сфери культури є експертне опитування. Алгоритм проведення експертного опитування та обробки результатів експертизи повинен містити такі невід'ємні кроки: постановка завдання, окреслення мети дослідження та її логічне формулювання; встановлення відповідальної особи та координатора проведення експертизи; встановлення групи експертів із числа провідних та компетентних фахівців у галузі дослідження та поставлених задач; розробка анкети із чітко окресленим колом питань та варіантами відповідей як

за пріоритетністю, так і за бальною шкалою; економіко-статистична обробка експертного опитування; аналіз результатів експертних оцінок та достовірності проведення анкетування.

У контексті поставленої нами задачі, основною метою проведення експертного опитування є встановлення вагових коефіцієнтів першого та другого порядків для інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки національного економіки.

Анкета експертного опитування повинна містити коло окреслених питань, які складені за певною структурно-логічною схемою. Нами запропонована структура анкети експертної оцінки для встановлення вагових коефіцієнтів для розрахунку рівня безпеки сфери культури.

При заповненні таблиці 1 пропонується поставити питання: «Проранжуйте за мірою пріоритетності важливість впливу окремих функціональних складників на інтегральний показник безпеки сфери культури від 1 до 9 (1 – даний показник має найменший вплив; 9 – пріоритетність у контексті впливу даного показника на безпеку максимальна)».

При заповненні таблиць 2-6 пропонується поставити питання: «Проаналізуйте вплив функціональних складників безпеки сфери культури (1 – даний показник має найменший вплив; 9 – пріоритетність максимальна)».

Таблиця 1. Ранжування важливості впливу окремих функціональних складників на інтегральний показник безпеки сфери культури*

Назва функціональної складової та її сутність	Ранжування за пріоритетністю
1. Макроекономічна складова – характеризує такий стан економіки, за якого досягається макроекономічна відтворювальна рівновага.	
2. Соціально-демографічна складова – це стан розвитку держави, за якого вона здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни.	
3. Фінансова складова – стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів.	
4. Зовнішньоекономічна складова – описує такий стан держави, який характеризує її спроможність протистояти негативному впливу зовнішніх чинників, в повній мірі адаптувати свої економічні інтереси на зовнішніх ринках та створювати сприятливі умови розвитку експортно-імпортного потенціалу та раціоналізації структури зовнішньоторговельного обороту.	
5. Інвестиційно-інноваційна складова – досягнення інвестиційно-інноваційного рівня, що дозволяє одночасно оптимально задовольняти поточні інвестиційні потреби національної економіки за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів та сприяють розвитку високотехнологічного виробництва.	

*Джерело: розробка автора.

Таблиця 2. Макроекономічна складова*

№ з/п	Назва показника і його сутність	Ранжування	Порогові значення	Ваші пропозиції до порогового значення
1	Розмір економіки країни, % до ВВП країн-членів ЄС		1-10	
2	Відношення обсягу ВВП на одну особу в країні до середнього значення в країнах-членах ЄС, %		10-125	
3	ВВП на душу населення, дол. США		16 000	
4	Відношення обсягу ВВП на одну особу в країні до середнього значення в країнах-членах ЄС (за паритетом купівельної спроможності), %		50-100	
5	Рівень тінізації економіки, % ВВП		10-25	
6	Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), %		5-10	
7	ВВП на душу населення за ПКС, дол. США		тенденція до зростання	
8	Темп приросту ВВП, %		100-125	
9	Сальдо поточного рахунку платіжного балансу країни, % ВВП		позитивне	

*Джерело: розробка автора.

Таблиця 3. Соціально-демографічна складова

№ з/п	Назва показника і його сутність	Ранжування	Порогове значення	Ваші пропозиції до порогового значення
1	Чисельність наявного населення, % до рівня 1990 року		85-110	
2	Очікувана тривалість життя при народженні, років		тенденція до зростання	
3	Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (станом на кінець звітної періоду), % (коефіцієнт старіння)		12-18	
4	Співвідношення загальних доходів 20% найбільш та найменш забезпеченого населення, разів		4,5-7	
5	Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % ВВП		4-10	
6	Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % ВВП		3-8	
7	Рівень злочинності, кількість злочинів на 1000 осіб населення		5-14	
8	Військові витрати, % ВВП		2-5	
9	Норма бідності, %		тенденція до зменшення	

*Джерело: розробка автора.

Таблиця 4. Зовнішньоекономічна складова

№ з/п	Назва показника і його сутність	Ранжування	Порогове значення	Ваші пропозиції до порогового значення
1	Відкритість економіки, %		75-100	
2	Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів		0,7-1,5	
3	Питома вага провідної країни в загальному обсязі зовнішньої торгівлі (країни-члени ЄС), %		до 10	
4	Питома вага провідної країни в загальному обсязі зовнішньої торгівлі (РФ), %		до 10	
5	Рівень експорту, %		тенденція до зростання	
6	Рівень імпорту, %		тенденція до зменшення	

*Джерело: розробка автора.

Таблиця 5. Фінансова складова

№ з/п	Назва показника і його сутність	Ранжування	Порогове значення	Ваші пропозиції до порогового значення
Грошово-кредитна та валютна складова				
1	Валові міжнародні резерви України, міс. імпорту		3-6	
2	Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, %		20-50	
3	Рівень доларизації грошової маси, %		15-30	
4	Обсяг готівки, % до ВВП		4-10	
5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегована на курсову різницю), %		25-60	
6	Індекс зміни офіційного курсу гривні до долара США, середній за період, %		90-130	
7	Рівень інфляції, %		не більше 7	
8	Відношення рівня інфляції до середнього рівня аналогічного показника трьох країн-членів ЄС, які досягли найвищого рівня стабілізації цін, %		не перевищує 1,5	
Боргова складова				
9	Відношення обсягу державного та гарантованого державного боргу до ВВП, %		не більше 55	
10	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %		не більше 25	
11	Рівень заборгованості на одну особу, дол. США		200-500	
Бюджетна складова				
12	Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, %		не більше 3	

Продовження табл. 5

13	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %		18-37	
14	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення зовнішнього державного боргу до доходів державного бюджету, %		6-20	
Податкова складова				
15	Частка податків у структурі державного бюджету, %		не менше 60	
16	Рівень податкового навантаження, % ВВП		не більше 40	
17	Податкова справедливість, відношення обсягу прямих податків до непрямих		0,8-1	
Банківська складова				
18	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %		10-60	
19	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальній сумі кредитів, %		2-7	
20	Рентабельність активів, %		(-1)-3,5	
21	Рентабельність капіталу, %		5-20	
22	Достатність (адекватність) регулятивного капіталу (H2), %		не менше 10	

*Джерело: розробка автора.

Таблиця 6. Інвестиційно-інноваційна складова

№ з/п	Назва показника і його сутність	Ранжування	Порогове значення	Ваші пропозиції до порогового значення
1	Рівень інвестування, % ВВП		тенденція до зростання	
2	Кількість організації, які виконують наукові дослідження й розробки		тенденція до зростання	
3	Загальна сума витрат на фінансування інноваційної діяльності, млн. грн		тенденція до зростання	
4	Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт, % до ВВП		тенденція до зростання	
5	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %		3-20	
6	Питома вага витрат державного бюджету на інноваційну діяльність, % від ВВП		0,2-1	
7	Рівень фінансування інноваційної діяльності, % від ВВП		0,5-3	
8	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації у загальній кількості промислових підприємств, %		5-35	
9	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, %		3-25	

*Джерело: розробка автора.

При заповненні таблиці 7 пропонується поставити питання: «Чи є коректним, на Вашу думку, враховувати при інтегральному оцінюванні безпеки сфери культури міжнародні індекси економічного розвитку країни? Якщо так, то з яким ваговим коефіцієнтом і пріоритетом?». Дані попередніх таблиць до уваги не беруться (необхідно проаналізувати із припущенням, що деякі коефіцієнти можуть не враховуватись (0 – ваговий коефіцієнт)).

Таблиця 7. Ранжування міжнародних індексів економічного розвитку країни

Назва складової економічної безпеки та міжнародних індексів	Ранжування за пріоритетністю
Індекс глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму	
Індекс конкурентоспроможності країн світу Інституту розвитку менеджменту (IMD, Швейцарія)	
Індекс легкості ведення бізнесу Світового банку	
Індекс економічної свободи The Heritage Foundation у партнерстві із The Wall Street Journal	
Індекс SEDA (Аналіз сталості економічного розвитку країни), The Boston Consulting Group	
Індекс економічного ризику країн світу, Euromoney	
Індекс людського розвитку	

*Джерело: розробка автора.

Матеріали, отримані в результаті опитування експертів шляхом анкетування, являють собою сукупність оцінок відносної важливості, присвоєних експертом кожному з порівнювальних параметрів. Для обробки матеріалів, отриманих в результаті експертного оцінювання, використовують такі позначення:

m – кількість експертів, які прийняли участь у анкетуванні;

n – кількість об'єктів, які оцінюються;

C_{ij} – оцінка відносної важливості (в балах) i -м експертом j -го об'єкту.

Показники узагальненої думки можна отримати наступними методами. Перший метод – це середнє арифметичне значення величини M_j оцінки, яка визначається для кожного з об'єктів, що порівнюються:

$$M_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m C_{ij}. \quad (1)$$

Чим більше значення M_j , тим важливішим, за думкою експертів, є j -тий об'єкт.

Другий метод – це сума рангів оцінок S_j , які отримані j -м об'єктом:

$$S_j = \sum_{i=1}^m R_{ij}, \quad (2)$$

де R_{ij} – ранг оцінки i -м експертом j -го об'єкта. При отриманні узагальненої думки таким методом найбільш важливими варто вважати об'єкти, які характеризуються найменшим значенням S_j .

Відомі такі показники ступеня узгодженості думок експертів, як коефіцієнт варіації V_j та коефіцієнт конкордації W . Коефіцієнт варіації V_j оцінок, отриманих j -м об'єктом, характеризує варіативність, яка визначається відношенням середнього квадратичного відхилення до середнього арифметичного значення оцінки об'єкта. Коефіцієнт варіації обчислюють наступним чином:

- обчислюється дисперсія D_j оцінок, отриманих j -м об'єктом:

$$D_j = \frac{1}{m_j - 1} \sum_{i=1}^{m_j} (C_{ij} - M_j)^2, \quad (3)$$

- обчислюється середнє квадратичне відхилення оцінок, отриманих j -м об'єктом:

$$\sigma_j = \sqrt{D_j}, \quad (4)$$

- визначається коефіцієнт варіації оцінок, отриманих j -м об'єктом:

$$V_j = \frac{\sigma_j}{M_j}. \quad (5)$$

Коефіцієнт варіації V_j визначається для кожного з об'єктів та характеризує ступінь узгодженості думок експертів відносно важливості j -го об'єкту.

Для характеристики ступеня узгодженості оцінок, наданих різними експертами визначеній кількості об'єктів використовується коефіцієнт конкордації. Коефіцієнт конкордації W є показником ступеня узгодженості думок експертів про відносну важливість сукупності всіх запропонованих для порівняння об'єктів. Для обчислення коефіцієнту конкордації необхідно визначити середнє арифметичне сум рангів оцінок для всіх об'єктів:

$$S_i = \sum_{j=1}^m C_{ij}. \quad (6)$$

При розрахунку сумарної колективної оцінки також важливо врахувати компетентність кожного з експертів. Коефіцієнт компетентності кожного з експертів оцінювався за шкалою від 0 до 1. Обчислення цих коефіцієнтів дозволяє не тільки переглянути склад експертної групи, але й скорегувати оцінки колективної думки експертної групи. В останньому випадку, наприклад, середня колективна оцінка буде дорівнювати:

$$S_i = \sum_{j=1}^m \lambda_j C_{ij} \quad (7)$$

де λ_j – коефіцієнт компетентності j -го експерта.

Визначаємо оцінку дисперсії за формулою:

$$D = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (S_i - \bar{S})^2 \quad (8)$$

де n – кількість об'єктів, що порівнюються; $\bar{S}$ – оцінка математичного сподівання, яка дорівнює:

$$\bar{S} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n S_i \quad (9)$$

Визначається коефіцієнт значущості (або ваговий коефіцієнт) кожного фактору, встановленого в цілому по групі експертів за формулою:

$$K_i = \frac{2(mn - S_i)}{mn(n-1)} \quad (10)$$

Дисперсійний коефіцієнт конкордації визначається як відношення оцінки дисперсії до максимального значення цієї оцінки:

$$W = \frac{D}{D_{\max}} \quad (11)$$

Коефіцієнт конкордації змінюється від нуля до одиниці, оскільки $0 \leq D \leq D_{\max}$.

Максимальне значення дисперсії дорівнює:

$$D_{\max} = \frac{m^2(n^3 - n)}{12(n-1)} \quad (12)$$

Якщо ввести позначення:

$$R = \sum_{i=1}^n \left(\sum_{j=1}^m S_{ij} - \bar{S} \right)^2 \quad (13)$$

тоді оцінка дисперсії може бути представлена у вигляді:

$$D = \frac{R}{(n-1)}, \quad (14)$$

а коефіцієнт конкордації, обчислюватиметься за виразом:

$$W = \frac{12R}{m^2(n^3 - n)} \quad (15)$$

Отримана формула визначає коефіцієнт конкордації для випадку коли відсутні зв'язані ранги, тобто оцінка кожного експерта для різних критеріїв не повторюється, що є однією з умов при проведенні анкетування.

Значення коефіцієнту конкордації може варіюватися в межах від 0 до 1. При повній узгодженості думок експертів $W=1$. Прийнятним є значення коефіцієнта не менше 0,75. Важливим моментом методики обробки даних експертної оцінки є визначення груп експертів, всередині яких узгодженість думок висока, а також виявлення експертів, що мають оригінальну точку зору, яка відрізняється від думки багатьох. Невелике значення коефіцієнту конкордації свідчить про низьку узгодженість думок експертів і викликано такими причинами: в групі експертів дійсно відсутня узгодженість думок, або існують групи з високою кількістю близьких оцінок, однак узагальнені міркування таких груп протилежні.

Таким чином, аналізуючи оцінки експертів деякого критерію, коефіцієнт конкордації може виявитись близьким до нуля, але серед усієї групи експертів виявляються такі підгрупи, всередині яких узгодженість буде максимальною. Для виявлення груп експертів, всередині яких узгодженість думок висока, можна використати такий підхід: один експерт виключається із сукупності та розраховується коефіцієнт конкордації W_1 для експертів, що залишилися. Якщо значення коефіцієнту конкордації W_1 виявилось більшим, ніж значення W для повної сукупності експертів, то даний експерт виключається із сукупності, якщо ж навпаки, то експерт залишається в групі. Такі розрахунки проводяться послідовно для кожного експерта. В результаті ступінь узгодженості думок експертів, які залишилися в групі, зростає. З метою виявлення можливих груп експертів, які мають високу узгодженість, але їх думка протилежна більшості, необхідно провести повторний розрахунок коефіцієнта конкордації серед експертів, виключених із загальної групи.

Проведене дослідження дало нам змогу отримати конкретні результати. Рівень узгодженості думок експертів за обчисленим коефіцієнтом конкордації W відображено в таблиці 8.

Таблиця 8. Значення коефіцієнту конкордації W^*

Назва функціональної складової	Коефіцієнт конкордації W
Макроекономічна складова	0,770
Соціально-демографічна складова	0,902
Фінансова складова	0,932
Зовнішньоекономічна складова	0,770
Інвестиційно-інноваційна складова	0,856

*Джерело: розробка автора.

Вагові коефіцієнти індексів економічної безпеки за експертним методом представлені у таблиці 9.

Таблиця 9. Макроекономічна безпека*

Назва показника і його сутність	Експертний метод
Розмір економіки країни, відсотків до ВВП країн ЄС-28	0,102
Відношення обсягу ВВП на одну особу в країні до середнього значення в країнах ЄС-28, %	0,110
Відношення обсягу ВВП за ПКС на особу в країні до середнього значення в країнах ЄС-28, %	0,150
ВВП на душу населення, дол. США	0,140
ВВП на душу населення за ПКС, дол. США	0,085
Рівень тінізації економіки, % ВВП	0,110
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу країни, % ВВП	0,095
Рівень безробіття, %	0,105
Темп приросту ВВП, %	0,103
Σ	1

*Джерело: розробка автора.

Вагові коефіцієнти індексів соціально-економічної безпеки за експертним методом представлені у таблиці 10.

Таблиця 10. Соціально-демографічна безпека

Назва показника і його сутність	МГК	Експертний метод
Чисельність наявного населення, відсотків до рівня 1990 року	0,115	0,09
Очікувана тривалість життя при народженні, років	0,122	0,125
Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (станом на кінець звітного періоду), відсотків (коефіцієнт старіння)	0,141	0,105
Співвідношення сумарних доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення, по загальних доходах, разів	0,076	0,097
Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, відсотків ВВП	0,078	0,092
Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, відсотків ВВП	0,081	0,138

Продовження табл. 10

Військові витрати (% від ВВП)	0,171	0,09
Рівень злочинності, кількість злочинів на 1000 наявного населення	0,14	0,155
Норма бідності, %	0,077	0,108
Σ	1	1

Розробка автора

Висновки і перспективи.

В дослідженні нами проаналізовано стан макроекономічної та соціально-демографічної безпеки на основі аналізу наступних показників: розмір економіки країни (% до ВВП країн ЄС-28), відношення обсягу ВВП на одну особу в країні до середнього значення в країнах ЄС-28 (%), відношення обсягу ВВП за ПКС на особу в країні до середнього значення в країнах ЄС-28 (%), ВВП на душу населення (дол. США), ВВП на душу населення за ПКС (дол. США), рівень тінізації економіки (% ВВП), сальдо поточного рахунку платіжного балансу країни (% ВВП), рівень безробіття (%), темп приросту ВВП (%).

Нами виявлено, що стан соціально-демографічної безпеки залежить від наступних показників: чисельність наявного населення (% до рівня 1990 р.), очікувана тривалість життя при народженні (років), частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (%), співвідношення сумарних доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення (разів), обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я (% ВВП), обсяг видатків зведеного бюджету на освіту (% ВВП), військові витрати (% ВВП), рівень злочинності (кількість злочинів на 1000 наявного населення), норма бідності (%).

Для отримання більш точних результатів не бажано формулювати висновки лише на основі застосування тільки одного метода оцінки. Бажано використовувати комплекс методів, які будуть доповнювати один одного. Таким чином, експертний метод при дослідженні соціально-економічних явищ бажано застосовувати в комплексі, наприклад, із методом головних компонент та методом компаративного аналізу.

Враховуючи прагнення держави до захисту своїх національних інтересів та формування нової формації всебічно розвинених особистостей як фундаментальної ланки українського суспільства, актуальними залишаються питання безпеки. Занепад сфери культури неминуче призводить до духовної деградації людини, що негативно впливає на розвиток трудового потенціалу країни. Формування відповідних ціннісних орієнтацій в суспільстві та на їх основі забезпечення безпеки держави є одним з пріоритетних напрямів державної безпекової та культурної політики.

Тому, проведення наукових досліджень в напрямі оцінювання рівня безпеки національної економіки та її структурних складових, визначення векторів соціально-демографічного та економічного розвитку країни залишаються пріоритетними завданнями для вітчизняної економічної науки.

Список використаних джерел

1. Белов В., Чумаков В. Нова методика кількісної оцінки узгодженості думок експертів. *Вісник Київського національного торгово-економічного університету*. 2008. №2. С. 84-90.
2. Геець В. М., Клебанова Т. С., Черняк О. І. та інші. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2005. 396 с.
3. Гнатієнко Г. М. Експертні технології прийняття рішень. Київ: ТОВ «Маклаут», 2008. 444 с.
4. Грабовецький Б. Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання. Вінниця: ВНТУ, 2010. 171 с.
5. Гражевська Н. І. Компаративний підхід до аналізу глобальної конкурентноспроможності національних економік. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2014. Вип. 1. С. 15-24.
6. Живко З. Б. Забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. №6 (96). С. 20-28.

7. Кучерук С. С. Механізми реалізації соціальної безпеки в Україні. *Університетські наукові записки: науковий часопис*. 2007. №4 (24). С. 438-444.

8. Шевчук І. В. Ключові фактори забезпечення економічної безпеки України: актуальні питання сьогодення. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. Випуск 24. С. 162-163.

Статтю отримано: 25.01.2019 / Рецензування 02.03.2019 / Прийнято до друку: 21.03.2019

Sergiy Kuchyn

Dr.Sc. (in Economics), Associate Professor, Associate Professor
Department of Economics of Enterprise, Marketing and Economic Theory
Luhansk National Agrarian University
Starobilsk, Ukraine
E-mail: kspukr@ukr.net

EVALUATION OF THE SECURITY OF THE SCOPE OF CULTURE EXPERT METHOD

Abstract

Introduction. Ensuring national security is an urgent task for modern Ukraine. The national culture and its infrastructure components are given special attention in developed countries. Achieving the pace of rapid development of the national economy is now an important scientific and practical task. Ensuring the security of the sphere of culture is one of the priority directions of state security policy.

Methods. The following methods of scientific knowledge are used in the course of the research: analysis, synthesis, grouping, analytical method, forecast method, study of scientific and statistical sources, tabular method, expert method.

Results. The article proposes an approach to assessing the level of security of the sphere of culture by the indices of macroeconomic and social and demographic security. The article has received a practical implementation of the approach to assessing the level of security of the sphere of culture by an expert method. The conducted research has allowed to reveal a state of safety of a sphere of culture. The weight coefficients of economic and social and demographic security indices are obtained.

Discussion. The prospect of further exploration in this direction is to develop a method of the main components and comparative analysis to assess the level of national security and security of the sphere of culture.

Keywords: macroeconomic, social and demographic, security, culture, expert method, algorithm, questionnaire.

References

1. Belov, V., & Chumakov, V. (2008). Nova metodyka kilkisnoi otsinky uzgodzhenosti dumok ekspertiv [A new method for quantifying the consensus of experts]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovo-ekonomichnoho universytetu* [Bulletin of the Kiev National Trade and Economic University], 2, 84-90.
2. Geyets, V. M., Klebanova, T. S., ... Chernyak, A. I. (2005). *Modeli i metody sotsialno-ekonomichnoho prohnouzuvannia* [Models and methods of socio-economic forecasting]. Kharkiv, Ukraine: ID «INZHEK».
3. Gnatiyenko, G. M. (2008). *Ekspertni tekhnologii pryiniattia rishen* [Expert decision making technologies]. Kyiv, Ukraine: ООО «Maklout».
4. Grabovetsky, B. Ye. (2010). *Metody ekspertnykh otsinok: teoriia, metodolohiia, napriamky vykorystannia* [Methods of expert evaluations: theory, methodology, directions of use]. Vinnytsya, Ukraine: VNTU.
5. Grazhevska, N. I. (2014). Komparatyvnyi pidkhid do analizu hlobalnoi konkurentnospromozhnosti natsionalnykh ekonomik [A comparative approach to the analysis of the global competitiveness of national economies]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky* [Theoretical and applied issues of economics], 1, 15-24.
6. Zhivko, S. B. (2009). Zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoi bezpeky v umovakh informatsiinoho suspilstva [Ensuring socioeconomic security in the information society]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual problems of the economy], 6(96), 20-28.
7. Kucheruk, S. S. (2007). Mekhanizmy realizatsii sotsialnoi bezpeky v Ukraini [Mechanisms for implementing social security in Ukraine]. *Universytetski naukovyi zapysky: naukovyi chasopys* [University scientific notes: scientific journal], 4(24), 438-444.
8. Shevchuk, I. V. (2018). Kliuchovi faktory zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: aktualni pytannia sohodennia [Key factors for securing Ukraine's economic security: current issues]. *Sotsialno-humanitarnyi*

visnyk [Social and Humanitarian Journal], 24, 162-163.

Received: 01.25.2019 / Review 03.02.2019 / Accepted 03.21.2019

Відомості про авторів

Барна Марта, д.е.н., доцент, перший проректор, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів, Україна, **E-mail:** martabarna@ukr.net

Волошин Роман, к.е.н., доцент кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** roman_vol@ukr.net

Горіховський Максим, к.е.н., завідувач з навчальної і практичної підготовки та працевлаштування, Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський, Україна, **E-mail:** maksym@i.ua

Горлачук Микола, к.е.н., доцент, старший науковий співробітник, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** gorlma@web.de

Хорчинська Олена, д.е.н., доцент, с.н.с, завідувач кафедри маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, Україна, **E-mail:** helenk@meta.ua

Кучин Сергій, д.е.н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства, маркетингу та економічної теорії, Луганський національний аграрний університет, м. Старобільськ, Україна, **E-mail:** kspukr@ukr.net

Лазаренко Владислав, аспірант, Інститут агроєкології і природокористування НААН, м. Київ, Україна, **E-mail:** vladlaz93@ukr.net

Маршалок Тарас, к.е.н., доцент, докторант кафедри податків та фіскальної політики, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** marshaloktm@gmail.com

Мацьків Романа, к.е.н., доцент, доцент кафедри теорії економіки та управління, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ, Україна, **E-mail:** chrt50_32@ukr.net

Мороз Світлана, завідувач Полтавського відділення, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені М. С. Брєкєріуса, м. Полтава, Україна, **E-mail:** svitmoroz@gmail.com

Риковська Оксана, к.е.н., старший науковий співробітник, Інститут економіки та прогнозування НАНУ, м. Київ, Україна, **E-mail:** oksana.rykovska@gmail.com

Татомир Ірина, к.е.н., доцент кафедри економіки та менеджменту, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, **E-mail:** Tatomur@gmail.com

Харченко Тетяна, к.е.н., доцент, доцент кафедри екологічного менеджменту та підприємництва, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, **E-mail:** t_kharchenko@ukr.net

Хоменко Олександр, аспірант, Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський, Україна, **E-mail:** kentos@ua.fm

Чикуркова Алла, д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту, публічного управління і адміністрування, Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський, Україна, **E-mail:** Alladomanchuk@gmail.com

Information about the authors

Marta Barna, Dr. Sci. (Econ), Associate Professor, First Vice-Rector, Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine, **E-mail:** martabarna@ukr.net

Roman Voloshyn, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of Nature resource management, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** roman_vol@ukr.net

Maksym Gorikhovskiy, Ph.D. (in Economics), Head of Department, Department of Study, Production Training and Employment, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Kamianets-Podilskiy, Ukraine, **E-mail:** maksym@i.ua

Mykola Horlachuk, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Senior Research Fellow, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** gorkma@web.de

Olena Korchynska, Dr. Sc. (in Economics), Associate Professor, Senior Research Fellow, Head, Department of Marketing, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** helenk@meta.ua

Sergiy Kuchyn, Dr.Sc. (in Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economics of Enterprise, Marketing and Economic Theory, Luhansk National Agrarian University, Starobilsk, Ukraine, **E-mail:** kspukr@ukr.net

Vladislav Lazarenko, Postgraduate Student, Institute of Agroecology and Environmental of NAAS, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** vladlaz93@ukr.net

Taras Marshalok, Ph.D (in Economics), Associate Professor, Doctoral Student, Department of Taxes and Fiscal Policy, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** marshaloktm@gmail.com

Romana Matskiv, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor, Department of Economics and Management Theory, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk, Ukraine, **E-mail:** chrt50_32@ukr.net

Svitlana Moroz, Head of the Poltava Branch, Kharkiv Scientific Research Institute of Forensic Expertise named after M. S. Brkarius, Poltava, Ukraine, **E-mail:** svitmoroz@gmail.com

Oksana Rykovska, Ph.D. (in Economics), Senior Researcher, Institute for Economics and Forecasting National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** oksana.rykovska@gmail.com

Iryna Tatomyr, PhD. (in Economics), Associate Professor, Departments of Economics and Management, Drohobych State Pedagogical University after Ivan Franko, Drohobych, Ukraine, **E-mail:** Tatomur@gmail.com

Tetyana Kharchenko, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Environmental Management and Entrepreneurship, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** t_kharchenko@ukr.net

Aleksandr Khomenko, Postgraduate Student, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Kamianets-Podilskiy, Ukraine, **E-mail:** kentos@ua.fm

Alla Chykurkova, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Department, Department of management and public administration, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Kamianets-Podilskiy, Ukraine, **E-mail:** alladomanchuk@gmail.com

Науково-практичне видання

Scientific-practical edition

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

THE ECONOMIC DISCOURSE

Міжнародний науковий журнал

International scientific journal

Випуск 1. 2019

Issue 1. 2019

Підписано до друку 29.03.2019 р.
Формат 70х100 1/16. Гарнітура Arial.
Папір офсетний. Друк офсетний. Зам. 03/2019.
Умовн. друк. арк. 10,00. Тираж 100.

Віддруковано з готових діапозитивів
в ФОП Осадца Ю.В.
46027, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12/2
тел. (0352) 40-08-12, (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23

Signed for printing 03.29.2019
Format 70x100 1/16. Type Arial.
Offset paper. Printing offset. Order. 03/2019.
Cond. print. sheets. 10,00. Copies 100.

Printed:
PE Osadtsa Yu.V., Lvivska St., 12/2,
Ternopil, Ukraine, 46027,
tel. (0352) 40-08-12, (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23